

**PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI
WOJEWÓDZTWA LUBUSKIEGO
NA LATA 2013-2016**

*Opracowanie
Marceli Tureczek*

Zielona Góra 2013

Spis treści

WIZJA	1
I. WPROWADZENIE	2
1. Czym jest program opieki nad zabytkami województwa lubuskiego?	
2. Założenia Krajowego programu ochrony zabytków i opieki nad zabytkami	
II. UWARUNKOWANIA PRAWNE	6
1. Uwarunkowania formalno-prawne wynikające z ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami	
2. Podział kompetencji oraz obowiązki samorządów w zakresie ochrony zabytków	
3. Ustawa o samorządzie województwa	
4. Zagadnienia ochrony walorów kulturowych i historycznych na podstawie Ustawy o ochronie przyrody, Ustawie prawo ochrony środowiska oraz Ustawie prawo budowlane	
III. UWARUNKOWANIA REALIZACJI PROGRAMU W ODNIESIENIU DO DOKUMENTÓW PROGRAMOWYCH WOJEWÓDZTWA LUBUSKIEGO	9
IV. OBSZAR WOJEWÓDZTWA LUBUSKIEGO NA TLE HISTORYCZNEGO ROZWOJU REGIONU	12
V. CHARAKTERYSTYKA ZASOBÓW ZABYTEKÓW WOJEWÓDZTWA LUBUSKIEGO Z UWZGLĘDNIENIEM PODSTAWOWYCH WYZNACZNIKÓW KRAJOBRAZU KULTUROWEGO	14
1. Dane statystyczne	
2. Podstawowe wyznaczniki charakteru i zasobu krajobrazu kulturowego w województwie lubuskim	
VI. ANALIZA STANU ZACHOWANIA ZABYTEKÓW W WOJEWÓDZTWIE LUBUSKIM	28
1. Struktura własnościowa zabytków	
2. Ogólne uwagi na temat stanu zachowania zabytków województwa lubuskiego oraz podstawowe potrzeby i zagrożenia	
VII. DZIEDZICTWO KULTUROWE JAKO ELEMENT GOSPODARKI	35
VIII. DIAGNOZA. ANALIZA SWOT / MOCNE I SŁABE STRONY ORAZ SZANSE / ZAGROŻENIA OCHRONY ZABYTEKÓW WOJEWÓDZTWA LUBUSKIEGO	37

IX. OBSZARY STRATEGICZNE W ZAKRESIE POTRZEB OPIEKI NAD ZABYTKAMI NA TERENIE WOJEWÓDZTWA LUBUSKIEGO	40
1. Wnioski wynikające z analizy SWOT	
2. Identyfikacja zagrożeń bezpośrednich dziedzictwa kulturowego na podstawie analizy SWOT	
3. Podstawowe oraz potencjalne podmioty współpracy w realizacji celów <i>Programu</i>	
X. STRUKTURA CELÓW PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI WOJEWÓDZTWA LUBUSKIEGO	46
XI. CELE, KIERUNKI I ZADANIA OPIEKI NAD ZABYTKAMI W WOJEWÓDZTWIE LUBUSKIM	47
1. Założenia strategii ochrony dziedzictwa kulturowego województwa lubuskiego	
XII. INSTRUMENTY WDRAŻANIA ORAZ MONITORING WYNIKÓW PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI WOJEWÓDZTWA LUBUSKIEGO	53
1. Instrumenty wdrażania <i>Programu</i>	
2. Monitoring i ewaluacja realizacji programu	
XIII. UWAGI W ZAKRESIE KONTYNUACJI ZAŁOŻEŃ WYNIKAJĄCYCH Z PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI WOJEWÓDZTWA LUBUSKIEGO NA LATA 2009-2012 W OKRESIE 2013-2016	55
XIII. POTENCJALNE ŹRÓDŁA FINANSOWANIA REALIZACJI PROGRAMU	57

WIZJA

*Województwo lubuskie - region z zachowaną ciągłością
wielokulturowego dziedzictwa, ukształtowaną tożsamością
społeczną i świadomością wartości posiadanego
dziedzictwa w wymiarze społecznym i gospodarczym*

I. WPROWADZENIE

I. Czym jest program opieki nad zabytkami województwa lubuskiego?

Program opieki nad zabytkami województwa lubuskiego na lata 2013-2016, zwany dalej Programem, stanowi kontynuację tożsamego dokumentu programowego na lata 2009-2012, opracowany zgodnie z Ustawą o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami z dnia 23 lipca 2003 roku (art. 87, ust. 1), określając możliwości osiągnięcia stanu wyraźnej poprawy kondycji dziedzictwa kulturowego regionu, jako dokument programowy niebędący przejawem aktywności prawotwórczej, ma na celu uzupełnienie aktów planowania na poziomie administracji samorządowej województwa. Podmiotem objętym Programem jest obszar administracyjny województwa lubuskiego, przy szczegółowym uwzględnieniu miejsc lokalizacji zabytków, krajobrazu kulturowego oraz pozostałych elementów zasobu dziedzictwa kulturowego.

Zasadniczym celem Programu jest określenie węzłowych zadań oraz sugestii, których realizacja przyczyni się do uzyskania wyraźnej akceptowanej społecznie poprawy stanu zachowania zasobów dziedzictwa kulturowego na obszarze województwa lubuskiego. Realizacja przyjętych założeń i sugestii winna odbywać się przy uwzględnieniu aktywności społeczności lokalnej na różnych płaszczyznach życia codziennego. Program jako wyraz polityki władz samorządowych w obszarze ochrony zasobów kulturowych regionu winien być realizowany poprzez konstruowanie rozwiązań o charakterze organizacyjnym, edukacyjnym, promocyjnym, wreszcie finansowym. Rozwiązania te powinny być cyklicznie aktualizowane i usprawniane w odniesieniu do zmieniających się czynników obiektywnych takich jak uwarunkowania zmiany zagrożeń dziedzictwa kulturowego, uwarunkowania finansowe, społeczne, prawne, administracyjne, nadto aktualny zasób będący przedmiotem założeń programu.

Program jako wyraz polityki władz samorządowych winien stanowić czynnik pobudzający w zakresie wspierania i koordynowania badań naukowych oraz promowania dziedzictwa kulturowego na obszarze województwa lubuskiego oraz poza jego granicami m.in. poprzez organizowanie turystyki indywidualnej i masowej. Istotnym założeniem programu jest inicjowanie współpracy między jednostkami samorządu terytorialnego, organami służb konserwatorskich oraz społecznościami lokalnymi i właścicielami zabytków na płaszczyźnie działań służących ich ochronie.

Założenia i działania określone w obrębie Programu powinny być zgodne z analogicznymi dokumentami na szczeblu krajowym, powinny odpowiadać prawnym regulacjom w zakresie ochrony zabytków w Polsce, nadto powinny być zgodne innymi dokumentami programowymi na poziomie województwa.

Program na podstawie art. 87, ust. 2 Ustawy, powinien w szczególności obejmować następujące cele i obszary problemowe:

- włączenie problemów ochrony zabytków do systemu zadań strategicznych, wynikających z koncepcji przestrzennego zagospodarowania kraju;
- uwzględnianie uwarunkowań ochrony zabytków, w tym krajobrazu kulturowego i dziedzictwa archeologicznego, łącznie z uwarunkowaniami ochrony przyrody i równowagi ekologicznej;
- zahamowanie procesów degradacji zabytków i doprowadzenie do poprawy stanu ich zachowania;
- wyeksponowanie poszczególnych zabytków oraz walorów krajobrazu kulturowego;
- podejmowanie działań zwiększających atrakcyjność zabytków dla potrzeb społecznych, turystycznych i edukacyjnych oraz wspieranie inicjatyw sprzyjających wzrostowi środków finansowych na opiekę nad zabytkami;
- określenie warunków współpracy z właścicielami zabytków, eliminujących sytuacje konfliktowe związane z wykorzystaniem tych zabytków;

- podejmowanie przedsięwzięć umożliwiających tworzenie miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami.

a) założenia metodologiczne

w odniesieniu do założeń metodologicznych przyjęto następujące wymogi:

- analiza istniejących dokumentów programowych obejmujących problematykę ochrony zabytków na szczeblu krajowym oraz w województwie lubuskim;
- analiza metod realizacji dotychczasowych założeń w zakresie realizacji programu opieki nad zabytkami w województwie lubuskim;
- analiza stanu zagrożeń i potrzeb;
- analiza uwarunkowań społeczno-gospodarczych;
- analiza potrzeb i oczekiwań społecznych.

b) założenia merytoryczne

w obrębie założeń merytorycznych ujętych w *Programie* uwzględniono następujące zagadnienia:

- uwarunkowania prawne w odniesieniu do Ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, oraz Ustawy o ochronie przyrody i ochronie środowiska;
- uwarunkowania wynikające z dokumentów programowych krajowych oraz dokumentów programowych województwa lubuskiego;
- uwarunkowania historyczne i kulturowe obszaru województwa lubuskiego;
- charakterystyka zasobów zabytków i zasobów kulturowych województwa lubuskiego;
- ocena stanu zachowania zabytków na terenie województwa lubuskiego;
- diagnoza zagrożeń;
- kierunki i zadania priorytetowe opieki nad zabytkami;
- kategorie i zakres interwencji;
- możliwości wykorzystania zasobów, jako elementu polityki społecznej i gospodarczej;
- narzędzia wdrażania i metodologia pomiaru wyników realizacji programów;
- narzędzia finansowe realizacji programu.

2. Założenia Krajowego programu ochrony zabytków i opieki nad zabytkami

Zgodnie z Ustawą o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (art. 86, ust. 1), Generalny Konserwator Zabytków zobowiązany jest do przygotowania Krajowego programu ochrony zabytków i opieki nad zabytkami. Założenia ustawowe przewidują, że Krajowy program określa w szczególności cele i kierunki działań oraz zadania w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami, warunki i sposób finansowania planowanych działań, a także harmonogram ich realizacji. Krajowy program uchwała Rada Ministrów na wniosek ministra właściwego do spraw kultury na okres czterech lat. Minister właściwy do spraw kultury zobowiązany jest do przedkładania sprawozdań z realizacji założeń Krajowego programu w okresach dwuletnich.

W ramach dotychczasowych prac przygotowano tezy do Krajowego programu ochrony zabytków i opieki nad zabytkami¹. Dokument ten przygotowany w 2004 roku określa podstawowe założenia w zakresie założeń ochrony dziedzictwa kulturowego w Polsce. Są to następujące założenia:

- uwarunkowania ochrony opieki nad zabytkami, gdzie przewiduje się działania aktualizacyjne, inwentaryzacyjne, działania wdrożeniowe, legislacyjne w zakresie analizy stanu zabytków nieruchomych, ruchomych, archeologicznych, zabytków techniki, pomników historii i obiektów

¹ Tezy do opracowania krajowego programu ochrony zabytków i opieki nad zabytkami zatwierdzone przez Ministra Kultury Waldemara Dąbrowskiego, dokument przygotowany przez zespół w składzie: B. J. Rauba, J. Korzeń, Z. Myczkowski, A. Tomaszewski, J. Rulewicz, M. Gierlach, A. Soldani, D. Jankowski, T. Morysiński, P. Ogrodzki, H. Łygan, 2004.

wpisanych na listę światowego dziedzictwa, stanu służb konserwatorskich, stanu opieki nad zabytkami, stanem uregulowań prawnych;

- działania o charakterze systemowym, gdzie przewiduje się stworzenie rozwiązań sprzyjających powiązaniu ochrony z polityką ekologiczną, ochrony przyrody, architektoniczną i przestrzenną, celną i polityką bezpieczeństwa państwa, a także wypracowanie strategii wprowadzenia działań w zakresie ochrony dziedzictwa kulturowego w obrębie działań polityki sektorowej;
- system finansowania zakładają stworzenie sprawnego systemu finansowania w obrębie działań ochrony i konserwacji;
- dokumentowanie, monitorowanie i standaryzacja metod działania ze szczególnym uwzględnieniem rozwiązań polegających na ujednoczeniu działań profilaktycznych, konserwatorskich, restauratorskich i ochronnych;
- kształcenie i edukacja, gdzie obok działań związanych z edukacją w wymiarze szkolnym i uniwersyteckim o charakterze specjalistycznym, przewiduje się działania ukierunkowane na edukację szerszych grup społecznych, edukację grup ściśle zainteresowanych - właścicieli i użytkowników zabytków;
- współpraca międzynarodowa - działania ukierunkowane na współdziałanie z instytucjami i organizacjami, a zwłaszcza: UNESCO, Rada Europy, ICOMOS, ICOM, ICCROM. W ramach założeń współpracy międzynarodowej przewidziano zacieśnienie współpracy w wymiarze Europy Środkowej.

Założenia intencyjne Krajowego programu zgodnie z dokumentami prawa krajowego oraz międzynarodowego przyjmują, że polityka kulturalna państwa strzeże dziedzictwa kulturalnego, jako elementu przyczyniającego się do tworzenia środowiska przyjaznego człowiekowi. Zgodnie z przyjętą preambułą do wskazanego dokumentu: (...) *zachowanie, ochrona i konserwacja jest działaniem w ważnym interesie publicznym ze względu na znaczenie zabytków w procesie edukacji, humanizacji społeczeństwa, jego kulturowej identyfikacji, wreszcie także znaczenie dla sfery ekonomii i gospodarki (...)*. Jako cel zasadniczy przyjęto stworzenie wykładni ochrony zabytków zgodnie z zasadami działań konserwatorskich:

- zasada *primum non nocere*,
- zasada maksymalnego poszanowania oryginalnej substancji zabytku i wszystkich jego wartości (materialnych i niematerialnych),
- zasada minimalnej, niezbędnej ingerencji (powstrzymywania się od działań niekoniecznych),
- zasada, zgodnie z którą usuwać należy to (i tylko to), co na oryginał działa niszcząco,
- zasada czytelności i odróżnialności ingerencji,
- zasada odwracalności metod i materiałów,
- zasada wykonywania wszelkich prac zgodnie z najlepszą wiedzą i na najwyższym poziomie.

Wytyczne dla przygotowania wojewódzkich programów opieki nad zabytkami zawiera dokument **Narodowa Strategia Kultury „Ochrona Zabytków Dziedzictwa Kulturalnego”** na lata 2004-2013 przyjęta w 2004 roku i zaktualizowana w 2005 roku do roku 2020². Założenia tego dokumentu mają na celu utworzenie ram zorganizowanego mecenatu państwa w obrębie polityki kulturalnej uwzględniającej warunki rynkowe funkcjonowania gospodarki oraz członkostwa Polski w strukturach Wspólnoty Europejskiej. Wśród szeregu wskazanych do realizacji celów wymienia się działania na rzecz zachowania dziedzictwa kulturowego. Za cel strategiczny przyjęto intensyfikację i upowszechnianie dziedzictwa kulturowego, wskazując na takie aspekty działań jak:

- poprawa warunków instytucjonalno-prawnych w sferze ochrony zabytków,
- rewaloryzacja zabytków i ich adaptacja na cele kulturalne, turystyczne, edukacyjne, gospodarcze,

² Zob.: www.mkidn.gov.pl [dostęp: 22. 11. 2012 roku].

- zwiększenie roli zabytków w rozwoju przedsiębiorczości, tworzenie narodowych produktów turystycznych,
- promocja polskiego dziedzictwa kulturowego w Polsce i za granicą,
- rozwój zasobów ludzkich oraz podnoszenie świadomości społecznej,
- tworzenie warunków dla rozwoju i ochrony dziedzictwa kultury ludowej,

Jako narzędzia realizacji wskazanych założeń wymieniono dwa priorytety:

- **Aktywne zarządzanie zasobem stanowiącym materialne dziedzictwo kulturowe;**
- **Edukacja i administracja na rzecz dziedzictwa kulturowego.**

II. UWARUNKOWANIA PRAWNE

Aktem prawa nadrzędnego w zakresie podejmowania prac ukierunkowanych na działania zmierzające do ochrony i opieki nad zabytkami pozostaje Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 roku. Art. 5 Ustawy Zasadniczej zakłada, że: *Rzeczpospolita Polska (...) strzeże dziedzictwa narodowego (...) kierując się zasadą zrównoważonego rozwoju*. Art. 6, ust. 1: *Rzeczpospolita Polska stwarza warunki upowszechniania i równego dostępu do dóbr kultury, będącej źródłem tożsamości narodu polskiego, jego trwania i rozwoju*. Art. 82: *Obowiązkiem obywatela polskiego jest wierność Rzeczypospolitej Polskiej oraz troska o dobro wspólne*³.

W obrębie założeń ustawowych podstawą przygotowania *Programu* pozostaje Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz. U. z 2003 r. Nr 162, poz. 1568, z późn. zm.) oraz Ustawa z dnia 5 czerwca 1998 r. o samorządzie województwa z 2001 r. Nr 142, poz. 1590 – tekst jednolity z późn. zm.)

1. Uwarunkowania formalno-prawne wynikające z Ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami

Ustawa reguluje zasady ochrony i opieki nad zabytkami, definiuje podstawowe pojęcia wynikające z przedmiotu problematyki ochrony i opieki nad zabytkami, określa formy ochrony, zakres kompetencji w zakresie ochrony i opieki, zasady zagospodarowania zabytków, prowadzenia badań, prac i robót oraz podejmowania innych działań przy zabytkach, zagadnienia nadzorów konserwatorskich, wywozu zabytków poza granice kraju, restytucji zabytków wywiezionych niezgodnie z prawem, zagadnienia programów opieki nad zabytkami, zagadnienia organizacji organów ochrony, zasady finansowania, zasady dokumentowania i ewidencjonowania, wreszcie problematykę społecznej opieki nad zabytkami.

W świetle ustawy (Art. 3, ust. 1) *zabytkiem jest nieruchomość lub rzecz ruchoma, ich części lub zespoły, będące dziełem człowieka lub związane z jego działalnością i stanowiące świadectwo minionej epoki bądź zdarzenia, których zachowanie leży w interesie społecznym ze względu na posiadaną wartość historyczną, artystyczną lub naukową*.

Zgodnie z art. 4 ustawy **ochrona zabytków polega**, w szczególności, na podejmowaniu przez organy administracji publicznej działań mających na celu:

- 1: *zapewnienie warunków prawnych, organizacyjnych i finansowych umożliwiających trwałe zachowanie zabytków oraz ich zagospodarowanie i utrzymanie;*
- 2: *zapobieganie zagrożeniom mogącym spowodować uszczerbek dla wartości zabytków;*
- 3: *udaremnianie niszczenia i niewłaściwego korzystania z zabytków;*
- 4: *przeciwdziałanie kradzieży, zaginięciu lub nielegalnemu wywozowi zabytków za granicę;*
- 5: *kontrolę stanu zachowania i przeznaczenia zabytków;*
- 6: *uwzględnianie zadań ochronnych w planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym oraz przy kształtowaniu środowiska.*

Zgodnie z art. 5 ustawy **opieka nad zabytkiem sprawowana przez jego właściciela lub posiadacza polega**, w szczególności, na zapewnieniu warunków:

- 1: *naukowego badania i dokumentowania zabytku;*
- 2: *prowadzenia prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytku;*
- 3: *zabezpieczenia i utrzymania zabytku oraz jego otoczenia w jak najlepszym stanie;*
- 4: *korzystania z zabytku w sposób zapewniający trwałe zachowanie jego wartości;*
- 5: *popularyzowania i upowszechniania wiedzy o zabytku oraz jego znaczeniu dla historii i kultury.*

³ Zob. M. Chmaj, *Konstytucyjne podstawy ochrony dóbr kultury* (w:) *Prawna ochrona dóbr kultury*, red. T. Gardocka, J. Sobczak, Toruń 2009, s. 26-33.

Zgodnie z art. 6 ustawy, pkt. 1-3, ochronie i opiece podlegają, bez względu na stan zachowania zabytki nieruchome, zabytki ruchome oraz zabytki archeologiczne. Ochronie mogą podlegać nazwy geograficzne, historyczne lub tradycyjne nazwy obiektu budowlanego, placu, ulicy lub jednostki osadniczej.

Zgodnie z art. 7 ustawy, prawnymi formami ochrony są:

- 1: wpis do rejestru zabytków (zabytki nieruchome w tym archeologiczne oraz zabytki ruchome w tym archeologiczne);
- 2: uznanie za pomnik historii;
- 3: utworzenie parku kulturowego;
- 4: ustalenia ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego albo w decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego.

Artykuł 8-24 Ustawy określa zasady postępowania w odniesieniu do wyżej wskazanych form ochrony zabytków, a także zagadnienia skreślenia zabytku z rejestru, nadto zagadnienia definiujące konieczność uwzględniania ochrony zabytków w koncepcjach zagospodarowania przestrzennego na szczeblu krajowym, wojewódzkim, gminnym. W studium i planie, o których mowa w ust. 1 cytowanej ustawy, ustala się, w zależności od potrzeb strefy ochrony konserwatorskiej, obszary, na których obowiązują określone ustaleniami planu ograniczenia, zakazy i nakazy mające na celu ochronę znajdujących się na tym obszarze zabytków (art.19). Sposób prowadzenia rejestru zabytków oraz ewidencji gminnych określa rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 14 maja 2004 r. w sprawie prowadzenia rejestru zabytków, krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem (Dz. U. 2004 nr 124 poz. 1305).

2. Podział kompetencji oraz obowiązki samorządów w zakresie ochrony zabytków

Zgodnie z art. 89 Ustawy o ochronie zabytków i opiece nad nimi organami ochrony zabytków są: *Minister właściwy do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego, w imieniu którego zadania i kompetencje, w tym zakresie, wykonuje Generalny Konserwator Zabytków; Wojewoda, w imieniu którego zadania i kompetencje, w tym zakresie, wykonuje wojewódzki konserwator zabytków.*

Ustawa określa obowiązki samorządu w zakresie ochrony zabytków. Do obowiązków samorządu województwa wynikających z ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami należy w szczególności: art. 18 - uwzględnianie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami przy sporządzaniu oraz aktualizacji planów zagospodarowania przestrzennego województwa; art. 87 - sporządzanie (na okres 4 lat) wojewódzkiego programu opieki nad zabytkami. Program wojewódzki sporządza Zarząd Województwa, a także zarząd powiatu, wójt (burmistrz, prezydent miasta), w odniesieniu do programów skazanych szczebli samorządu na okres czterech lat i po uzyskaniu opinii wojewódzkiego konserwatora zabytków przedkłada Sejmikowi Województwa. Po przyjęciu przez Sejmik Województwa program jest ogłaszany w wojewódzkim dzienniku urzędowym. Z realizacji programu Zarząd Województwa sporządza co dwa lata sprawozdanie i przedkłada je Sejmikowi Województwa.

Wójt, burmistrz, prezydent miasta prowadzi gminną ewidencję zabytków w formie zbioru kart ewidencyjnych na poziomie obszaru swojego działania. Artykuł 19 Ustawy, określa, że w studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy oraz w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego, uwzględnia się problematykę ochrony zabytków nieruchomych wpisanych do rejestru i ich otoczenia, nadto innych zabytków nieruchomych, znajdujących się w gminnej w obrębie ewidencji zabytków.

Ustawa nakłada obowiązki na właścicieli i posiadaczy zabytków. Wśród najważniejszych należy wymienić opiekę nad zabytkiem, w szczególności: prowadzenie badań i dokumentowanie zabytków,

⁴ Komentarz do przepisów zob. W. Straus, *Organizacja ochrony zabytków w Polsce* (w:) O zabytkach. Opieka - ochrona - konserwacja, red. T. Rudkowski, Warszawa 2005, s. 239-250.

prorowadzenie prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytku, zabezpieczenie i utrzymywanie zabytku w najlepszym stanie, korzystanie zabytku w sposób zapewniający trwałe zachowanie jego wartości, popularyzowanie i upowszechnianie wiedzy o zabytku, zawiadomienie wojewódzkiego konserwatora zabytków o uszkodzeniach, kradzieżach, zagrożeniach, zmianie miejsca i stanie pierwotnego zabytku, udostępnianie zabytku do badań prowadzonych przez organy ochrony zabytków, pokrywanie kosztów badań i robót związanych z zabytkiem, informowanie o znaleziskach zabytków.

3. Ustawa o samorządzie województwa

Problematyka ochrony walorów kulturowych jest podejmowana w Ustawie z dnia 5 czerwca 1998 roku o samorządzie województwa (Dz.U.01.142.1590). Rozdział II Ustawy, art. 11, ust 1 określając zakres działalności stanowi: samorząd województwa określa strategię rozwoju województwa, uwzględniającą w szczególności następujące cele: pielęgnowanie polskości oraz rozwój i kształtowanie świadomości narodowej, obywatelskiej i kulturowej mieszkańców; zachowanie wartości środowiska kulturowego i przyrodniczego przy uwzględnieniu potrzeb przyszłych pokoleń; kształtowanie i utrzymanie ładu przestrzennego. Artykuł 14 określa zadania o charakterze wojewódzkim, gdzie definiuje się również ochronę kultury i jej dóbr, kształtowanie i utrzymanie ładu przestrzennego, wspieranie rozwoju kultury oraz ochroną i racjonalne wykorzystywanie dziedzictwa kulturowego.

4. Zagadnienia ochrony walorów kulturowych i historycznych na podstawie Ustawy o ochronie przyrody, Ustawy prawo ochrony środowiska oraz Ustawy prawo budowlane

Zagadnienia odnoszące się do problematyki ochrony zabytków regulują także przepisy zawarte w Ustawie o ochronie przyrody z dnia 16 kwietnia 2004 roku (Dz. U. 2004 Nr 92 poz. 880) oraz przepisy Ustawy prawo ochrony środowiska z dnia 27 kwietnia 2001 roku (Dz. U. 2001 Nr 62 poz. 627). Problematyka ochrony dziedzictwa kulturowego podejmowana jest w obrębie Ustawy prawo budowlane z dnia 7 lipca 1994 roku (Dz. U. 1994 Nr 89 poz. 414).

- **Ustawa o ochronie przyrody:** określa założenia odnoszące się m.in. do terenów zielonych pozostających w bezpośrednim związku z obiektami o walorach kulturowych i zabytkowych. Przepisy ustawy mają zasadnicze znaczenie m. in. dla zagadnień w obrębie zjawisk konfliktowych wynikających z obecności zieleni w obrębie zespołów zabytkowych. Zieleni pozostaje również jednym z najistotniejszych elementów otoczenia obiektów zabytkowych, nadto sama może stanowić takowe.
- **Ustawa prawo ochrony środowiska:** określa m.in. zasady gospodarki w odniesieniu do potrzeb ochrony środowiska naturalnego oraz warunki korzystania ze środowiska także w związku ze środowiskiem kulturowym. Art. 400a, ust. 1, pkt. 26, określa że: *finansowanie ochrony środowiska i gospodarki wodnej obejmuje działania związane z utrzymaniem i zachowaniem parków oraz ogrodów, będących przedmiotem ochrony na podstawie przepisów o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami.*
- **Ustawa prawo budowlane:** pozostaje zbiorem norm i zasad, które określają wszelkie zagadnienia związane z procesem budowlanym, w tym projektowanie, budowy, rozbiórki, utrzymanie obiektów budowlanych. Ustawa pozostaje w ścisłym związku z *Ustawą o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami* w odniesieniu do obiektów budowlanych pozostających przedmiotem ochrony i działań organów związanych z ochroną i opieką nad zabytkami.

III. UWARUNKOWANIA REALIZACJI PROGRAMU W ODNIESIENIU DO PODSTAWOWYCH DOKUMENTÓW PROGRAMOWYCH WOJEWÓDZTWA LUBUSKIEGO

Realizacja *Programu*, obok uwarunkowań prawnych pozostaje w ścisłym związku z innymi dokumentami województwa lubuskiego o charakterze planowym. Powiązanie ochrony zabytków z innymi działami życia społecznego i gospodarczego stanowi podstawę realizacji działań zrównoważonych, ukierunkowanych na budowanie powiązań wynikających z potrzeby wyrównywania poziomu cywilizacyjnego oraz realizacji procesów modernizacyjnych, przy uwzględnieniu potrzeb zachowania treści zastanych, m.in. dziedzictwa kulturowego, wartości środowiska naturalnego itp. Tak formułowane działania stanowią przejaw odpowiedzialności i pozwalają łączyć potrzebę postępu cywilizacyjnego opartego o wartości niewymierne, symboliczne. Wśród podstawowych dokumentów programowych, warunkujących w sposób bezpośredni realizację założeń ochrony zabytków należy wymienić:

Strategia rozwoju województwa lubuskiego do roku 2020

Strategia rozwoju województwa lubuskiego została uchwalona w dniu 19 listopada 2012 roku przez Sejmik Województwa Lubuskiego. W obrębie założeń odnoszących się do potencjału wewnętrznego i wizji województwa lubuskiego, przewiduje się realizację zrównoważonego rozwoju oraz gospodarki zasobami, do których zaliczono również walory dziedzictwa kulturowego. W zakresie ochrony dziedzictwa kulturowego autorzy dokumentu założyli m.in. działania polegające na aktywizacji świadomości sprzyjającej zachowaniom ochronnym i wzbogacającym w wymiarze społecznym. Do głównych celów strategii zaliczono m.in. wspomaganie procesów rewitalizacji miast i obszarów wiejskich oraz promocję walorów tych założeń, co określono również w wizji kilkunastoletniej województwa. W obrębie sformułowanych założeń uwzględniono problematykę obszarów o wysokich walorach kulturowych i przyrodniczych. Jak zaznaczono w Strategii rozwoju województwa lubuskiego do roku 2020, w ramach działu zatytułowanego Obszary strategicznej interwencji, pkt. 3.6: **Obszary o najwyższych walorach kulturowych i przyrodniczych, w tym objęte ochroną prawną (...)** *Większość obszarów w małym stopniu wykorzystuje swój potencjał turystyczny. Dla rozwoju tych obszarów niezbędne jest systematyczne podnoszenie jakości i ilości bazy turystycznej, skuteczna promocja, zwiększanie dostępności do infrastruktury sieciowej i komunikacyjnej, kreowanie produktów turystycznych. Rozwój turystyki jest związany z większą dbałością o ład przestrzenny, estetykę i środowisko przyrodnicze otoczenia, w którym rozwijane są funkcje turystyczno-rekreacyjne (...)*. Tym samym dokument zwraca uwagę na potrzebę lepszego wykorzystania walorów regionu, w tym kulturowych, stanowiących zasób województwa, jako istotny czynnik rozwoju potencjału społecznego i gospodarczego.

Plan zagospodarowania przestrzennego województwa lubuskiego

Zmiana planu zagospodarowania przestrzennego województwa lubuskiego przyjęta uchwałą z dnia 21 marca 2012 roku, jako akt określający podstawowe kierunki zagospodarowania w zakresie takich zagadnień jak rozmieszczenie inwestycji celu publicznego czy zabudowy ma duże znaczenie dla zagadnień ochrony dziedzictwa kulturowego. Plan zagospodarowania przestrzennego województwa lubuskiego zakłada efektywne wykorzystanie zasobów środowiska naturalnego i kulturowego dla rozwoju turystyki. Na zagadnienia ochrony wartości kulturowych zwraca się uwagę w obrębie części II: Plan struktury funkcjonalno przestrzennej. Kierunki polityki przestrzennej, 12: **Strefa kulturowa**. W obrębie wskazanych rozważań określa się: 12.1 - *Działania zmierzające do wykorzystania i utrzymania walorów dziedzictwa kulturowego regionu lubuskiego*; 12.2 - *Wykorzystanie zasobów dziedzictwa kulturowego*; 12.3 - *Ochrona krajobrazu kulturowego województwa*; 12.4 - *Proponowane parki kulturowe*; 12.5 - *Proponowane szlaki turystyczne*;

12.6 - Najcenniejsze zabytki województwa lubuskiego. Jedną z podstawowych zasad rozwoju zagospodarowania przestrzennego jest wykorzystanie wartości wynikających z uwarunkowań zewnętrznych (położenie województwa przy granicy oraz w obrębie szlaków drogowych) nadto uwarunkowań wewnętrznych - istniejących zasobów kulturowych, materialnych i niematerialnych. W założeniach wizji regionu, w perspektywie kilkunastoletniej zakłada się rozwój szeregu dziedzin z zakresu gospodarowania przestrzennego na bazie wartości środowiska naturalnego i dziedzictwa kulturowego jako czynników wzmacniających potencjał wewnętrzny:

- *lubuska przestrzeń przyrodnicza przekazała już wartości ekologiczne i swoją różnorodność biologiczną do systemu zasobów europejskich, w celu otwarcia jej na rosnący popyt Europy Zachodniej na różne formy ekoturystyki i wypoczynku;*

- *region uzyskał wzmocnioną tożsamość regionalną, opartą na mocnej symbiozie chronionego dziedzictwa kulturowego i adaptacji wątków europejskich silnie oddziaływujących na region z racji jego położenia w centrum Środkowej Europy.*

- *w atrakcyjnej przestrzeni przyrodniczej Ziemi Lubuskiej ukształtowano liczne zespoły osiedli rekreacyjnych z bazą wypoczynkową, w których mieszkańcy Polski, Berlina, Brandenburgii, Saksonii, Szwecji i innych krajów, dzierżawią i następnie zakupują działki różnej wielkości na budowę domów weekendowych i letniskowych.*

W obrębie założeń planu zidentyfikowano m.in. następujące kierunki działań w zakresie ochrony dziedzictwa kulturowego:

- *działania zmierzające do utrzymania i wykorzystania walorów dziedzictwa kulturowego regionu lubuskiego;*

- *wykorzystanie zasobów dziedzictwa kulturowego;*

- *ochrona krajobrazu kulturowego województwa.*

W dokumencie przyjęto założenia wynikające z Programu opieki nad zabytkami województwa lubuskiego na lata 2009-2012, m.in. w zakresie powołania parków kulturowych, a także realizacji szlaków turystycznych, oraz wskazano najważniejsze założenia zabytkowe o znaczeniu europejskim i ponadregionalnym. Realizacja wizji planu zagospodarowania przestrzennego zakłada ściśle powiązania z potrzebami poszanowania wartości środowiska naturalnego i kulturowego jako elementów składowych procesów rozwoju regionu. Realizacja Programu zagospodarowania przestrzennego województwa lubuskiego pozostaje w ścisłym związku z założeniami Programu na lata 2013-2016.

Strategia rozwoju kultury województwa lubuskiego

Uchwalona w dniu 28 czerwca 2004 roku przez Sejmik Województwa Lubuskiego. Wśród czterech określonych wyzwań rozwojowych wskazuje się na: 4 - **efektywne wykorzystanie zasobów środowiska naturalnego i kulturowego**. Zgodnie z założeniem tego dokumentu: *Wszystkie dzieła zaliczane do kultury i uznawane za dobra kultury są rezultatem refleksji i dokonań twórczych wielu pokoleń - wyrażają się w nich wartości danej epoki, wierzenia, obyczaje, a także doktryny estetyczne, filozoficzne, polityczne, religijne i prawne. Utożsamiane z nimi i współzależne są także osiągnięcia praktyczne, techniczne i technologiczne. Tworzenie dóbr kultury, uczestnictwo w kulturze i przekazywanie dziedzictwa kulturowego mają wielki wpływ na formę i treść życia społecznego, na wzajemne stosunki między ludźmi, a także na ogólne nastawienie do życia. Żywotność wartości kulturowych zależy od ich stałej aktualizacji poprzez społeczną recepcję. Podstawą ustalenia programu pozostaje rola i znaczenie kultury w harmonijnym rozwoju społeczno - gospodarczym, jak również akcesja Polski do Unii Europejskiej i wyzwania związane z tworzeniem europejskiej „przestrzeni kulturowej” przy zachowaniu tożsamości krajów członkowskich.*

Strategia rozwoju turystyki województwa lubuskiego na lata 2006-2013

Uchwalona w dniu 6 marca 2000 roku do realizacji przez Sejmik Województwa Lubuskiego. Strategia zakłada rozwój działań promocyjnych i infrastrukturalnych ukierunkowanych na wzmocnienie pozycji wartości turystycznych regionu lubuskiego na tle obszarów sąsiednich, ale w powiązaniu z nimi. Wśród zakładanych celów Strategia rozwoju turystyki przewiduje m.in. kreowanie spójnych rozwiązań wpływających na tożsamość regionu, poprawę integracji turystycznej oraz koordynacji działań, lepsze wykorzystanie posiadanych zasobów, poprawa jakości inwestycji ukierunkowanych na rozwój turystyki. **Priorytet 1 Strategii** zakłada: **rozwój produktów turystycznych Ziemi Lubuskiej**, gdzie w obrębie podstawowych założeń wskazuje się na: *wykorzystanie posiadanych walorów oraz atrakcji predestynowanych do tworzenia konkurencyjnych produktów; uwzględnienie specyfiki i zasobów obszarów lokalnych, w tym poprzez wspieranie procesu rozwoju produktów lokalnych, angażowanie oraz aktywację społeczności lokalnych.*

Założenia strategii rozwoju Polski Zachodniej „Polska Zachodnia 2020”

Dokument określający rozwój województw „Polski Zachodniej” do 2020 roku, w którym udział bierze również województwo lubuskie, stawia sobie za cel wykorzystanie współpracy międzywojewódzkiej w celu poprawienia konkurencyjności i przeciwdziałaniu marginalizacji niektórych mikroregionów obszaru ujętego w programie. **Wśród celów szczegółowych Strategii** wskazuje się m.in na: cel IV - *Wspieranie rozwoju sieci współpracy ośrodków naukowo-technologicznych i akademickich Polski Zachodniej oraz rozwijanie innych elementów gospodarki opartej na wiedzy;* cel V - *Stymulowanie kompleksowego rozwoju osi odrzańskiej;* cel VII - *Tworzenie wspólnego produktu turystycznego Polski Zachodniej;* cel VIII - *Osiągnięcie nowej jakości współpracy transgranicznej. Tym samym założenia celów Strategii mają znaczenie dla działań ukierunkowanych na ochronę dziedzictwa kulturowego.*

Zagadnienia związane z ochroną walorów dziedzictwa kulturowego znajdują swoje odzwierciedlenie również w obrębie innych dokumentów programach, takich jak: *Lubuska Mapa Potrzeb i Aspiracji* opracowana w 2011 roku⁵ czy też *Plan gospodarki odpadami województwa lubuskiego*, gdzie zakłada się spójną i zrównoważoną gospodarkę odpadami służącą poprawie jakości środowiska, co nie pozostaje obojętne dla jakości krajobrazu kulturowego. Zgodnie z zapisem określającym priorytety rozwoju województwa, plan pozostaje zgodny z założeniami efektywnego wykorzystywania zasobów środowiska naturalnego i kulturowego.

Założenia wskazanych dokumentów programowych, określające działania na rzecz ochrony dziedzictwa kulturowego województwa lubuskiego, uwzględniono w obrębie celów *Programu na lata 2013-2016*.

⁵ *Lubuska Mapa Potrzeb i Aspiracji*, Kraków 2011, www.bip.lubuskie.pl [dostęp: 24. 11 2012 roku].

IV. OBSZAR WOJEWÓDZTWA LUBUSKIEGO NA TLE HISTORYCZNEGO ROZWOJU REGIONU

Historyczny rozwój regionu stanowi istotny czynnik określający charakter dziedzictwa kulturowego, stanowiącego przedmiot działań ochronnych. Województwo lubuskie powstałe w wyniku reformy administracyjnej kraju wprowadzonej w dniu 1 stycznia 1999 roku, z punktu widzenia badań historycznych oraz socjologicznych pozostaje przede wszystkim regionem o charakterze administracyjnym, w mniejszym stopniu jest to region, który określa się jako historyczny bądź kulturowy. Badania ukierunkowane na procesy budowania lokalnej tożsamości określają województwo lubuskie jako region „tworzący się”. Ten stan rzeczy wynika przede wszystkim z cezury 1945 roku, kiedy obszary wcześniej należące przede wszystkim do niemieckich tworów państwowych w ich historycznym rozwoju, zostały włączone w obręb państwa polskiego. Rok 1945 był także w wyniku postanowień międzynarodowych momentem pełnej wymiany ludnościowej polegającej na usunięciu dotychczasowej społeczności - w przeważającej większości etnicznie niemieckiej i wprowadzeniu na te obszary ludności etnicznie polskiej oraz w niewielkim stopniu ukraińskiej i łemkowskiej. Warto w tym miejscu wskazać, że wymiana ludnościowa wpłynęła również na stosunki wyznaniowe, eliminując niemal całkowicie wyznawców protestantyzmu na korzyść dominacji wyznania rzymskokatolickiego oraz w mniejszym stopniu greckokatolickiego. Ten stan rzeczy znacząco wpłynął na stosunek do dziedzictwa kulturowego, w znacznym stopniu mającego charakter obcy i wymagającego długofalowego procesu adaptacji. Współczesne dokumenty ukierunkowane na aspekt ochronny muszą uwzględniać ten stan rzeczy jako zasadniczy, zwłaszcza w obszarze aktywizacji współczesnych społeczności lokalnych.

Wśród najważniejszych historycznych prowincji pozostających obecnie składowymi województwa lubuskiego należy wymienić: obszary brandenburskie (historyczna Nowa Marchia, Ziemia Torzymaska i Księstwo Krośnieńskie - powiaty: gorzowski, krośnieński, ślubicki, strzelecko-drezdenecki, sulęciński, świebodziński,); obszary śląskie (przede wszystkim terytoria należące do Księstwa Głogowskiego - powiaty: nowosolski, świebodziński, fragmenty wschowskiego, zielonogórski na południe od linii Odry, żagański); obszary saskie (Dolne Łużyce - powiat żarski, zachodnia część powiatu krośnieńskiego); obszary wielkopolskie (powiaty: międzyrzecki, wschodnia część powiatu świebodzińskiego, wschowski, wschodnia część powiatu zielonogórskiego). Należy w tym miejscu wskazać, że linia podziałów historycznych nie pokrywa się z obecnym wewnętrznym podziałem administracyjnym województwa lubuskiego. Do obszarów jednolitych pod względem historycznym zaliczyć można powiaty: międzyrzecki, ślubicki, sulęciński, gorzowski, strzelecko-drezdenecki, przy czym wskazana tu charakterystyka odnosi się przede wszystkim do okresów starszych, poprzedzających przede wszystkim ekspansję państwa pruskiego w XVIII wieku. Od okresu średniowiecznego do wieku XVIII na omawianym obszarze utrzymywał się stosunkowo stabilny podział polityczny, dzieląc wskazany obszar współczesnego województwa na tereny przynależące pod wpływy czeskie i austriackie pod panowaniem habsburskim, saskie, brandenburskie, polskie. Zasadnicza zmiana tych podziałów nastąpiła na przełomie wieków XVIII i XIX, kiedy cały interesujący obszar został włączony w obręb państwa pruskiego, a następnie niemieckiego. Taka sytuacja pozostawała do 1945 roku.

Rok 1945 okazał się zasadniczą datą w zakresie utworzenia współczesnego regionu lubuskiego, który także wówczas w nawiązaniu do historycznych podziałów został nazwany Ziemia Lubuska. Tereny północnej części obecnego województwa (historyczne obszary brandenburskie i wielkopolskie) oraz tereny obejmujące dzisiejsze powiaty zielonogórski i krośnieński w latach 1945-1950 przynależały do województwa poznańskiego. Obszary południowe zostały tuż po zakończeniu II wojny światowej włączone w obręb województwa wrocławskiego. Utworzone w 1950 roku województwo zielonogórskie obejmowało swoim zasięgiem także obszar dzisiejszego powiatu głogowskiego pozostającego na terenie województwa dolnośląskiego. Podział administracyjny w takim kształcie przetrwał do roku 1975, kiedy utworzono dwa województwa: gorzowskie - obejmujące w stosunku obecnego podziału również tereny pomorskie (Myślibórz, Choszczno) i wielkopolskie (Międzychód, Międzyrzecz), oraz województwo zielonogórskie, w skład którego wschodziły tereny obecnego powiatu wolsztyńskiego na terenie województwa wielkopolskiego. Dodatkowo należy wskazać, że obszar obecnego powiatu

wschowskiego wchodził w skład województwa leszczyńskiego. Obecny obszar województwa lubuskiego, ustanowionego reformą z 1999 roku, poza „obszarem głogowskim”, nawiązuje w swoim kształcie do województwa zielonogórskiego z 1950 roku.

V. CHARAKTERYSTYKA ZASOBÓW ZABYTEKÓW WOJEWÓDZTWA LUBUSKIEGO Z UWZGLĘDNIENIEM PODSTAWOWYCH WYZNACZNIKÓW KRAJOBRAZU KULTUROWEGO

I. Dane statystyczne

a) rejestr zabytków oraz ewidencja zabytków

Województwo lubuskie na tle innych województw, zalicza się do obszarów zasobnych w substancję zabytkową, jednak należy podkreślić, że pod względem liczby wpisów do rejestru dane Narodowego Instytutu Dziedzictwa (dalej: NID) na dzień 31 grudnia 2011 roku plasują obszar województwa odpowiednio:

- zabytki nieruchome na miejscu 8 z liczbą 3755 pozycji wpisanych do rejestru zabytków;
- zabytki ruchome na miejscu 12 z liczbą 5381 pozycji wpisanych do rejestru zabytków.

Lokalizacja dziedzictwa kulturowego na terenie województwa, zarówno w sensie liczbowym, jak też pod względem jakościowym, pozostaje zróżnicowana w odniesieniu do poszczególnych części określonych dawną przynależnością historyczną oraz cechami kulturowymi. Należy w tym miejscu podkreślić, że wskazane dane odnoszą się wyłącznie do obiektów wpisanych do rejestru zabytków, natomiast zgodnie z zapisami Ustawy, liczba obiektów nieruchomych i ruchomych, przedstawiających wartość kwalifikującą je jako obiekty zabytkowe jest znacznie większa, znacząco zmieniając powyższe dane w odniesieniu do faktycznych wartości kulturowych analizowanego obszaru.

W odniesieniu do danych liczbowych NID-u, zabytki nieruchome z uwzględnieniem podziału na kategorie rzeczowe przedstawiają się następująco⁶:

- układy urbanistyczne - 34
- obiekty sakralne - 535
- obiekty o charakterze obronnym - 36
- budowle o charakterze użyteczności publicznej - 142
- zamki - 23
- pałace - 132
- dwory - 78
- tereny zielone - 197
- obiekty o charakterze folwarcznym - 303
- obiekty o charakterze gospodarczym - 80
- obiekty mieszkalne - 1947
- obiekty przemysłowe - 86
- cmentarze - 60
- pozostałe - 102

W ramach odrębnie prowadzonego rejestru zabytków ruchomych przez Lubuskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków zgodnie z danymi liczbowymi NID-u, rejestr zabytków ruchomych (zabytki sztuki i rzemiosła artystycznego) obejmuje 5381 obiektów, w tym wyposażenie świątyń 4731 obiektów oraz obiekty pozostałe 644.

Rejestr zabytków archeologicznych według danych NID-u, obejmuje 536 stanowisk rejestrowych, w tym:

- grodziska, osady i dwory obronne, fortyfikacje - 46

⁶ Źródło: www.nid.pl [dostęp: 12. 11. 2012 roku].

- kurhany, cmentarze kurhanowe, cmentarze płaskie - 89
- kopalnie, huty, pracownie krzemieniarskie - 1
- osady - 342
- inne - 58

Poza rejestrem zabytków Lubuski Wojewódzki Konserwator Zabytków prowadzi ewidencję zabytków. Zgodnie z danymi NID **ewidencja zabytków nieruchomych** w postaci architektury i budownictwa, parków, ogrodów, cmentarzy, stanowisk archeologicznych **obejmuje 55 000 obiektów**. **Ewidencja zabytków ruchomych** zgodnie z danymi NID na dzień 30 czerwca 2011 roku **obejmuje 9666 pozycji** w postaci malarstwa, rzeźby, rzemiosła artystycznego, sztuki użytkowej i in. Dodatkowo województwo lubuskie objęte jest ogólnopolskim programem Archeologiczne Zdjęcie Polski (AZP), którego celem jest rozpoznanie i zewidencjonowanie w formie archiwum informacji, za pomocą badań powierzchniowych oraz badań w postaci kwerend historycznych stanowisk archeologicznych. Do chwili obecnej rozpoznano ok. 88% powierzchni Polski, obszar województwa lubuskiego mieści się we skazanych statystykach.

b) Lista Światowego Dziedzictwa Kulturowego i Przyrodniczego Ludzkości UNESCO

Lista Światowego Dziedzictwa Kulturowego i Przyrodniczego Ludzkości UNESCO stanowi podstawę zapobiegania zagrożeniom wynikającym z ewolucji społecznej i gospodarczej ludzkości w odniesieniu do szczególnie wartościowych obiektów mających znaczenie dla społeczności globalnej. Na terenie Polski w obrębie Listy UNESCO znajduje się 13 obiektów wpisanych w latach 1978-2006. Jeden z obiektów - **Park Mużakowski / Muskauer Park**, mający status obiektu transgranicznego, o obszarze ok. 700 hektarów, z czego 522 hektary powierzchni znajduje się na terenie województwa lubuskiego. Obiekt ten jako założenie powstał w latach 1830-1845. Począwszy od przełomu lat 80. i 90. XX wieku Park Mużakowski objęty jest procesem ochrony ze strony państwa niemieckiego i polskiego. Wpis na Światową Listę UNESCO nastąpił w 2004 roku na podstawie kryterium I - *stanowi wybitne dzieło twórczego geniuszu człowieka*, oraz IV - *jest wybitnym przykładem typu budowli, zespołu architektonicznego, zespołu obiektów techniki lub krajobrazu, który ilustruje znaczące (y) etap (y) w historii ludzkości*.

c) Pomniki historii

Wpis na listę **Pomników historii** stanowi jedną z podstawowych form ochrony dziedzictwa kulturowego w Polsce, mającego szczególne znaczenie dla kultury i dziedzictwa historycznego kraju. Zgodnie z przepisami prawa, status Pomnika Historii nadaje prezydent Rzeczypospolitej Polskiej na wniosek Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego. Na terenie województwa lubuskiego, na liście Pomników Historii wyróżniony jest aktualnie jeden obiekt (zespół) - **Poagustniański kompleks zabudowań klasztornych w Żaganiu**, stanowiący jeden z najcenniejszych zespołów architektury sakralnej na terenie północnej części historycznego Śląska, pochodzącej z XIII-XVIII wieku. Zespół ten za pomnik historii został uznany rozporządzeniem Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej z dn. 28 lutego 2011 roku (Dz.U. 2011 nr 54 poz. 280).

d) Parki kulturowe

Parki kulturowe pozostają istotnym elementem ochrony i popularyzacji zabytków, w tym przede wszystkim jednym z podstawowych narzędzi ochrony obszarowej. Celem powoływania parków kulturowych zgodnie z art. 16 *Ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami*, pkt 1., jest *ochrona krajobrazu kulturowego oraz zachowanie wyróżniających się krajobrazowo terenów z zabytkami nieruchomymi charakterystycznymi dla miejscowej tradycji budowlanej i osadniczej*. Zgodnie z danymi NID-u, na dzień 31 października 2012 roku, na terenie województwa lubuskiego znajduje się jeden park kulturowy - jest to

Park Kulturowy „Dolina Trzech Młynów” w Bogdańcu, utworzony uchwałą Rady Gminy Bogdaniec w dniu 29 września 2006 roku.

2. Podstawowe wyznaczniki charakteru i zasobu krajobrazu kulturowego w województwie lubuskim

Województwo lubuskie charakteryzuje się zróżnicowanym krajobrazem kulturowym, łączącym w sobie szereg cech odzwierciedlających dawne metody gospodarowania i adaptacji środowiska naturalnego. Charakter tego krajobrazu, obok cech środowiska przyrodniczego jest określany spuścizną materialną w postaci architektury sakralnej, rezydencjonalnej, mieszkalnej, architektury użyteczności publicznej, architektury obronnej, cmentarzy, zespołów zieleni projektowanej w postaci parków i założeń ogrodowych, dziedzictwa archeologicznego określającego najstarsze formy osadnicze oraz metody gospodarowania w postaci dziedzictwa niematerialnego. Należy również wskazać, że składnikami określającymi krajobraz kulturowy pozostają takie elementy jak szlaki drogowe, rolnictwo oraz przemysł wpływające na współczesne przemiany i formy krajobrazu. Obok obszarów o wysokim zaludnieniu i wysokim stopniu zagospodarowania, można także wskazać na tereny o znacznie mniejszym nasyceniu zaludnienia, gdzie podstawową treścią pozostaje środowisko naturalne przede wszystkim w formie zwartych kompleksów leśnych, poddawane mniej intensywnym procesom definiującym działalność człowieka. Brakuje natomiast na obszarze województwa obszarów, które można zaliczyć do krajobrazu pierwotnego. Wreszcie jak już wskazano w uwagach wcześniejszych, charakter dziedzictwa kulturowego na terenie województwa lubuskiego określają dawne podziały historyczne, wyraźnie definiujące formy architektoniczne, style, tendencje w obrębie dynamiki przemian minionych okresów. Uwarunkowania historyczne i kulturowe analizowanego obszaru wyraźnie określają różnice w zakresie cech stylowych, artystycznych. Wyraźne związki z kręgiem artystycznym Dolnego Śląska wykazują obszary wielkopolskie, natomiast o odrębnym kręgu kulturowym można mówić w przypadku obszarów brandenbursko-marchijskich. Zjawiska te są czytelne szczególnie w odniesieniu do okresu średniowiecznego i nowożytnego, podczas gdy już w ciągu XIX oraz I poł. XX wieku nastąpiła wyraźna unifikacja kulturowa ze względu na przemiany społeczno-gospodarcze oraz sytuację polityczną.

a) elementy środowiska kulturowego

- zasoby archeologiczne

Na obszarze województwa zewidencjonowanych zostało około 16000 stanowisk archeologicznych. Należy wskazać na najstarsze ślady osadnictwa człowieka w dorzeczu Obry, sięgające okresu ok. 11 000 lat p.n.e., co określa wartość zasobów archeologicznych i ich znaczenie dla potrzeb rozpoznania oraz ochrony najstarszych śladów obecności człowieka i jego form gospodarowania, które od samego początku choć w różnym zakresie przyczyniały się do kształtowania treści krajobrazu kulturowego. Spośród bliżej rozpoznanych zasobów archeologicznych do najliczniejszych należą pozostałości obozowisk i osad otwartych, cmentarzyska ciałopalne i kurhanowe. Dużą grupę stanowią grodziska wraz z przyległymi osadami. Zasób dziedzictwa archeologicznego na terenie województwa lubuskiego pozostaje reprezentatywny dla wszystkich kultur o charakterze przedhistorycznym. Natomiast nader istotnym elementem tej spuścizny pozostają zasoby związane z okresami historycznymi, mające zasadnicze znaczenie dla badań procesów osadniczych i ich form począwszy od okresu średniowiecznego. Znaczenie dziedzictwa archeologicznego pozostaje jednym z podstawowych wyzwań dla podejmowanych działań ochronnych, nadto działań związanych z jego popularyzacją. Dziedzictwo archeologiczne - zwłaszcza obiekty takie jak grodziska, wały mają stanowią istotny składnik krajobrazu kulturowego o charakterze wizualno-przestrzennym. Z punktu widzenia problemów ochrony, dziedzictwo archeologiczne pozostaje także obszarem konfliktogennym, głównie ze względu na znaczenie przy wszelkich podejmowanych inwestycjach budowlanych.

układy urbanistyczne

Województwo lubuskie charakteryzuje się bogatym nasyceniem historycznych układów urbanistycznych wykształconych od początku XIII wieku i następnie podlegających zmianom w okresie nowożytnym. Należy tu wskazać, że interesujące układy urbanistyczne w 1945 roku i następnie w wyniku działań o charakterze centralnym zostały poddane gwałtownym zmianom, które przyczyniły się do znaczących strat w obrębie substancji zabytkowej. Największe straty odnotowano w obrębie następujących układów: Gorzów Wlkp., Kostrzyn nad Odrą, Krosno Odrzańskie, Ośno Lubuskie, Sulęcín, Strzelce Krajeńskie, Żagań. Do układów zniszczonych częściowo należy zaliczyć: Międzyrzecz, Skwierzynę, Świebodzin. Mimo to można wskazać na szereg cennych układów o wysokich walorach zabytkowych i zachowanych pierwotnych cechach przestrzennych łączących w sobie zróżnicowane przykłady architektury (sakralna, mieszkalna, użyteczności publicznej, średniowieczna i nowożytna architektura obronna), odzwierciedlającej zarówno funkcje jak też przemiany stylowe - Bytom Odrzański, Koźuchów, Zielona Góra. Tego typu zjawisko można wskazać w obrębie wszystkich założeń urbanistycznych i ruralistycznych, jakkolwiek i charakter czasowy i stan zachowania pozostają nader zróżnicowane i wymagają szczegółowego podejścia w zakresie działań ochronnych. Wreszcie szereg miejscowości straciło prawa miejskie, mimo to w rozumieniu założeń ochronnych nadal stanowią cenne założenia o charakterze miejskim: Bledzew, Otyń, Pszczew, Trzebiel i in., i tym samym powinny podlegać działaniom ochronnym identycznym lub też zbliżonym w zależności od potrzeb oraz lokalnych uwarunkowań do jednostek o charakterze miejskim. Należy jednak wskazać, że miasta, które utraciły prawa miejskie i funkcjonują obecnie na zasadach wsi, są w znacznie mniejszym stopniu narażone na intensywne procesy urbanizacyjne, choć jednocześnie podlegają zagrożeniom charakterystycznym dla założeń wiejskich. Układy miejskie pozostają nader ważnym przedmiotem działań ochronnych, mimo to ze względu na podatność na dynamikę zmian pozostają narażone na szereg czynników negatywnych. Zgodnie z założeniami Karty Ochrony Miast Historycznych ICOMOS (...) *w celu zachęcenia wszystkich do uczestnictwa i współdziałania, o podstawowych założeniach programu ochrony powinni być informowani mieszkańcy, poczynając od dzieci w wieku szkolnym. Należy pobudzać świadomość stowarzyszeń i instytucji do ochrony dziedzictwa miast i zabiegać o środki finansowe na rzecz ochrony i konserwacji (...).*

układy ruralistyczne

Układy ruralistyczne związane przede wszystkim z osadami o charakterze wiejskim stanowią znaczący element krajobrazu kulturowego, określając zarazem ten rodzaj osadnictwa na przestrzeni dziejów. Cechą charakterystyczną założeń ruralistycznych województwa lubuskiego pozostaje zróżnicowanie wynikające w znacznym stopniu w historycznych uwarunkowań kulturowych. Kolejną cechą jest brak układów o charakterze wzorcowym, tym niemniej analiza stanu zachowania pozwala wyznaczyć szereg czytelnych elementów takich układów jak okolnica, owalnica, ulicówka, ulicówka z placem, łańcuchówka, rzędówka, widlica i wielodrożnica. Należy wskazać, że przemiany, które w wielu przypadkach zatępiły układy pierwotne, nie wpłynęły na ich całkowitą utratę. Rozwój sieci wiejskiej na interesującym obszarze przypadł na okres średniowieczny i uwarunkowany był szeregiem czynników takich jak środowisko naturalne, hydrografia, uwarunkowania prawne i obyczajowe. Kolejnym istotnym okresem rozwoju sieci wiejskiej na terenie obecnego województwa lubuskiego był okres nowożytny, ze szczególnym uwzględnieniem tzw. osadnictwa „fryderycjańskiego” w dolinie rzeki Warty oraz podobnego, lecz nazywanego „olederskim” na zachodnim skraju Niziny Nowotomyskiej (wschodnia część powiatów międzyrzeckiego oraz zielonogórskiego). Ze względu na specyfikę wsi i typy wsi w rozumieniu historycznym, krajobraz kulturowy wsi województwa lubuskiego charakteryzuje się bogactwem cennej architektury szczególnie o charakterze sakralnym i rezydencjonalnym, której towarzyszą także założenia ogrodowe, jak też różnego rodzaju inne przykłady projektowanej zieleni w postaci np. szpalerów. Architektura rezydencjonalna pozostaje także elementem składowym dawnych założeń folwarcznych, pozostających nierzadko cennymi przykładami budow-

nictwa gospodarczego. Wsie w województwie lubuskim stanowią cenne zespoły dawnych cech historycznych, wyrażanych pierwotną strukturą własnościową, gospodarczą, zagadnieniami mieszczańskimi się w obrębie kultury duchowej. Pomimo mniejszej dynamiki zmian w stosunku do układów urbanistycznych, układy wiejskie także wymagają działań profilaktycznych i ochronnych w obrębie potrzeby zachowania ich wartości historyczno-kulturowych. Jednym z głównych problemów pozostaje niekontrolowana gospodarka przestrzenna w obrębie układów wiejskich wynikająca z braków właściwego określenia tego typu założeń w planach zagospodarowania na poziomie lokalnym, niewystarczający zakres ewidencji cennych układów wiejskich, poziom niezbędnych decyzji o wpisie do rejestru zabytków. Wśród współczesnych problemów należy wymienić także inwestycje w postaci lokalizacji ferm wiatrowych produkujących energię elektryczną czy nadajników telekomunikacyjnych, które zakłócają często cenne i nieskażone elementami wtórnymi obszary krajobrazowe o wysokich walorach kulturowych (np. Wzgórza Dalkowskie w okolicach Kozuchowa i Nowego Miasteczka, instalowanie nadajników na obiektach zabytkowych lub też w obrębie osi widokowych). Elementy te dekomponują wartości krajobrazowe, nadto mają wpływ na stan środowiska przyrodniczego. Współczesne działania inwestycyjne dość wyraźnie odzwierciedlają problem braku dokumentów dotyczących lokalnych programów ochronnych na poziomie gmin, wreszcie planowania przestrzennego, uwzględniających zagadnienia ochrony obszarowej.

Architektura sakralna (patrz też kolejny punkt) w obrębie wsi, narażona jest na brak odpowiednich działań profilaktycznych znajdujących swoje uzasadnienie na podłożu ekonomicznym, brak odpowiednich zabezpieczeń pożarowych, antywłamaniowych, wreszcie założenia rezydencjonalne i folwarczne pozostają największym problemem w zakresie ochrony dziedzictwa kulturowego na terenie województwa ze względów ekonomicznych, prawnych i społecznych.

architektura i budownictwo

Architektura i budownictwo z naturalnych przyczyn pozostają składnikami przede wszystkim założeń wielkoobszarowych takich jak miasta oraz osady o charakterze wiejskim. Szczegółowa charakterystyka architektury na obszarze województwa lubuskiego pozostaje jednym z wyzwań badawczych, stanowiących również istotny czynnik w zakresie działań ochronnych. Obszar województwa lubuskiego pozostaje zasobny we wszystkie typy architektury tj. architektura sakralna w postaci kościołów i kompleksów klasztornych, architektura rezydencjonalna, architektura użyteczności publicznej - ratusze, szkoły, szpitale, architektura obronna odzwierciedlająca niemal wszystkie cechy tego rodzaju budownictwa począwszy od okresu średniowiecza, przez okres nowożytny, po cenne obecnie przykłady tego rodzaju budownictwa z XX wieku, takie jak Międzyrzecki Rejon Umocniony, Pozycja Środkowej Odry i in. W tym miejscu należy również wymienić znaczną część obiektów określanych jako zabytki techniki, które wyodrębniono w kolejnym punkcie. Architektura jako całość pozostaje nader istotnym składnikiem wszelkich działań ukierunkowanych na problematykę ochrony dziedzictwa kulturowego, mimo, że poszczególne jej przykłady i rodzaje ze względu na funkcje oraz cechy stylowe, wreszcie stan zachowania, sytuację prawną podlegają odrębnym studiom i formom podejmowanych działań.

Województwo lubuskie z racji uwarunkowań historycznych, charakteryzuje się występowaniem architektury i budownictwa mieszczącego się niemal we wszystkich stylach artystycznych. Bogactwo i potencjał niesie ze sobą jednak szereg zagrożeń w postaci niewystarczających działań ukierunkowanych na ochronę, w przypadku miast zagrożeniem pozostaje niezmierny napór współczesnych procesów urbanizacyjnych, które nierzadko prowadzą do wywoływania konfliktów. Swoistym *novum* w zakresie problemów ochrony zabytkowej architektury pozostaje zagadnienie realizowanej w ostatnich latach polityki energetycznej, która sprowadza się do wykonywania zabiegów termoizolacyjnych budowli. Podejmowanie takich działań w przypadku zabytków jest procesem złożonym, określanym szeregiem uwarunkowań obiektywnych. Istniejące metody o charakterze kompromisowym wpływają na podnoszenie kosztów takich działań. Innym współczesnym problemem pozostają wielopłaszczyznowe powierzchnie reklamowe, które dekomponują wartości przestrzenne, historyczne, wreszcie estetyczne

obiektów architektury. Nader złożona sytuacja dotyczy architektury rezydencjonalnej charakterystycznej przede wszystkim dla układów ruralistycznych. Tu należy mówić o problemach strukturalnych wynikających jak już wskazywano z zagadnień prawno-własnościowych, społecznych, ekonomicznych.

obiekty techniki

Zabytki techniki obok wskazanych wyżej stanowią czytelny składnik krajobrazu kulturowego. Wśród obiektów, które można zaliczyć do tej grupy należy wymienić wielkokubaturowe obiekty przemysłowe obecne zwłaszcza w takich ośrodkach jak Gorzów Wlkp., Nowa Sól, Zielona Góra, ale również w mniejszych - Żary, Lubsko, obiekty stanowiące dawne wyznaczniki rozwiązań komunikacyjnych - zwłaszcza obiekty kolejowe i drogowe, obiekty o charakterze komunalnym w postaci np. wież ciśnień - obiekty te są bardzo często bogate w detal architektoniczny, nawiązując do form historyzujących, bardzo często przypominając wieże obronne (Kozuchów, Obrzyce). W późniejszym okresie (np. we Wschowie) powstawały też wieże modernistyczne. W każdym mieście i miejscowościach, w których znajdują się stacje kolejowe, stanowiące nierzadko całe zespoły zaplecza technicznego w postaci lokomotywowni, nastawni, istnieją również wieże ciśnień, które pierwotnie służyły do zaopatrywania w wodę parowozy. Bardzo często są to charakterystyczne zbiorniki o pojemności 200 kubików typu *Intze*. Cała grupa takich zbiorników zachowała się przy liniach kolejowych związanych z węzłem w Międzyrzeczu i Sulęcinie. Najwięcej z nich powstało w pierwszej dekadzie XX wieku, nieliczne w końcu XIX. Inne przykłady to elektrownie, dawne rzeźnie miejskie, wreszcie obiekty o charakterze militarnym, szczególnie pochodzące z XX wieku, takie jak np. zespół obiektów po dawnej fabryce amunicji w Krzystkowicach. Kolejne przykłady obiektów techniki to młyny wodne i wiatraczne, gorzelnie, piece chlebowe, cegielnie, zakłady wodociągowe itp.

historyczne trakty

Współczesny obszar województwa lubuskiego wyznaczają historyczne trakty komunikacyjne, które w okresie średniowiecznym i nowożytnym stanowiły istotny czynnik rozwojowy. Należy w tym miejscu wskazać, że ich obecność w obrębie okresu, który można nazwać jako „protomiejski”, a więc zasadniczo do XIII wieku, stanowiła podstawę rozwoju sieci miejskiej powstającej przede wszystkim w oparciu o rozwiązania prawne mające swoje korzenie w kręgu kulturowym i gospodarczym niemieckim. Wśród głównych traktów komunikacyjnych należy wymienić trakty lądowe i wodne. Pierwsza grupa dzieli się na trakty drogowe i kolejowe - te ostatnie powstałe począwszy od ok. poł. XIX wieku.

- trakty lądowe drogowe:

- tzw. niski trakt solny prowadzący z Halle do Wielkopolski i Wrocławia, przebiegający przez Przewóz, Żary, Żagań, Szprotawę - w kierunku Głogowa;
- droga potwierdzona źródłowo w 1005 roku, biegła z południowych Niemiec do Wielkopolski - przez Gubin, Krosno Odrzańskie, Międzyrzecz i Pszczew;
- tzw. droga poznańsko-frankfurcka biegnąca z Poznania, przez Pszczew, Międzyrzecz, Sulęcino, Osno Lubuskie i Górzycę;
- trakt z Wrocławia do Szczecina wiodący przez Głogów, Bytom Odrzański, Kozuchów, Nowogród Bobrzański, Krosno Odrzańskie i Lubusz oraz jego odnogi z Polkowic do Kozuchowa, przez Nowe Miasteczko, oraz z Bytomia Odrzańskiego do Krosna Odrzańskiego, przez Otyń i Zieloną Górę;
- trakt z Niemiec przez Kostrzyn, Gorzów Wielkopolski, Strzelce Krajeńskie, Dobiegniew i dalej na wschód w kierunku Gdańska i Królewca;
- charakter poboczny miały inne trakty drogowe o charakterze wewnętrznym, łączące poszczególne ośrodki miejskie i łączące się z drogami o charakterze podstawowym.

Powstały w okresie średniowiecznym i nowożytnym układ sieci drogowej w zasadniczym stopniu znajduje swoje odzwierciedlenie w sieci współczesnej, przy czym ze względu na stopniowe zmiany w znaczeniu gospodarczym i polityczno-administracyjnym poszczególnych ośrodków miejskich, wreszcie przemiany w obrębie przynależności politycznej, sieć drogowa już w XIX wieku podlegała przeobrażeniom, a dalsza jej reorganizacja nastąpiła już w wieku XX. Najważniejsze współczesne szlaki drogowe przebiegające przez teren województwa lubuskiego opierają się zasadniczo o kierunki tranzytu towarów ze wschodu na zachód oraz z północy na południe. Wszelkie projekty uwzględniające inwestycje w zakresie rozwoju dróg na terenie województwa lubuskiego powinny zgodnie z obowiązującym prawem oraz dokumentami programowymi uwzględniać działania ukierunkowane na ochronę i popularyzację dziedzictwa kulturowego. Warto w tym miejscu wskazać na takie elementy jak dziedzictwo archeologiczne i jego ochrona w obrębie nowych inwestycji, czy rzadziej dostrzegane aleje przydrożne oparte o szlachetny drzewostan i stanowiące istotny składnik definiujący charakter historycznego krajobrazu kulturowego, a obecnie niejednokrotnie ulegające niekontrolowanemu dewastacjom.

- trakty lądowe kolejowe:

Trakty kolejowe zaczęły powstawać na terenie obecnego województwa lubuskiego w poł. XIX wieku i z punktu widzenia rozwoju transportu kolejowego na terenie ówczesnego państwa pruskiego, zaliczają się do najstarszych.

- trakt kolejowy łączący Wrocław z Berlinem przebiegający przez Lubsko i Żary powstał w 1846 roku;
- trakt kolejowy łączący Berlin z Królewcem (Ostbahn), oddany do użytku w odcinkach już w 1852 roku;
- trakt kolejowy łączący Wrocław ze Szczecinem i łączący się w Rzepinie z traktem kolejowym łączącym Poznań z Berlinem, powstały w latach 1869-1877;
- trakt kolejowy łączący Poznań z Berlinem wybudowany w 1870 roku i modernizowany w kolejnych latach;

Pod koniec XIX i na początku XX wieku istniejąca sieć kolejowa oparta o główne kierunki transportu została uzupełniona o linie lokalne, które łącząc się jednak z głównymi drogami kolejowymi stanowiły istotny czynnik rozwoju gospodarczego regionu. Należy tu wskazać na połączenia kolejowe z Poznania w kierunku Krosna Odrzańskiego, ze Zbąszynia w kierunku Gorzowa Wlkp., wreszcie połączenia o charakterze typowo gospodarczym związanym z rozwojem lokalnego przemysłu - takie jak linia kolejowa z Międzyrzeczka do Toporowa. Istniejąca sieć kolejowa na terenie województwa lubuskiego pozostaje wyraźnie ukierunkowana na aglomerację berlińską, co wynika z okresu jej powstania, kiedy Berlin stanowił stolicę państwa pruskiego. Powstałe do przełomu XIX i XX wieku trakty kolejowe były wykorzystywane zasadniczo do końca lat 80. XX wieku, następnie w latach 90. XX wieku ze względów ekonomicznych, szczególnie drogi lokalne - uległy całkowitej degradacji. Z punktu widzenia zagadnień ukierunkowanych na ochronę dziedzictwa kulturowego, adaptacja dróg nieużytkowanych, jak też działanie zmierzające do ich uruchomienia, nadto poprawa ogólna stanu transportu kolejowego ma istotne znaczenie dla funkcjonowania ruchu turystycznego, stanowiąc zasadniczy czynnik mobilności społecznej w wymiarze wewnętrznym i zewnętrznym. Należy także wskazać, że infrastruktura kolejowa, w znacznej części obejmująca liczne obiekty zabytkowe, pozostaje częścią tego dziedzictwa w obrębie szeroko rozumianych zabytków techniki.

- drogi wodne:

W obrębie zagadnień definiujących sieć historycznych traktów komunikacyjnych, należy wskazać także na drogi wodne. Na terenie województwa lubuskiego w rozumieniu historycznym należy wskazać na dwa zasadnicze szlaki wodne:

- szlak odrzański wiążący tereny Śląska i Północnych Czech z Morzem Bałtyckim;
- szlak warciański, mający w przeszłości znaczenie gospodarcze głównie dla obszarów Wielkopolski, łączący się z Morzem Bałtyckim za pośrednictwem szlaku odrzańskiego.

Oba szlaki zasadnicze znaczenie uzyskały w okresie średniowiecznym i takowe funkcje pełniły jeszcze w wieku XX. Szczególnie Odra przez długi okres pozostawała ważnym czynnikiem gospodarczym, co spowodowało regulację rzeki na przełomie XVIII i XIX wieku. Jednak już wcześniej w wiekach XVI i XVII dokonano działań zmierzających do połączenia szlaku odrzańskiego z drogami wodnymi związanymi z dorzeczem Łaby. Swoje znaczenie Odra straciła na przełomie lat 70. i 80. XX wieku, a do obniżenia znaczenia międzynarodowego przyczynił się również fakt, że rzeka ta pozostawała linią graniczną. Obecnie w rozumieniu gospodarczym szlak odrzański nie odgrywa większej roli, mając znaczenie turystyczne, choć w tym przypadku zasadniczym problemem pozostaje brak odpowiedniej infrastruktury, której rozwój powinien być poparty działaniami systemowymi. Aktywizacja szlaków wodnych, mających bezpośrednie połączenie z systemem wodnym Europy Zachodniej może stanowić ważny czynnik rozwojowy województwa lubuskiego oraz regionów sąsiednich na terenie Niemiec, w tym w zakresie działań zmierzających do ochrony i popularyzacji dziedzictwa kulturowego.

Założenia parkowe i ogrodowe, pozostając specyficzną formą obiektów zabytkowych ze względu na wykorzystanie roślinności jako budulca kompozycyjnego i przestrzennego, są równie cennym i wyraźnym elementem krajobrazu kulturowego w województwie lubuskim. Jakkolwiek na analizowanym terenie wymienić można przykłady lub zachowane fragmenty założeń renesansowych, barokowych, to największą grupę stanowią założenia pochodzące głównie z XIX wieku, projektowane w stylu angielskim o cechach romantycznych. Pomijając w tym miejscu założenia „Parku Mużakowskiego”, który ze względu na rangę obiektu, omówiono w osobnym miejscu, należy wskazać, że obecność tego typu elementów komponujących przestrzeń krajobrazu kulturowego jest wyraźna zarówno w obrębie miast, jak też wsi - jakkolwiek geneza ich powstawania zdradza szereg różnic. W przypadku miast szereg tego typu założeń w początkowym okresie powstawało w miejscach po dawnych fortyfikacjach (Kozuchów), plantowanych w XIX wieku ze względu na utratę swoich pierwotnych funkcji, jak też potrzeby poszerzenia dotychczasowych zamkniętych przestrzeni (Międzyrzecz). Rzadziej w przypadku miast na terenie województwa lubuskiego, ale także w przypadku innych obszarów, można mówić o wcześniejszych planowych tego typu założeniach. Tym niemniej w XIX wieku, w miastach, doszło do powstania wielu założeń parkowych, które wpisywały się w szereg przemian w zakresie struktury społecznej miast, gospodarczej, idących za tym przemian mentalnych. Proces ten zaowocował powstaniem licznych założeń terenów rekreacyjnych poza ścisłymi centrami miast - warto wskazać w tym miejscu Gorzów Wlkp.

W przypadku założeń powstających w obrębie układów ruralistycznych, wyraźny pozostaje ich związek z kompleksami rezydencjonalnymi i folwarcznymi, jako tereny o charakterze rekreacyjnym i ozdobnym. W ich obrębie nierzadko lokalizowano także cenne elementy kompozycyjne w formie wyodrębnionej, takie jak np. ogrody japońskie - np. Mierzęcin. Założenia te charakteryzując się rozbudowanymi elementami kompozycyjnymi mieszczącymi się w obrębie otwartych przestrzeni krajobrazu naturalnego, mającymi szereg elementów o charakterze symbolicznym, pozostają jednak współcześnie często zdewastowane. Proces ten nastąpił przede wszystkim po II wojnie światowej, należy jednak podkreślić, że szereg zjawisk mieszczących się nie tylko w naturalnym procesie zarastania w wyniku braku bieżącej pielęgnacji, obecnych jest także współcześnie. Założenia te są obecne przy większości dawnych kompleksów rezydencjonalnych, jakkolwiek sama skala poszczególnych przykładów i pierwotny rozmach kompozycyjny, gatunkowy, przestrzenny także pozostaje różnicowany. Mimo stanu zachowania, nadal stanowią cenne zaplecze wielu miejscowości i posiadają znaczący potencjał w zakresie aktywizacji społeczności lokalnych. W przypadku tego rodzaju założeń

niezbędnym pozostaje ochrona obszarowa, zwrócenie uwagi na tworzenie stref ochronnych itp. Ważną rolę mogą odegrać tu samorządy gminne.

Cmentarze

Cmentarze to kolejny rodzaj obiektów mających nader istotne znaczenie dla zagadnień ochronnych ukierunkowanych na dziedzictwo przeszłości. Na obszarze województwa lubuskiego występują wszystkie typy cmentarzy ze względu na zachodzące w przeszłości przemiany w obrębie duchowości i sfery mentalnej. Najliczniejszą grupę, choć już nie używaną stanowią miejskie średniowieczne cmentarze przykościelne. Kolejną grupą cmentarzy charakterystycznych dla miast, to nekropolie zamiejskie - epidemiczne (często miejsca takie zyskiwały w następnej kolejności charakter cmentarzy wyznaniowych - np. w Międzyrzeczu), jak też zakładane ze względów religijnych i politycznych cmentarze wyznaniowe, powstające na omawianym terenie już na początku XVII wieku - np. Wschowa lub w okresie wojny trzydziestoletniej lub w wyniku jej skutków ze względu na sytuację religijną - Kożuchów, Bytom Odrzański. Rzadziej cmentarze zamiejskie powstawały wcześniej, można jednak wymienić tu przykłady z Kożuchowa czy Zielonej Góry. Znacznie dłużej jako cmentarze przykościelne przetrwały tego typu założenia na wsiach - swoje funkcje pełniły nierzadko jeszcze w XX wieku, a można wymienić tu również przykłady które zachowały taki charakter do chwili obecnej: Lipinki Łużyckie, Lubanice, Lubięcín, Łagowiec. Przemiany w tym zakresie nastąpiły od początku XIX wieku, kiedy zarządzenia prawno-administracyjne oraz względy higieniczne wpłynęły na powszechne wyprawianie cmentarzy poza tereny zamieszkałe. Tego typu założenia czytelne są obecnie w formie zadrzewień śródpolnych, czy też niewielkich wyodrębnionych enklaw roślinności w lasach. Nadal funkcjonowały natomiast, w zasadzie do poł. XX wieku, cmentarze rodowe, zakładane w obrębie kompleksów dworskich, np. na terenie rozległych założeń ogrodowych w formie „pseudo-antycznych” obiektów architektonicznych, jak np., miało to miejsce w Bukowcu. Były to nierzadko także skromne cmentarze oparte wyłącznie o odrębne kompozycje roślinności i niewielkiej architektury. Osobny charakter miały cmentarze żydowskie, których lokalizacja - najczęściej na wzniesieniach w oddaleniu od centrów miast, ze względów obyczajowych i wyznaniowych, przetrwała niekiedy od okresu średniowiecznego po XX wiek. Wreszcie odrębną grupę stanowią nekropolie wojenne i jenieckie. Na terenie województwa lubuskiego można wskazać na dużą liczbę tego typu miejsc pochówków ze względu na liczne działania wojenne i obozy jenieckie. Bardzo dużą grupę cmentarzy wojennych stanowią miejsca pochówków żołnierzy radzieckich. Należy w tym miejscu także wskazać na miejsca mogił zbiorowych po obozach, takich jak Brójce. Część tego typu pochówków po II wojnie światowej była ekshumowana, zaś szczątki przenoszono w inne miejsca. Cmentarze jako założenia pozostają zasobne w przykłady obiektów nieruchomych (architektura, roślinność), licznych ruchomości przede wszystkim w postaci sztuki sepulkralnej, a także stanowią istotny składnik wartości niematerialnych.

Zabytki ruchome

Zabytki ruchome, pozostają istotnym elementem spuścizny kulturowej, stanowiąc obok takich zespołów jak np. cmentarze, przede wszystkim wyposażenie wnętrza obiektów sakralnych i rezydencjonalnych. Ze względu na stan zachowania obiektów rezydencjonalnych, współcześnie zabytki ruchome pozostają przedmiotem wyposażenia obiektów sakralnych. Tu mimo oczywistych strat wojennych i powojennych, można mówić o stosunkowo rozległym zasobie określonym przez rzeźbę, malarstwo, wyroby rzemiosła użytkowego, obiekty o charakterze sepulkralnym i in (liczne obiekty sakralne na terenie województwa lubuskiego: Babimost, Bledzew, Chichy, Chlastawa, Chociszewo, Dzikowice, Gorzów Wlkp., Gościeszowice, Gościkowo-Paradyż, Kalsk, Klępsk, Konin Żagański, Koźminek, Nowa Wioska, Rokitno, Słońsk, Sulechów, Wschowa, Wyszczanowo, Wysoka, Żagań, liczne kościoły z wyposażeniem gotyckim na południu regionu, wreszcie szereg ciekawych obiektów z XIX wieku na północy regionu, tzw. kościoły typowe Schinkla z ciekawym wyposażeniem neoklasycystycznym i in.). Charakterystycznym pozostaje również obecność wyposażenia reprezentującego różne style arty-

styczne, przy czym szczególne miejsce zajmują przedmioty wyposażenia o charakterze gotyckim i barokowym, wskazać można również szereg obiektów związanych z renesansem, w mniejszym natomiast zakresie można wykazać obiekty reprezentujące style najstarsze takie jak romanizm, podobna sytuacja dotyczy obiektów z okresów młodszych, np. klasycyzm. Należy także wskazać, że wyposażenie obiektów sakralnych łączy niejednokrotnie różne style w obrębie jednej budowli. W przypadku wyposażenia wnętrz rezydencjonalnych, część tego zasobu znalazła się w zbiorach muzealnych, jednak proporcjonalnie do pierwotnego stanu zachowania, który w tym przypadku można odnieść do poł. lat 40. XX wieku, obecny zasób muzeów w tym zakresie pozostaje znikomy. Do grupy obiektów ruchomych należy zaliczyć też liczne elementy wyposażenia i dekoracji różnorodnych obiektów budowlanych - użyteczności publicznej, obiektów mieszkalnych.

Muzea

Muzea stanowią istotny czynnik instytucjonalny w zakresie ochrony zabytków ruchomych, ale należy także wskazać na takie placówki, których zadaniem jest ochrona zabytków nieruchomych w postaci architektury ludowej (Ochla) oraz zabytków architektury obronnej (Pniewo).

W stosunku do obszarów sąsiednich, w województwie lubuskim sieć muzeów rozwinięta jest stosunkowo słabo. Charakterystycznym zjawiskiem jest brak placówki finansowanej z budżetu państwa - brak placówki o statusie muzeum narodowego. Wszystkie placówki mają charakter samorządowy. Mimo to należy wskazać na zróżnicowany charakter zbiorów muzealnych oraz znaczący potencjał w zakresie włączenia muzeów w skoordynowane działania ukierunkowane na ochronę dziedzictwa kulturowego, wykraczającego poza podstawowe kompetencje statutowe i ustawowe (zgodnie z Ustawą o muzeach z dnia 21 listopada 1996 roku z późn. zm).

W ciągu okresu obowiązywania *Programu* na lata 2009-2012 doszło do powołania nowych placówek muzealnych. W 2010 roku w Pniewie, decyzją władz samorządowych gminy Międzyrzecz zostało powołane: Muzeum Fortyfikacji i Nietoperzy. Działalność tej jednostki pozostaje ściśle związana z popularyzacją i ruchem turystycznym w obrębie fortyfikacji Międzyrzeckiego Rejonu Umocnionego.

Muzealnictwo lubuskie boryka się z szeregiem problemów natury finansowej i organizacyjnej. Należy podkreślić, że finansowanie w całości przekracza w wielu przypadkach (szczególnie jeśli chodzi o szczebel samorządu powiatowego), możliwości samorządów. Powiaty, które należą do najuboższych wśród funkcjonujących szczebli samorządowych, nie są w stanie ponieść samodzielnie kosztów utrzymania placówek - takich jak w Międzyrzeczu, Świdnicy, Drzonowie. Problemy finansowe nie są jedynymi, jakie towarzyszą muzealnictwu lubuskiemu. Swoistą partykularność działalności przekładającą się na wiele czynników widać na modnym przykładzie problematyki tożsamościowej i regionotwórczej. Wystawy stałe zwłaszcza dwóch wiodących placówek - w Zielonej Górze i w Gorzowie Wlkp. - obu funkcjonujących pod szyldem Ziemi Lubuskiej reprezentują obraz mieszczący się w znacznym stopniu w problematyce mikroregionu zielonogórskiego i analogicznie gorzowskiego. Między tymi placówkami można umieścić muzea w Międzyrzeczu, Świebodzinie, Nowej Soli, Wschowie, które z założenia mają prezentować szeroko pojętą problematykę lokalną. Osobne miejsce ze względu na specyfikę merytoryczną zajmują placówki w Ochli, Świdnicy, Drzonowie, muzea martyrologiczne, izby historyczne takie jak w Pszczewie. Rola szczególna przypada placówkom w Zielonej Górze i w Gorzowie Wlkp., które w znacznym stopniu powinny, przy zachowaniu pełnej autonomii i specyfiki dotychczasowej działalności, kształtować tendencje w aspekcie regionotwórczym. Pomimo szeregu problemów, niekwestionowany dorobek pokazuje znaczącą rolę jaką odgrywają muzea w województwie lubuskim w zakresie działalności kulturalnej, naukowej, turystycznej, wreszcie w zakresie ochrony szeroko rozumianego dziedzictwa kulturowego⁷.

⁷ *Rola Muzeów w turystyce i krajoznawstwie*, red. A. Toczewski, Zielona Góra 2006.

Muzea na terenie województwa lubuskiego

- **Muzeum Lubuskie im. Jana Dekerta w Gorzowie Wlkp.**, ul. Warszawska 35, 66-400 Gorzów Wlkp. www.muzeumlubuskie.pl Muzeum obejmuje zespół willowo-ogrody, gdzie mieści się główna siedziba, dawny spichlerz zbożowy przy ul. Fabrycznej 1-3, gród w Santoku oraz Muzeum Kultury i Techniki Wiejskiej w Bogdańcu. Muzeum finansowane jest ze środków samorządu województwa lubuskiego;
- **Muzeum Ziemi Lubuskiej w Zielonej Górze**, Al. Niepodległości 15, 65-048 Zielona Góra. www.mzl.zgora.pl Muzeum finansowane jest ze środków samorządu województwa lubuskiego;
- **Muzeum Etnograficzne w Zielonej Górze z siedzibą w Ochli**, ul. Muzealna 5, 66-006 Ochla. www.muzeumochla.pl Muzeum finansowane jest ze środków samorządu województwa lubuskiego;
- **Muzeum Ziemi Międzyrzeckiej im. Alfa Kowalskiego w Międzyrzeczu**, ul. Podzamcze 2, 66-300 Międzyrzecz. www.muzeum-miedzyrzecz.pl Muzeum finansowane jest ze środków samorządu powiatowego w Międzyrzeczu;
- **Lubuskie Muzeum Wojskowe w Zielonej Górze z siedzibą w Drzonowie**, Drzonów 54, 66-008 Świdnica. lmm.ezg.pl Muzeum finansowane jest ze środków samorządu powiatowego w Zielonej Górze;
- **Muzeum Archeologiczne Środkowego Nadodrza w Zielonej Górze z siedzibą w Świdnicy**, ul. Długa 27, 66-008 Świdnica. www.muzeum-swidnica.org Muzeum finansowane jest ze środków samorządu powiatowego w Zielonej Górze;
- **Muzeum Miejskie w Nowej Soli**, ul. Muzealna 20, 67-100 Nowa Sól. muzeum-nowasol.pl Muzeum finansowane jest samorząd Gminy Nowa Sól;
- **Muzeum Regionalne w Świebodzinie**, Pl. Jana Pawła II 1 (Ratusz), 66-200 Świebodzin. www.muzeumswiebodzin.pl Muzeum finansowane jest przez samorząd Gminy Świebodzin;
- **Muzeum Ziemi Wschowskiej**, Pl. Zamkowy 2, 66-400 Wschowa. www.wschowa.pl Muzeum finansowane jest przez samorząd Gminy Wschowa.
- **Muzeum Bociana Białego w Kłopotcie**, Kłopot 24, 69-108 Cybinka www.muzeumbociana.pl Muzeum finansowane jest przez samorząd Gminy Cybinka.
- **Muzeum Puszczy Drawskiej i Noteckiej im. Franciszka Grasia**, Pl. Wolności 11, 66-530 Drezdenko, www.drezdenko.pl Muzeum jest finansowane przez samorząd Gminy Drezdenko;
- **Międzyrzecki Rejon Umocniony - Muzeum Fortyfikacji i Nietoperzy**, Pniewo 1, 66-300 Międzyrzecz www.bunkry.pl Muzeum finansowane jest przez samorząd Gminy Międzyrzecz;
- **Muzeum Twierdzy Kostrzyn**, ul. Chyrzańska 48, 66-470 Kostrzyn nad Odrą www.muzeum.kostrzyn.pl Muzeum finansowane jest przez samorząd Gminy Kostrzyn nad Odrą;
- **Muzeum Obozów Jenieckich w Żaganiu**, ul. Lotników Alianckich 6, 68-100 Żagań. www.muzeum.eline2.serwery.pl Muzeum finansowane jest przez samorząd Gminy Żagań.
- **Muzeum Oflagu IIC Woldenberg**, ul. Gorzowska 11, 66-520 Dobiegniew. www.muzeum.dobiegniew.pl Muzeum finansowane jest przez samorząd Gminy Dobiegniew

Inne placówki w postaci LB regionalnych oraz inicjatywy prywatne:

- **Muzeum Ilustracji Książkowej, WiMBP im. C.K. Norwida**, Zielona Góra, Al. Wojska Polskiego 9, 65-077 Zielona Góra;
- **Muzeum Lalek im. Ryszarda Jaworskiego**, Al. Niepodległości 3/5, 65-048 Zielona Góra;
- **Muzeum Martyrologii ofiar Obozu Sonnenburg**, ul. 3-go Lutego 54, 66-436 Słońsk;

- Muzeum Cysterskie przy Wyższym Seminarium Duchownym w Gościkowie-Paradyżu, Gościkowo 3, 66-200 Świebodzin;
- Muzeum Kultury Dawnej, Dobrojewo, 66-440 Skwierzyna;
- Izba Historii w Szprotawie, ul. Niepodległości 15, 67-300 Szprotawa;
- Izba Muzealna w Gubinie, ul 3 Maja 3, 66-620 Gubin;
- Izba Muzealna w Zamku Piastowskim w Krośnie Odrzańskim, ul. Szkolna 1, 66-600 Krosno Odrzańskie;
- Izba Pamiątek Regionalnych w Babimostcie, Pl. Powstańców Wielkopolskich 9, 66-110 Babimost
- Izba Pamięci przy Szkole Podstawowej (Skansen maszyn i urządzeń rolniczych) w Podmoklach Małych, Podmokle Małe 30, 66-110 Babimost;
- Izba Pamięci Drogownictwa w Skwierzynie, ul. Gorzowska 17a, 66-440 Skwierzyna;
- Izba Regionalna w Kozuchowie „Brama Krośnieńska”, Kozuchowski Ośrodek Kultury i Sportu „Zamek”, ul. Klasztorna 14, 66-120 Kozuchów;
- Izba Tradycji przy Szkole Podstawowej w Nowym Kramsku, ul. Szkolna 15, 66-110 Babimost;
- Muzeum Regionalne w Pszczewie „Dom Szewca”, Rynek 19, 66-330 Pszczew,
- Muzeum Łąki w Owczarach, Owczary 17, 69-113 Słubice;
- Muzeum Instrumentów Muzycznych, Dwór Szyba, 67-124 Nowe Miasteczko;
- Muzeum Ziemi Torzyskiej, Rynek 1, 69-220 Osno Lubuskie
- Muzeum Ziemi Szprotawskiej im. Feliksa Matuszkiewicza, ul. Świerczewskiego 10, 67-300 Szprotawa;
- Leśny Skansen Pszczelarstwa w Jodłowie, Jodłów 17, 67-100 Nowa Sól;
- Park Drogowskazów i Słupów Milowych Cywilizacji, ul. Sikorskiego 6, 66-460 Witnica;
- Przykościelne Muzeum w Rokitnie, Rokitno 37, 66-341 Rokitno;
- Prywatne Muzeum Chwały Oręża Polskiego w Witnicy, ul. Sikorskiego 35, 66-400 Witnica;
- Regionalna Sala Pamięci im. Rodu Szczanieckich w Szczañcu, Szczaniec 75, 66-225 Szczaniec;
- Regionalna Izba Tradycji w Witnicy, ul. Sikorskiego 6, 66-460 Witnica;
- Skansen Maszyn Rolniczych, Jemiołów, 66-620 Łągów;
- Skansen Łużycki w Buczynach, Buczyny 7, 68-212 Trzebiel;
- Skansen Pszczelarski, ul. Kasztanowa 9, 66-330 Pszczew;
- Skansen Techniki Wiejskiej w Wielisławicach, Wielisławice, 66-500 Strzelce Krajeńskie;
- Wystawa Pamiątek Regionalnych, Pl. Wolności 1, 66-436 Słońsk;

elementy kultury duchowej jako czynnik definiujący krajobraz kulturowy

Ważnym składnikiem dziedzictwa kulturowego są także wartości niematerialne. O ich ochronie stanowi Konwencja UNESCO z 2003 roku. W myśl definicji zawartej w konwencji niematerialne dziedzictwo kulturowe to wyobrażenia, przekazy, praktyki, wiedza i umiejętności - instrumenty, przedmioty, wytwory człowieka i związana z nimi przestrzeń kulturowa - które wspólnoty, grupy, oraz jednostki, uznają za część swojego dziedzictwa. Dziedzictwo to jest przekazywane z pokolenia na pokolenie, odtwarzane przez wspólnoty i buduje poczucie tożsamości tych wspólnot. Jest to przede wszystkim język jako nośnik tego dziedzictwa, sztuki widowiskowe, obrzędy, tradycje, przekazy ustne (legendy), praktyki dotyczące przyrody i wszechświata. Ochrona powinna się odbywać poprzez dokumentowanie, wzmacnianie, ochronę, popularyzację itp. Składniki kultury niematerialnej pozostają czynnikiem definiującym kierunki działań człowieka w obrębie adaptacji i kształtowania krajobrazu (poprzez tego typu czynniki należy definiować chociażby kształt przyjmowanych wzorców prawnych i obyczajowych w zakresie kształtowania osadnictwa). Zagadnienia te pozostają czytelne w obrębie wszystkich elementów definiujących krajobraz kulturowy w jego historycznym rozwoju. Tym samym w obręb dziedzictwa niematerialnego wchodzi dziedzina żywe, związane z kultem tradycji

duchowych (religijność regionu), artystycznych (prądy kulturowe), obrzędów o rodowodzie ludowym, wydarzenia z przeszłości bliższej i dalszej - tzw. pamięć historyczna (żywe treści pozostające przedmiotem tzw. użytkowania historii - rocznice, postaci, pomniki na terenie regionu jako formy upamiętnienia). Dotyczy to nazw miejscowych w ich historycznym i kulturowym rozwoju, postaci związanych z regionem. Wskazane wyznaczniki spletają się z historią konkretnych miejscowości, ludzi, nadto mogą odnosić się do całego obszaru województwa lub określonych podregionów o charakterze wykraczającym poza obszar województwa, np. Region Kozła.

Z punktu widzenia ochrony wartości niematerialnych istotną pozostaje potrzeba utrwalania wartości wielokulturowych, na zasadach „ekumenizmu kulturowego” - charakterystycznych w znacznym stopniu w związku z obecnością tzw. niemieckiej spuścizny kulturowej, ale również serbołużyckiej, łemkowskiej. Uwzględnienie szerokiego spojrzenia na zagadnienie wartości niematerialnych stanowi zasadniczy czynnik edukacji społeczności lokalnych w zakresie materialnego dziedzictwa kulturowego, w znacznym stopniu pozostającego w związku ze spuścizną obcą kulturowo. W tym zakresie konieczne jest wspieranie inicjatyw lokalnych ukierunkowanych na kreowanie tzw. kultury pamięci, określanej współcześnie także jako użytkowanie historii. Budowanie postaw etycznych, wychowawczych wokół szeregu treści pozostających poza sferą dziedzictwa materialnego jest ważnym czynnikiem budowania tożsamości - identyfikacji w obrębie współczesnych społeczności lokalnych. Dziedzictwo niematerialne jest obecne wokół wszystkich wartości towarzyszących treściom przeszłości. Godne uwagi obok istotnych wydarzeń historycznych i postaci, powinny być elementy określane jako *oral history* - historia mówiona, przekazy, podania, wartości religijne, wierzenia ludowe⁸.

Ważnym i niepokojącym zjawiskiem pozostaje słaby poziom edukacji regionalnej w obrębie wszystkich szczebli kształcenia. W istocie szkoła, która mogłaby być istotnym czynnikiem kreowania tego typu treści w społecznościach lokalnych nie spełnia swojego zadania, co w znacznym stopniu wynika z uwarunkowań obiektywnych w postaci programów. Niektóre wydarzenia, w tym martyrologiczne, czy też osoby upamiętnione zostały odpowiednimi tablicami (na także przykłady można wskazać w większości miast regionu, ale również w mniejszych miejscowościach. Bardzo wyraźnie elementy kreowania są w ostatnich latach w Gorzowie Wlkp.), bądź poświęcone są im placówki o charakterze muzealnym (Dobiegniew, Słońsk).

b) elementy środowiska naturalnego

Czynnikami określającym kształt krajobrazu kulturowego na terenie województwa lubuskiego pozostają także takie elementy jak lasy, tereny uprawne oraz układ hydrograficzny.

Stopień zalesienia sięga 50% powierzchni województwa, co stanowi najwyższy wskaźnik w skali kraju (poziom zalesienia Polski wynosi 29,3% powierzchni kraju). Pod względem struktury własnościowej, lasy prywatne stanowią ok. 1,3% wszystkich obszarów leśnych i jest to wskaźnik najniższy w kraju. Na obszarze województwa dominują tzw. monokultury sosnowe, rzadziej świerkowe, nadto pozostałe gatunki tylko wyjątkowo stanowią zwarte obszary leśne. Struktura gatunkowa i wiekowa lasów wynika z przemian, które nastąpiły w XIX i XX wieku. Wśród najważniejszych kompleksów leśnych na terenie województwa należy wymienić: Bory Dolnośląskie, Lasy Barlineckie, Lasy Dębnieńskie, Puszcę Drawską, Puszcę Gorzowską, Puszcę Notecką, Puszcę Rzepińską⁹.

Użytki rolne na terenie województwa lubuskiego wynoszą w przybliżeniu 35% powierzchni (ok. 532 tys. ha). Na tle kraju dane te nie należą do wysokich. Największy udział w obrębie użytków rolnych stanowią grunty orne, najniższy sady - ok. 1,5%. Ze względu na powiaty, najwyższy udział gruntów rolnych posiadają powiaty: międzyrzecki, słubicki, żarski, najniższy krośnieński i sulciński oraz dwa powiaty grodzkie. Gleby województwa lubuskiego zaliczają się do słabszych (na ok. 44% powierzchni użytków rolnych przypadają gleby V i VI klasy). Ten stan rzeczy wpływa na charakter gospodarowania i występujące uprawy gatunkowe. Zmiany kulturowe, które nastąpiły na terenie województwa

⁸ Zob. np. W. Łysiak. *Góra duchów. Zbiór dawnej prozy ludowej znad dolnej Warty i Obry, Gorzów wlkp.* 1989.

⁹ Charakterystyka województwa lubuskiego - lasy [www.pios.gov.pl, dostęp 24. 11. 2012 roku]

lubuskiego po 1945 roku wpłynęły na adaptację części użytków w postaci np. pastwisk na grunty orne¹⁰.

Do największych rzek regionu zaliczają się: Odra, Warta, Bóbr, Nysa Łużycka. Warto w tym miejscu wskazać, że tereny przyrzeczne pozostają bogate w zbiorowiska leśne charakterystyczne dla obszarów zalewowych w postaci łągów. Ich cechą jest określony zasób gatunkowy sprzyjający także siedliskom fauny. Istotnym czynnikiem układu hydrograficznego pozostają jeziora, które stanowią wyraźny element krajobrazowy w północnej części regionu. Ogółem można wymienić kilkanaście jezior przekraczających powierzchnie 50 ha¹¹.

Wskazane obszary stanowią istotny element działań w zakresie ochrony środowiska. Na terenie województwa lubuskiego znajdują się dwa parki narodowe, z czego Park Narodowy Ujście Warty w całości znajduje się na terenie województwa, zaś Drawieński Park Narodowy w powierzchni ok. 50%. Nadto należy wskazać na 8 parków krajobrazowych, w tym założenia takie jak „Łuk Mużakowa” położony po stronie polskiej i niemieckiej, stanowiący istotny element dziedzictwa historycznego regionu. Ponadto wymienić należy rezerваты przyrody i obszary objęte programem Natura 2000. Gospodarowanie w obrębie kompleksów leśnych, użytków rolnych oraz w obszarze układu hydrograficznego województwa pozostaje w ścisłym związku z zagadnieniami ochrony krajobrazu kulturowego. W obrębie założeń strategii *Polska Zachodnia 2020* wskazuje się np. na rozwój tzw. „Osi Odrzańskiej”, gdzie uwzględnia się również cechy kulturowe. Zasoby przyrody stanowią również przedmiot ochrony w odniesieniu do znajdujących się na terenie województwa lubuskiego licznych obiektów pomnikowych, będących istotnym składnikiem dziedzictwa kulturowego.

* * *

Ochronie wartości materialnych oraz niematerialnych spuścizny kulturowej służą zasoby archiwalne, stanowiące istotne repozytorium materiałów źródłowych o dziedzictwie kulturowym oraz czynnik dla badań w obrębie szerokiej problematyki ukierunkowanej na potrzeby rozpoznania dziedzictwa kulturowego, - jego kontekstu historycznego, społecznego, zagadnień rozwoju wielu dziedzin życia w przeszłości. Ochrona i popularyzacja zasobów archiwalnych, podobnie jak zasobów muzealnych na terenie województwa lubuskiego, jakkolwiek podlegających innym przepisom prawnym w odróżnieniu od definicji *Ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami*, powinna stanowić ogół działań ukierunkowanych na zagadnienia ochrony dziedzictwa kulturowego. Jednocześnie zasoby te winny być w znacznie większym zakresie wykorzystywane jako podstawa badań nad takimi zagadnieniami jak rozwój układów urbanistycznych, ruralistycznych, dzieje poszczególnych obiektów zabytkowych itp. Archiwa państwowe na terenie województwa lubuskiego (Gorzów Wlkp. i Zielona Góra), powinny włączyć się do współpracy instytucjonalnej oraz społecznej w ramach działań związanych z zachowaniem i popularyzacją dziedzictwa kulturowego regionu.

¹⁰ Charakterystyka gospodarstw rolnych w województwie lubuskim. Powszechny Spis Rolny 2010, Zielona Góra 2012.

¹¹ Charakterystyka województwa lubuskiego - hydrografia [www.pios.gov.pl], dostęp 24. 11. 2012 roku].

VI. ANALIZA STANU ZACHOWANIA ZABYTEKÓW W WOJEWÓDZTWIE LUBUSKIM

I. Struktura własnościowa zabytków

Przemiany polityczne i gospodarcze, wynikłe ze skutków II wojny światowej, począwszy od połowy XX wieku znacząco wpłynęły na zmianę struktury własnościowej obiektów zabytkowych. Po II wojnie światowej szereg obiektów - zwłaszcza dawnych majątków prywatnych w postaci założeń pałacowo-folwarcznych zostało znacjonalizowanych na mocy Ustawy z dnia 6 maja 1945 roku o majątkach opuszczonych i porzuconych oraz zwłaszcza art. 2 Dekretu z dnia 8 marca 1946 roku o majątkach opuszczonych i poniemieckich. Należy wskazać że oba akty prawne uznawane są za zgodne z zasadami prawa międzynarodowego. Przyjęty stan rzeczy wpłynął na globalną zmianę stanu własności przede wszystkim obiektów mających charakter historyczny - zabytkowy, lub też przejawiający znamiona takiego stanu rzeczy. W wyniku dalszej polityki objekty te bądź straciły użytkowników w ogóle - tu można wskazać na liczne kościoły ewangelickie, lub też zmieniły charakter swojego przeznaczenia - tu należy wymienić zarówno np. objekty sakralne, które pierwotnie były związane z obrządkiem ewangelicko-augsburskim (co w wielu przypadkach przyczyniło się do dewastacji pierwotnego wyposażenia), jak też założeń rezydencjonalnych, które nawet jeśli były wykorzystywane, straciły w większości przypadków swoje funkcje pierwotne - mieszkalne na rzecz przeznaczenia na biura, ośrodki czasowe, przedszkola, szkoły itp. Następnie począwszy od końca lat 80. XX wieku pojawił proces ponownego przejmowania części obiektów (np. rezydencjonalnych) przez właścicieli prywatnych, jednak wówczas zjawisko to miało skalę tylko okazjonalną. W między czasie szczególnie objekty o charakterze rezydencjonalnym i folwarcznym podlegały wielu negatywnym zjawiskom wynikającym z charakteru własności oraz z charakteru ich użytkowania. Zmiany w zakresie charakteru własnościowego obiektów zabytkowych, zwłaszcza jeśli chodzi o założenia rezydencjonalne na większą skalę rozpoczęły się w latach 90. XX wieku. Przemiany dotknęły przede wszystkim nieruchomości w postaci budynków mieszkalnych w miastach (wg danych z 2009 roku ok. 20% tego typu obiektów pozostawało nadal w obrębie majątku komunalnego. Należy jednak tu wskazać na rozdrobnienie tej własności, co ma istotne znaczenie dla działań ochronnych. W mniejszym stopniu własność prywatna dotyczy obiektów rezydencjonalnych, tu jednak problemem obok rozdrobnienia w wyniku wtórnej parcelacji wielu założeń pozostaje zjawisko polegające na działaniach zmierzających do przeznaczenia ich na rynek obrotu nieruchomościami. W efekcie mimo ustanowionego prawnie właściciela, tylko niewielki procent tych zespołów podlega realnym działaniom ochronnym i adaptacyjnym. Duża grupa tych obiektów pozostaje bez użytkownika oraz ustalonego prawnie statusu własnościowego, nadto znaczna część znajduje się w gestii Agencji Nieruchomości Rolnych. Niewiele, bo ok. 5% tego typu założeń stanowi własność Skarbu Państwa lub samorządów. Znakomita większość obiektów sakralnych znajduje się gestii kościołów - głównie Kościoła rzymskokatolickiego, w niewielkim tylko stopniu są to inne kościoły (np. Kościół ewangelicko-augsburski, Kościół polsko-katolicki, greko-katolicki itp). Do tej grupy należy doliczyć objekty towarzyszące w postaci budynków plebanijnych, placów kościelnych, nielicznych cmentarzy (ponad 90% cmentarzy stanowi własność komunalną) i in. Własnością samorządów pozostają przede wszystkim objekty użyteczności publicznej w postaci ratuszy, jednostek edukacyjnych, szpitalnych i in. Podział w obrębie własności prywatnej i publicznej dotyczy również zabytków o charakterze ruchomym. Należy tu wskazać przede wszystkim na własność kościołów oraz zasób obiektów ruchomych w obiektach użyteczności publicznej - ratusze, szkoły, gmachy pocztowe i in. Także w obrębie takich obiektów jak mieszkania prywatne w kamienicach, wreszcie w obrębie obiektów rezydencjonalnych należy wskazać na obecność ruchomości w postaci nierozpoznanych wystrojów wnętrz - sztukaterie, dekoracje ścian w postaci np. polichromii, piece, kominki, klatki schodowe i in. Jak wskazano w *Programie* na lata 2009-2012 - stan zachowania tego rodzaju obiektów w obrębie własności prywatnej pozostaje w istocie nieznanym.

2. Uwagi na temat stanu zachowania zabytków województwa lubuskiego oraz podstawowe potrzeby i zagrożenia w zakresie ochrony

Stan zachowania zabytków na terenie województwa lubuskiego jest wynikiem szeregu czynników zapoczątkowanych w 1945 roku i trwających jako proces do chwili obecnej. Dziś reakcja na przeszłość nie posiada już tak znaczącego wydźwięku polityczno-historycznego jak po II wojnie światowej, zaś aspekty narodowe bardzo ważne, ale jak pokazał wiek XX także szkodliwe, schodzą na plan dalszy ustępując wyraźnemu uniwersalizmowi. Nadal mamy do czynienia z pokaźną liczbą zespołów zabytkowych które wymagają znaczących przedsięwzięć ochronnych w szerokim wymiarze. Nowa sytuacja polityczna, społeczna, gospodarcza spowodowała powstanie nowych zjawisk wokół zabytków. Współczesnym problemem obok najczęściej podkreślanych kwestii ekonomicznych pozostają złożone stosunki prawnowłasnościowe. Ten stan rzeczy powoduje, że funkcjonowanie wartości materialnej i niematerialnej zabytku, w sytuacjach skrajnych powinno uwzględniać zagadnienie możliwości dyskusji wokół praw własności prywatnej¹².

Tym samym odnosząc się do ogólnej charakterystyki stanu zachowania dziedzictwa kulturowego w województwie lubuskim należy wskazać na dwa istotne przełomy warunkujące wskazane zagadnienie. Pierwszy z nich dotyczy przemian wynikłych z sytuacji po roku 1945 i sytuacji społeczno-gospodarczej oraz wyznaczników politycznych w zakresie formułowania działań ochronnych dotyczących różnych grup obiektów, drugi natomiast stanowi zespół zjawisk współczesnych odnoszących się do procesów społeczno-gospodarczych. Nawiązując do raportu dotyczącego stanu zachowania zabytków na terenie województwa lubuskiego z 2004 roku, można wskazać, że w stanie określonym jako dobry znajduje się ok. 4% nieruchomości, w stanie zadowalającym ok. 47%, ok. 22% obiektów wymagało zabezpieczeń, a ok. 27% kapitalnego remontu. Dodatkowo należy wskazać tu na obiekty zachowane w formie zaawansowanej ruiny. Wskazany obraz stanowiący podstawę dalszych wytycznych dla *Programu* na lata 2013-2016 nie obejmuje obiektów pozostających poza rejestrem zabytków.

Zróżnicowany pozostaje stan zachowania założeń urbanistycznych. Obok tych, które całkowicie utraciły swoje pierwotne walory: Kostrzyn, Krosno Odrzańskie, Gubin, Dobiegniew, Przewóz, Trzebiel, szereg obiektów uległo zniszczeniom częściowym w wyniku działań wojennych oraz w wyniku gospodarki i działań planistycznych w okresie powojennym. Dotyczy to takich jak: Gorzów Wlkp., Koźuchów, Międzyrzecz, Skwierzyna, Ośno Lubuskie, Strzelce Krajeńskie, Szprotawa, Żagań i Żary. Bezpośrednio po zakończeniu działań wojennych, znaczącym problemem związanym z odbudową ośrodków miejskich były kłopoty ekonomiczne oraz zapotrzebowanie na lokale mieszkalne. Stąd też działania zmierzały przede wszystkim do porządkowania stanu istniejącego, także nieliczne remonty obiektów historycznych odbywały się nierzadko pod hasłem usuwania szkód wojennych oraz zabezpieczania problemów lokalowych. Usuwanie gruzów pociągało za sobą jeszcze w późniejszych latach celowe rozbiórki, często cennych i nadających się do renowacji obiektów. Do takich zjawisk przyczyniła się począwszy od 1947 roku tzw. „akcja odzyskowa” wsparta uchwałą z 1955 roku w sprawie usuwania zniszczeń wojennych w miastach i osiedlach, którą miano zrealizować w oparciu o środki społeczne do 1958 roku. W drugiej połowie lat 50. pojawiły się działania zmierzające do realizacji planów zagospodarowania przestrzennego oraz studia historyczno-urbanistyczne, które miały zabezpieczać w formie wniosków konserwatorskich ochronę istniejących założeń. Niestety wprowadzony w Polsce program „sanacji” zespołów urbanistycznych rzadko realizowany był w sposób konsekwentny. W efekcie prowadziło to do destrukcji jeszcze zachowanych układów historycznych. Problemem był nie tylko brak remontów; chociaż takowe znaczące o charakterze konserwatorskim podjęto w Bytomiu Odrzańskim, Wschowie, Żarach, ale także nowe tzw. typowe budownictwo wielorodzinne, które wprowadzano nie tylko tam, gdzie po działaniach wojennych pozostawały całkowicie zniszczone centra miast, ale także w obręb wolnych parceli znajdujących się między obiektami historycznymi. Tym sposobem zniszczenia wojenne oraz działania władz administracyjnych i tzw. potrzeby społeczne doprowadziły do destrukcji sporej części założeń miejskich na Ziemi Lubuskiej. Po-

¹² B. Rymaszewski, *Polska Ochrona Zabytków*, Warszawa 2005, s. 174.

dejmowanym przez Miejskie Rady Narodowe projektom odbudowy śródmieść towarzyszyły plany rozwoju budownictwa mieszkaniowego i usługowego, co w wielu przypadkach prowadziło do wyboru wariantów zabudowy wielorodzinnej i zarazem tańszej, niestety mającej niewiele wspólnego z wcześniejszą zabudową historyczną. Przykładem takich działań jest Gorzów Wlkp., gdzie mimo iż brano pod uwagę możliwość stworzenia zabudowy „pseudohistorycznej” - komponującej się przynajmniej minimalnie z dominantą w postaci gotyckiej fary (katedry), wybrano projekt zabudowy typowej zatracając w ten sposób historyczny charakter śródmieścia. Problemem „typowego” budownictwa po II wojnie światowej, które realizowano w obrębie założeń staromiejskich obok formy, była także jego wysokość oraz brak przestrzegania przestrzeni historycznej. Uprzemysłowione rozwiązania budowane były zasadniczo w oparciu o 5, 7 lub 11 kondygnacji, dodatkową cechą charakterystyczną były płaskie dachy deharmonizujące linię zabudowy historycznej, często szczytowej w obrębie przestrzeni rynkowych. Współcześnie w miastach coraz częściej pojawiają się kwestie obiektów budownictwa technicznego - kolejowego czy przemysłowego bardzo często obecnego w miastach. W tym przypadku zasadniczy problem pojawił się po przekształceniach systemowych w latach 90., gdy wiele zakładów upadło, pozostawiając liczne wielokubaturowe obiekty. Na omawianym obszarze pojawiło się w ostatnich latach kilka ciekawych inicjatyw w tym zakresie - a do najbardziej spektakularnych należy komercyjna adaptacja zabudowań po zielonogórskiej fabryce „Polska Wełna”. Mimo to wiele obiektów poprzemysłowych stanowi poważny problem konserwatorski. Podobna sytuacja w przypadku miast dotyczy zespołów związanych z infrastrukturą kolejową. Poziom użytkowania tej infrastruktury, a także sytuacja własnościowa powoduje, że samorządy nie są zainteresowane partycypowaniem w działaniach ochronnych i adaptacyjnych.

Dobry stan przedstawia spora grupa obiektów użyteczności publicznej zlokalizowanych w miastach. Są to ratusze, gmachy szkolne, szpitale, obiekty w których zlokalizowane są instytucje kultury. O podobnej sytuacji można również mówić jeśli chodzi o sporą grupę przykładów dawnej miejskiej architektury obronnej, jednak ostatnie lata pokazały, że wieloletnie zaniedbania w obrębie profilaktyki zaczynają wykazywać skutki uboczne (np. Kozuchów). Szereg działań podjęto w ostatnich latach w odniesieniu do nowożytnych fortyfikacji Kostrzyna nad Odrą. Zabytek ten jako całość znajduje się jednak nadal w złym stanie, należy jednak wskazać, że Kostrzyn pozostaje jednym z lepszych przykładów aktywizacji lokalnych społeczności wokół zabytku. Jakkolwiek sam obiekt wymaga ciągłych działań ratunkowych, widać wyraźny postęp w obrębie zachowanych relikwów budowli obronnych. Tam w ostatnich latach zlokalizowano muzeum, które obok popularyzowania stanowi również istotny czynnik sprzyjający stałemu monitoringowi. W przypadku Kostrzyna warto również wskazać na problem związany z planowaną odbudową miasta. Przedsięwzięcie takie musi bowiem ingerować w zachowane relikwty ruin historycznego miasta - zachodzi w tym miejscu potrzeba stałej dyskusji w obrębie koncepcji zagospodarowania tzw. Starego Miasta.

Pozytywnym przykładem działań ukierunkowanych na zmianę stanu zachowania zabytków jest Gubin, gdzie od kilku lat miejscowa fundacja realizuje projekt odbudowy największego obiektu sakralnego w województwie lubuskim - kościoła farnego. Kościół ten, pozostaje w ruinie od 1945 roku. Jakkolwiek same działania budowlane doprowadziły dotychczas przede wszystkim do adaptacji wieży, należy podkreślić w tym miejscu wzorcowe działania mające na celu popularyzację zabytku - w postaci imprez lokalnych, konferencji naukowych, wydawnictw naukowych i popularnych, działań edukacyjnych, współpracy polsko-niemieckiej. Warto tu wspomnieć również o pozytywnych działaniach wokół kościoła *Kripplein Christi* we Wschowie.

W obliczu inwestycji lub też projektów takowych, wypełniających niezagospodarowane często od 1945 roku przestrzenie w miastach, zachodzi potrzeba globalnego rozpoznania stanu obecnego będącego wynikiem gwałtownych przemian powstałych wskutek działań wojennych i ich następstw. Jakkolwiek tego typu elementy obecne w postaci często mało wartościowej architektury czy też sztucznych rozwiązań przestrzennych w obrębie układów historycznych (tereny zielone), są nierzadko uzasadnionym przedmiotem krytyki, to jednak ich bytność w znacznym stopniu określa kształt układów urbanistycznych na terenie województwa lubuskiego w sposób statyczny (tzw. „Planty” w centrach miast). Szereg tego typu komponentów mimo wadliwych lub też wymuszonych rozwiązań, lokalizo-

wanych w II poł. XX wieku, w obrębie przestrzeni historycznych, wydaje się być już zrosniętych ze składnikami starszymi, tworząc specyficzne formy przestrzenne. Należy w tym miejscu także wskazać, że obiekty takie jak tzw. wielokondygnacyjna zabudowa typowa, pozostają istotne w wymiarze społecznym. Wątpliwy jest bowiem przynajmniej w najbliższych latach scenariusz zakładający ich przebudowę, która wkomponowałaby się w układy historyczne. W istocie rzeczy zakres działań, które mogą poprawić zewnętrzny stan tego typu architektury czy też układów przestrzennych może ograniczać się do zabiegów rewitalizacyjnych, poprawiających ogólną estetykę ich otoczenia (np. Gorzów Wlkp., ostatnio Żary - obiekty przy rynkach miejskich). Ich przebudowa, odbudowa czy też zamiana funkcjonalna pozostaje nie tylko przedsięwzięciem skomplikowanym w wymiarze ekonomiczno-społecznym, ale także w wymiarze konserwatorskim. Wszak wprowadzanie w obręb przestrzeni historycznych obiektów nowych, naśladujących formy starsze zawsze będzie budziło uzasadnione wątpliwości.

Wśród zagrożeń współczesnych w obrębie miast należy wskazać także na zjawiska modernizacyjne oraz urbanizacyjne. Oba pociągają za sobą realizację licznych inwestycji ingerujących tak w przestrzeń architektoniczną (przestrzenną), jak też w dziedzictwo archeologiczne. Zjawiskiem negatywnym pozostają działania ukierunkowane na projekty termoizolacji - jakkolwiek nie dotyczą one jeszcze obiektów wpisanych do rejestru zabytków, już można wskazać na liczne ingerencje wobec obiektów poza rejestrami, także cennych - dotyczy to szczególnie architektury modernistycznej i funkcjonalistycznej z początku XX wieku. Przystosowywanie tego typu budynków do lepszych wymogów energetycznych polegających na zasłanianiu oryginalnych fasad i nakładaniu warstw izolacyjnych przyczynia się niejednokrotnie do ich dewastacji. Tym niemniej właściwe działania w tym kierunku, współpraca ze służbami konserwatorskimi i stosowanie rozwiązań kompromisowych może przyczynić się także do poprawy estetyki wielu budynków w miastach.

Do zjawisk negatywnie wpływających na kompozycję przestrzeni należy zaliczyć również instalowanie wielkopowierzchniowych nośników reklamowych¹³. Innym zjawiskiem negatywnym są remonty fasad przedkładane nad realizację prac zgodnie z potrzebami globalnymi obiektów - remonty dachów, osuszanie itp. Wśród innych zjawisk należy odnotować niekontrolowaną wymianę stolarki okiennej, drzwiowej, brak remontów infrastruktury technicznej budynków. W istocie dochodzi do rozwiązań doraźnych, powodujących negatywny wpływ zarówno na stan techniczny jak też walory estetyczne.

Lepszy stan zachowania przedstawiają założenia przestrzenne o charakterze wiejskim. Wyraźnie mniejszy napór procesów modernizacyjnych sprzyja zachowaniu szeregu pierwotnych elementów w postaci układów, architektury i in. Tym niemniej i tu należy wskazać na zjawiska negatywne w postaci wprowadzania nowoczesnych obiektów o różnym przeznaczeniu w obręb zabudowy tradycyjnej, pojawiające się działania nie uwzględniające ochrony obszarowej, narażające kształtowanie zabudowy w oparciu o założenia obce lokalnej tradycji i tożsamości. Obserwowanym zjawiskiem na terenie województwa lubuskiego jest lokalizowanie odkrywek złóż mineralnych w postaci eksploatacji żwiru. Działania takie narażają na niekontrolowane zniszczenia otoczenia miejscowości. Charakterystycznym elementem dla miejscowości województwa lubuskiego pozostają położone na obrzeżach wsi osiedla mieszkaniowe oparte o uprzemysłowione formy architektury typowej.

Względnie dobry stan w obrębie założeń wiejskich przedstawiają budowle sakralne poddawane pracom remontowym zarówno w odniesieniu do elementów zewnętrznych, jak też wewnątrz oraz wyposażenia. Pozytywnym przykładem takich działań może być Kosieczyn. Zagrożeniem w tym przypadku pozostają wysokie koszty tego typu działań, przewyższające możliwości gmin wyznaniowych. Szereg cennych obiektów sakralnych nie posiada odpowiedniego wyposażenia w postaci zabezpieczeń pożarowych, antywłamaniowych. Jakkolwiek można mówić o postępach w tym zakresie, ciągle dochodzi do zjawisk kradzieży. Wśród działań negatywnych w obrębie założeń sakralnych należy wymienić niekontrolowane zabiegi w obrębie zieleni - usuwanie lub nieprawidłowa pielęgnacja starodrzewu mającego istotne znaczenie w obrębie wartości kompozycyjnych i symbolicznych i zastę-

¹³ Na ten temat zob. A. Sławomirska, *Reklama na zabytkach*, *Ochrona Zabytków*, nr 2, 2005, s. 75-88.

powanie go gatunkami obcymi, pozbawionymi cech kulturowych charakterystycznych dla omawianego obszaru (np. Wyszanowo). Należy wskazać również na takie negatywne przykłady jak średniowieczny kościół w Chociulach koło Świebodzina, będący bez wątpienia przykładem braku skoordynowanych i konsekwentnych działań, co w perspektywie wieloletniej doprowadziło ten obiekt do ruiny, czy Otyń - gdzie mimo prac remontowych, szereg czynników spowodowało zawalenie się w sierpniu 2012 roku wieży kościoła.

Zły lub bardzo zły stan zachowania dotyczy dawnych założeń rezydencjonalnych i folwarcznych. Należy w tym miejscu wskazać, że mimo pojawiania się licznych pozytywnych przykładów działań, realizowanych przez właścicieli prywatnych z wzorcowym przykładem w Mierzęcinie, stan zachowania tego typu elementów założeń wiejskich pozostaje największym wyzwaniem w obrębie zagadnień prawno-własnościowych, społecznych, ekonomicznych. Poza nieliczną grupą założeń rezydencjonalnych pozostających w rękach prywatnych, których stan zachowania przedstawia się dobrze, w stosunkowo dobrym stanie pozostają jedynie te obiekty, które użytkowane są z przeznaczeniem publicznym.

W budownictwie wiejskim, mieszkalnym i gospodarczym najbardziej zagrożone są nieliczne obecnie obiekty drewniane, szkieletowe, nadto szereg nielicznych przykładów obiektów techniki wiejskiej w postaci młynów wiatracznych i wodnych, pieców chlebowych i in. Obiekty te ze względu na utratę swoich pierwotnych funkcji są rozbierane lub przekształcane, co wpływa na niwelowanie wartości przestrzeni wiejskich. W tym miejscu warto również wskazać, że w obrębie współczesnej literatury podkreśla się rozpad tradycyjnych więzi społecznych na wsi, co również nie pozostaje obojętne na przemiany w obrębie gospodarowania i kształtowania wsi.

Bardzo zagrożone (niszczone dla pozyskiwania złomu, a także w wyniku naturalnej destrukcji związanej z brakiem prac zabezpieczających), są fortyfikacje Pozycji Środkowej Odry. Zły lub bardzo zły stan w wyniku podobnych zjawisk przedstawiają obiekty Międzyrzeckiego Rejonu Umocnionego. Należy w tym miejscu wskazać, że poza obiektem PzW. 717 oraz 716 i 716a w Pniewie - wyeksponowanym do celów turystycznych i muzealnych wraz z zapleczem pod ziemią, oraz pojedynczych przykładów na terenie gmin Bledzew, Lubrza, pozostałe obiekty fortyfikacyjne pozostają bez należytego zabezpieczenia. Zachowane elementy metalowe ulegają niszczeniu i kradzieży. Szczególnie ważnym problemem tego zespołu zarówno jeśli chodzi o obiekty naziemne, jak też podziemne jest woda, która w wyniku braku zabezpieczenia systematycznie niszczy wiele elementów tej architektury. Kolejnym zjawiskiem jest brak skoordynowanych działań uwzględniających zarówno walory przyrodnicze tego obiektu (rezerwat nietoperzy) jak i walory historyczne i architektoniczne - wskazane elementy pozostają w istocie czynnikiem konfliktogennym między potrzebą ochrony architektury a zagadnieniami ochrony wartości przyrodniczych. Akcentowana rozbieżność interesów w tym zakresie nie sprzyja szybkiej zmianie sytuacji. Kolejnym problemem jest sytuacja własnościowa zarysowana przede wszystkim podziałem w obrębie kilku gmin, a także podmiotów na ich terenie, co nie sprzyja podjęciu działań naprawczych. Obiekty Międzyrzeckiego Rejonu Umocnionego w ponad 90% przypadków pozostają w stanie bardzo złym i ciągle pogarszającym się. W 2011 roku obiekty tzw. Odcinka Centralnego zostały wpisane do rejestru zabytków. Jednakże fakt ten jak na razie nie ma bezpośredniego przełożenia na ewentualne inicjatywy w zakresie zmiany istniejącego stanu rzeczy.

Duża liczba stanowisk archeologicznych, obok zasobów w obrębie założeń urbanistycznych zlokalizowanych jest poza bezpośrednimi obszarami zamieszkania. Znacznym zagrożeniem dla nich jest zatem głęboka orka, oraz nielegalnie prowadzone eksploatacje piasku i żwiru. Dużym niebezpieczeństwem, które ujawniło się w ostatnich latach, stwarza nielegalna działalność poszukiwaczy skarbów, wykorzystujących ogólnodostępny na rynku sprzęt elektroniczny, nadto prywatne kolekcjonerstwo oraz nielegalny handel zabytkami. Tego typu praktyk zabrania ustawa, jednak są one systematycznie notowane. Zgodnie z powszechnie przyjętą zasadą, należy podkreślić, że dziedzictwo archeologiczne, podobnie jak szerzej rozumiane dziedzictwo kulturowe podlega bezwzględnej ochronie jego autentyczności. W związku z powyższym, podstawowym celem wszelkich działań powinna być konserwacja w miejscu oryginalnej lokalizacji. Ochroną archeologiczną powinny być objęte miejsca bitew, niosące ze sobą szereg wartości materialnych i niematerialnych, które narażone są obecnie na niszczenie

przez nielegalne poszukiwania za pomocą sprzętu elektronicznego. Bardzo istotnym elementem wobec specyfiki dziedzictwa archeologicznego jest edukacja i świadomość społeczna.

Bardzo zły stan, nie licząc założenia we Wschowie i Bytomiu Odrzańskim przedstawiają cmentarze, będące również istotnym elementem kreującym dziedzictwo niematerialne (szczególnie Kożuchów). Zwłaszcza te z XIX wieku, pozostające na uboczu niewielkich miejscowości. O ile w miastach tereny po cmentarzach zostały istotnie (pomijając tu kwestie etyczne) zagospodarowane z przeznaczeniem na cele społeczno-rekreacyjne oraz budowlane, o tyle w obrębie wsi miejsca te do dziś pozostają często zaniedbane odzwierciedlając liczne działania niezasadne, pozbawione podstaw merytorycznych. Trzeba jednak wskazać także na przykłady pozytywne, jak np. ostatnio ukończona akcja zaadaptowania cmentarza ewangelickiego w Brójcach (pow. międzyrzecki).

Zróżnicowany pozostaje stan zachowania obiektów ruchomych. Najliczniejsze zasoby pozostające w gestii kościołów poddawane są w ostatnich latach licznym działaniom konserwatorskim, tym niemniej nadal należy mówić o przykładach pobawionych takich przedsięwzięć - często są to obiekty przedstawiające wysokie walory historyczne i naukowe. Brakuje właściwego rozpoznania zasobów obiektów ruchomych nie tylko w przypadku wyposażenia świątyń. W efekcie nieokreślone pozostają straty bieżące w tym zakresie. Problemem jest również brak bieżącej profilaktyki, szczególnie w przypadku obiektów użytkowych takich jak dzwony, organy, co prowadzi do znacznej destrukcji wymagającej kosztownych działań naprawczych. Szereg negatywnych zjawisk można również wskazać w przypadku wyposażenia domów mieszkalnych, obiektów rezydencjonalnych.

Problematyka ochrony zabytków ruchomych pozostaje jednym z większych wyzwań nie tylko na terenie województwa lubuskiego, zarówno w wymiarze konserwatorskim, jak też dokumentacyjno-badawczym. Jakkolwiek stan wpisów do rejestr zabytków oraz ewidencji obiektów ruchomych systematycznie ulega poprawie, nie tylko ilościowej, ale również jakościowej, o wyraźnej luce można mówić w przypadku popularyzacji tej problematyki w formie publikacji, systematycznie wydawanych katalogów. Znakomita większość przedsięwzięć katalogowych na terenie województwa lubuskiego ukierunkowana jest na problematykę zabytków nieruchomych, ze szczególnym uwzględnieniem architektury sakralnej i rezydencjonalnej. Brakuje natomiast systematycznych opracowań ukierunkowanych na rzemiosło artystyczne, sztukę użytkową itp. W tym zakresie należy zintensyfikować współpracę ze środowiskiem naukowym, kreować potrzebę realizacji takich przedsięwzięć. Pozytywnym przykładem takich działań realizowanych na Uniwersytecie Zielonogórskim jest projekt *Corpus Inscriptionum Poloniae*, który obok katalogowania zabytkowych inskrypcji jest obszernym spisem zabytków ruchomych. Projekt ten od 2005 roku jest finansowany przez Komitet Badań Naukowych. Realizacja całości obszaru województwa jest przewidziana do 2016 roku. Tego typu przedsięwzięcia mają charakter interdyscyplinarny i stanowiąc przykład, sprzyjają realizacji zadań dokumentacyjnych i ochronnych w zakresie ochrony zabytków ruchomych. Luki tej nie wypełni realizowany na wysokim poziomie merytorycznym periodyk *Lubuskie Materiały Konserwatorskie*, który kieruje się także zgoła innymi celami.

W kontekście ochrony dziedzictwa przeszłości, ważne pozostaje także otoczenie przyrodnicze zespołów urbanistycznych, zespołów wiejskich lub pojedynczych zabytków. Ten ostatni aspekt dotyczy różnego rodzaju akcji porządkowania zieleni na terenie województwa lubuskiego, które prowadzone w sposób niefachowy, przyczyniły się do dewastacji licznych zespołów przyrodniczych (np. aleja przy drodze Sulechów - Skąpe). Podobne akcje prowadzone są bez właściwego nadzoru i z pominięciem sztuki ogrodniczej przy budowlach sakralnych i na terenie cmentarzy. W przypadku pojedynczych zabytków, ich otoczenie przyrodnicze powinno być bezwzględnie traktowane jako część integralna. Zagadnienie to jest pomijane dość często w przypadku budowli sakralnych.

* * *

Nader istotna dla właściwych instytucji powinna być szeroka współpraca społeczna, która ciągle pozostaje narzędziem słabo wykorzystywanym. Demokratyzacja życia powinna pobudzać w większym stopniu inicjatywy lokalne oraz co istotne, także wzajemne zaufanie tak ze strony właściwych

instytucji jak i np. właścicieli prywatnych w duchu poszanowania prawa, potrzeb konserwatorskich i potrzeb społecznych. Tylko w ten sposób powstanie szansa na autentyczną współpracę umożliwiającą poszanowanie wartości materialnych i niematerialnych, wreszcie współczesne potrzeby.

VII. DZIEDZICTWO KULTUROWE JAKO ELEMENT GOSPODARKI

Problematyka ukierunkowana na dziedzictwo kulturowe jako element gospodarki, pozostaje elementem słabo wykorzystywanym w obrębie działań władz samorządowych wszystkich szczebli na terenie województwa lubuskiego. Pomimo, że szereg dokumentów programowych wszystkich szczebli samorządu zwraca uwagę na potrzeby w tym zakresie, dziedzictwo kulturowe na terenie województwa jest postrzegane przede wszystkim jako zbiór wartości niematerialnych i nie mających znaczenia w obrębie pobudzania aktywności obywatelskiej, w tym gospodarczej.

Wiedza o regionie, znajomość wartości określających realną obecność określonych grup oraz zajmowaną przez nie pozycję musi korzystać z przeszłości, jako wyznacznika budującego tożsamość. Tożsamość natomiast we współczesnym społeczeństwie to struktura społeczno-gospodarcza - zbiór wspólnych interesów sprzyjających szeroko rozumianym zjawiskom rozwojowym.

Analiza wskazanych procesów, a także analiza założeń *Programu* na lata 2009-2012, ujawniają ograniczone zainteresowanie wywołanymi tu kategoriami. Wypada jednak w tym miejscu przywołać realizację konkursu Polskiej Organizacji Turystycznej „Na Najlepszy Produkt Turystyczny”, a także regionalną edycję konkursu Lubuskiej Regionalnej Organizacji Turystycznej na „Lubuską Perłę Turystyczną” i „Złotą Lubuską Perłę Turystyczną”. Rola tych działań w wymiarze kreowania produktów turystycznych pozostaje znacząca, jednak dotyczy obiektów i przedsięwzięć kulturalnych wysokiej rangi. Zbyt niski poziom promocji w wymiarze regionu odnosi się do szerszych elementów dziedzictwa kulturowego wymagających znacznych działań w celu ewentualnego ich wykreowania. Jednocześnie za wadliwe w rozumieniu metodologicznym należy uznać ujmowanie w dokumentach strategicznych obiektów dziedzictwa kulturowego o wysokiej randze, a pomijanie w obrębie szerszych założeń tych obszarów, które wymagają zwiększonych środków nakładczych. Istniejący stan rzeczy znajduje swoje uzasadnienie w słabym wykorzystywaniu potencjału niesionego przez wartości dziedzictwa kulturowego - dziś często traktowane drugorzędnie. To co jawi się szczególnie na terenie województwa lubuskiego i jest wynikiem szerszego procesu społecznego, wyraża się brakiem identyfikacji w wymiarze lokalnym, wreszcie słabym wykorzystaniem niesionego potencjału w obrębie aktywności zinstytucjonalizowanej.

Istnienie wspólnoty lokalnej jako podstawowego czynnika rozwojowego jest hasłem dość często wykorzystywanym w dokumentach zakładających działania rozwojowe - lektura dokumentów określających różne dokumenty programowe województwa lubuskiego, pozwala jednoznacznie wywnioskować, że elementem postrzeganym jako czynnik rozwojowy są wszelkie działania w obrębie polityki społecznej i gospodarczej. Dostrzega się jednocześnie w założeniach teoretycznych zróżnicowane i zarazem bogate dziedzictwo kulturowe.¹⁴ Jednak wobec słabego procesu upodmiotowienia tego dziedzictwa zarówno w obrębie polityki określonych instytucji - zwłaszcza samorządowych, jak też wśród społeczności lokalnych, dziedzictwo to nie jest obecnie takim czynnikiem. Społeczności lokalne identyfikując się z dziedzictwem kulturowym w regionie w szerszym wymiarze nie dostrzegają potencjału w obrębie takich problemów jak stan zachowania, stan prawnowłasnościowego, braku pomysłu na zagospodarowanie.

Z punktu widzenia analizowanej problematyki budowanie czynników pobudzających, nie może opierać się wyłącznie na działaniach ogólnych. Te powinny stanowić podstawę formułowania sprzyjających regulacji prawno-własnościowych, podatkowych. Cytowany już dokument: *Lubuska Mapa Potrzeb i Aspiracji* wykazał, że elementy konstytuujące krajobraz przeszłości regionu lubuskiego podkreślane są w obrębie wszystkich szczebli samorządu terytorialnego oraz przez różne środowiska jako czynnik rozwojowy. Nie idzie za tym jednak faktyczna polityka pobudzająca ochronę i wykorzy-

¹⁴ W dokumencie programowym *Strategia Rozwoju Województwa Lubuskiego*, w obrębie analizy SWOT wskazuje się np. że mocną stroną regionu w obrębie środowiska naturalnego i kulturowego jest znaczna ilość obiektów zabytkowych o dużej unikatowości. Ale w słabych stronach tego punktu zauważono jedynie na zły stan obiektów zabytkowych, podczas gdy nie dostrzega się potrzeby budowania potencjału społecznego w ich obrębie - zob. www.lubuskie.pl [dostęp: 20. 11. 2012 roku].

stanie tego potencjału - wystarczy w tym miejscu wskazać niski poziom wykorzystania ustawowych narzędzi ochrony obszarowej czy niski poziom realizacji gminnych programów opieki nad zabytkami. Dziedzictwo kulturowe, zwłaszcza w regionach nieuprzemysłowionych może stanowić istotny czynnik budowania potencjału gospodarczego. Potencjał ten odgrywa istotną rolę w zakresie usług i dystrybucji dziedzictwa, ale także w działalności niedochodowej, wpływającej jednak pośrednio na przychody w innych dziedzinach gospodarki, szczególnie z zakresu usług związanych z turystyką. Dla rozwoju społecznego i gospodarczego województwa lubuskiego rozwój działań gospodarki, oparty o dobra kultury i zasób szerzej rozumianego dziedzictwa przeszłości ma istotne znaczenie, z racji specyficznego charakteru tego sektora aktywności, odpowiadającej nowoczesnemu modelowi gospodarki opartej na wiedzy.

Wszystkie zasoby dziedzictwa kulturowego, jakkolwiek z różnym nasileniem w odniesieniu do możliwości ich prezentacji i realnego potencjału, mogą stanowić zaplecze dla pobudzania inicjatyw gospodarczych - szczególnie w obrębie usług i drobnej przedsiębiorczości ukierunkowanej np. na rozwój biznesu rodzinnego. Należy tu także wskazać na możliwości pośrednie, jak też bezpośrednie, co wynika z walorów poszczególnych obiektów. Nowoczesny regionalizm łączy w sobie zarówno wartości kulturowe, jak też treści uwzględniające dynamikę zjawisk globalizacji i modernizacji społeczności, także w obrębie działań ukierunkowanych na procesy wspierania i rozwoju gospodarki. Tak rozumiana definicja regionalizmu nie wyklucza kreowania wartości kulturowych, historycznych, które mogą inspirować model ich współistnienia we współczesnym świecie narażonym na procesy komercjalizacji. Badania socjologiczne potwierdzają, że w województwie lubuskim dominują cechy charakterystyczne dla społeczności postmigracyjnych, dla których obecne tu dziedzictwo pozostaje ciągle elementem obcym. Taka sytuacja nie sprzyja adaptacji wartości kulturowych w obrębie budowania potencjału społecznego i gospodarczego. Analiza możliwości wykorzystania dziedzictwa kulturowego w obrębie działań ukierunkowanych na budowanie aktywności obywatelskiej w tym gospodarczej musi uwzględniać te czynniki, jako podstawowe. Dlatego też w obrębie podjętego zagadnienia, niezbędne pozostają działania o charakterze pobudzającym. Konieczna jest edukacja ułatwiająca z jednej strony zrozumienie możliwości niesionych przez dziedzictwo kulturowe, z drugiej zaś możliwości jego wykorzystania, adaptacji, jako czynnika sprzyjającego powstawaniu miejsc pracy, mobilności społecznej, a także aktywności niedochodowej, mającej jednak pośredni wpływ na rozwój zjawisk mieszających się w problematyce gospodarczej.

Wśród podstawowych kierunków działań w obrębie zjawisk ukierunkowanych na wykorzystanie dziedzictwa kulturowego jako czynnika rozwijającego potencjał gospodarczy należy wskazać:

- potrzebę aktywności w zakresie tworzenia rozwiązań prawnych i podatkowych;
- promocja i kreowanie regionalnych wartości kulturowych;
- tworzenie działań edukacyjnych ukierunkowanych na szerokie aspekty wykorzystania dziedzictwa kulturowego, jako czynnika prorozwojowego, w tym kreowanie we współpracy z odpowiednimi instytucjami i przy wykorzystaniu istniejących możliwości prawnych programów edukacyjnych poczynając od szkolnictwa podstawowego;
- kształtowanie czynników tworzących tożsamość regionalną w wymiarze lokalnym i globalnym poprzez działania ukierunkowane na rzecz upodmiotowienia społeczności lokalnych;
- tworzenie skoordynowanej polityki regionalnej, w tym systemu wymiany doświadczeń oraz paneli dyskusyjnych uwzględniających różne dziedziny wiedzy i potrzeb;
- tworzenie wewnętrznych oraz międzyregionalnych powiązań komunikacyjnych i społecznych, umożliwiających mobilność społeczności lokalnych, zwłaszcza na obszarach oddalonych od ośrodków administracyjnych i naukowych.

VIII. DIAGNOZA. ANALIZA SWOT / MOCNE I SŁABE STRONY ORAZ SZANSE / ZAGROŻENIA DZIEDZICTWA KULTUROWEGO W REGIONIE

W obrębie niniejszego *Programu*, analiza SWOT stanowi powtórzenie analizy zawartej w *Programie* na lata 2009-2012 autorstwa S. Kowalskiego, jako wyznacznik kontynuacji działań programowych, wraz ze wskaźnikami przewidzianymi w obrębie realizacji celów na lata 2013-2016¹⁵:

Mocne strony	Słabe strony
<ul style="list-style-type: none"> - bogactwo i różnorodność krajobrazów związanych z ukształtowaniem terenu, przyrodą (lasy, jeziora), co podnosi walory krajobrazu kulturowego, - różnorodność form przestrzennych z bogatym zasobem obiektów zabytkowych, - stosunkowo mało przekształcony, w stosunku do innych regionów w Polsce i UE krajobraz kulturowy, - początki pozytywnego myślenia inwestorów o ochronie zasobów kulturowych i ich wykorzystaniu dla rozwoju gospodarczego, - rozwijająca się baza turystyczna z wykorzystaniem zabytków, - organizowane dla turystów cykliczne imprezy kulturalne, - rozwijające się społeczne poczucie tożsamości regionalnej, owocujące zainteresowaniem się miejscowym dziedzictwem kulturowym, - przygraniczne usytuowanie regionu, - różnorodność dziedzictwa kulturowego i jego wielokulturowy charakter, - początki turystycznego ożywienia Odry - przystanie dla statków turystycznych w zabytkowych miastach; - wzrost nakładów finansowych w obrębie problematyki ochrony dziedzictwa kulturowego, zwłaszcza ze środków wspólnotowych; - łatwiejszy dostęp do możliwości finansowania ochrony dziedzictwa kulturowego; - wzrastający poziom wykształcenia; - obecność zaplecza naukowego, umożliwiająca kreowanie badań naukowych. 	<ul style="list-style-type: none"> - niedostateczne rozpoznanie zasobów krajobrazu kulturowego wsi, - brak świadomości społecznej znaczenia opieki nad zabytkami, - niedostateczna promocja roli zabytków jako szansy rozwojowej, - niekontrolowany ruch inwestycyjny, ingerujący w historyczne układy, - brak powszechnego zrozumienia, że jakość krajobrazu kulturowego jest wartością, którą można wykorzystać w rozwoju regionu, - mała skala pozytywnego ruchu społecznego na rzecz ochrony i pielęgnowania zabytków oraz brak współdziałania i niski poziom uczestnictwa społecznego w ochronie wartości kulturowych, - niski standard usług turystycznych - w tym brak bazy hotelowej oraz słabe powiązania komunikacyjne zwłaszcza w przypadku niewielkich miejscowości (niski poziom komunikacji publicznej szczególnie kolejowej i słabe jej powiązanie z siecią komunikacyjną w Niemczech oraz aglomeracjami w Polsce - Poznań, Wrocław, Szczecin), - słabe zaplecze w postaci przygotowanych specjalistów obecnych w społecznościach lokalnych; - brak systemu przepływu informacji o możliwości pozyskania inwestorów, - liczne zdegradowane tereny przemysłowe, wojskowe i popegeerowskie, - mały procent obszarów chronionych na terenach wiejskich, - postępujący proces niszczenia zabytków, - niewystarczające rozpoznanie zasobów, - zbyt słabe działanie mediów w promocji ochrony wartości kulturowych, - niewykorzystywanie instytucji pozarządowych w ochronie krajobrazu kulturowego, - brak dobrych przykładów projektowania nowej architektury w zabytkowej przestrzeni miasta,

¹⁵ Por. *Program opieki nad zabytkami województwa lubuskiego na lata 2009-2012*, opr. S. Kowalski, Zielona Góra 2008, s. 44-46, www.bip.lubuskie.pl, [dostęp 19.12.2012 roku].

	<ul style="list-style-type: none"> - brak studium historycznego województwa, - brak ustalonych priorytetów w odniesieniu do ochrony i upowszechniania dziedzictwa kulturowego, - brak rozpoznania i klasyfikacji zabytków ruralistyki, - brak sponsoringu na rynku lubuskim, wspierającego ochronę dziedzictwa kulturowego, - pomijanie problematyki dziedzictwa kulturowego w kontraktach związanych z rozwojem regionu, - niski udział budżetu państwa w ochronie dziedzictwa kulturowego, - brak środków na wkład własny do programów europejskich, - zagrożenie dla zabytków przemysłowych, - ograniczone budżety instytucji zajmujących się ochroną dziedzictwa kulturowego; - brak powiązań między instytucjami ukierunkowanymi na ochronę dziedzictwa kulturowego; - brak zinstytucjonalizowanych działań sprzyjających budowaniu potencjału naukowego i społecznego w zakresie ochrony dziedzictwa; - niska ilość badań naukowych, mogących sprzyjać poprawie wiedzy o szerokim wykorzystaniu dziedzictwa kulturowego; - brak skoordynowanej polityki w zakresie transferu wiedzy i wymiany doświadczeń na płaszczyźnie ochrony dziedzictwa kulturowego.
Szanse	Zagrożenia
<ul style="list-style-type: none"> - możliwość pozyskiwania środków finansowych z funduszy europejskich, - rosnąca rola samorządu lokalnego, - wzrost wartości zabytków jako produktu turystycznego, - włączanie obiektów zabytkowych w obieg gospodarczy, - rozwój organizacji pozarządowych, - bogactwo krajobrazu kulturowego, - potencjalne możliwości rozwoju sieci muzealnej, - zróżnicowanie tematyczne zbiorów muzealnych, - cenne zabytki urbanistyki i architektury, - wykorzystanie dziedzictwa kulturowego dla potrzeb nauki i edukacji, - możliwość stworzenia zaplecza dla specjalistycznego kształcenia w zakresie ochrony dziedzictwa, a także kreowania badań umożliwiających wdrażanie programów adaptacji dziedzictwa dla potrzeb procesów społeczno-gospodar- 	<ul style="list-style-type: none"> - brak spójnego systemu finansowania oraz niski poziom funduszy na organizację zadań opieki nad zabytkami, - brak spójności przepisów prawa, - brak realnych zachęt dla inwestorów prywatnych do inwestowania w zabytki, - brak środków finansowych właścicieli obiektów na konserwację, - presja inwestycyjna na tereny o walorach kulturowych i przyrodniczo-kulturowych, - brak strategii rewitalizacji wsi i małych miasteczek, -ekspansja inwestycji wielkogabarytowych w obrębie obszarów cennych kulturowo; - brak doradztwa dla osób prywatnych inwestujących w obiekty zabytkowe, - brak infrastruktury turystycznej przy obiektach zabytkowych i efektywnej ich promocji, - postępująca degradacja zabytków architektury, zwłaszcza rezydencjonalnej i przemysłowej, - niski mecenat kultury ze strony kapitału pry-

czych;

- wielokulturowy charakter dziedzictwa kulturowego.

watnego,

- mała aktywność społeczna w sferze dziedzictwa kulturowego,

- niewystarczająca edukacja młodzieży o dziedzictwie kulturowym regionu począwszy od szkolnictwa podstawowego,

- brak środków na zakup muzealiów - luki w zbiorach,

IX. OBSZARY STRATEGICZNE W ZAKRESIE POTRZEB OPIEKI NAD ZABYTKAMI NA TERENIE WOJEWÓDZTWA LUBUSKIEGO

1. Wnioski wynikające z analizy SWOT

Zarządzanie spuścizną w postaci dziedzictwa kulturowego, oparte o poszanowanie podstawowych zasad w zakresie potrzeb ochronnych, konserwatorskich, oraz uwzględnienia potrzeb społecznych warunkujących naturalną potrzebę postępu cywilizacyjnego, może stanowić czynnik wzbogacający potencjał regionu. Należy jednak przy podejmowaniu wszelkich działań ukierunkowanych na zarządzanie dziedzictwem pamiętać o zachowaniu priorytetów jego ochrony. W odniesieniu do założeń programowych z lat 2009-2012, konieczne jest wypracowanie modelu współpracy i działań w zakresie określenia obszarów strategicznych (obszary określone w programie). Należy jednak w tym miejscu podkreślić, że wskazanie stref newralgicznych nie może wykluczać działań bieżących określających całość zasobu. Istniejące rozwiązania legislacyjne i możliwości działań administracyjnych nie dają w praktyce wystarczających możliwości egzekwowania potrzeb i wymogów ochronnych. Ochrona przestrzeni historycznej oraz dziedzictwa kulturowego w okresie zintensyfikowanego procesu przemian gospodarczych, w tym również dynamicznie rozwijającego się rynku nieruchomości, stanowiącego istotny udział w obrotach finansowych różnych podmiotów, pozostaje trudnym przedsięwzięciem, ale zarazem ważnym ze społecznego punktu widzenia. Bodźcem wyraźnie utrudniającym zarządzanie dziedzictwem kulturowym jest traktowanie konieczności jego ochrony w kategoriach czynnika wywołującego spory i postrzeganego jako działania, ograniczające dysponowanie własnością pozostającą wartością naczelną w polskim systemie prawnym. Takie postawy znajdują swoje konsekwencje w wymiarze mentalnym. Jakkolwiek teoria ochrony dziedzictwa kulturowego dopuszcza działania ograniczające własność w przypadku rażących zaniedbań i negatywnych działań celowych, istotą działań praktycznych wynikających z faktycznych możliwości prawnych, a także rzeczywistej misji organów ochrony zabytków, pozostaje przede wszystkim potrzeba kreowania zrozumiana i akceptacji wartości tego dziedzictwa jako istotnego czynnika rozwojowego oraz ważkiego składnika życia codziennego. Rozpoznanie stanu zachowania dziedzictwa kulturowego na terenie województwa lubuskiego, nadto rozpoznanie stanu świadomości tego dziedzictwa w obrębie społeczności lokalnych pozwala wnioskować, że województwo lubuskie posiada zdolności sprzyjające adaptacji dziedzictwa kulturowego do kreowania więzi społeczno-gospodarczych z uwzględnieniem potrzeb ochronnych jako priorytetowych.

Wskazane poniżej obszary strategiczne w zakresie ochrony dziedzictwa kulturowego województwa lubuskiego na lata 2013-2016 zostały oparte o dokonaną wcześniej analizę zasobu tego dziedzictwa, stanu zachowania, analizę zagrożeń i potrzeb, określonych dodatkowo w obrębie analizy SWOT zrealizowanej w ramach *Programu* na lata 2009-2012 oraz uzupełnionej w obrębie założeń obecnych, wreszcie uwzględniono założenia *Programu* z okresu 2009-2012. Jako wyznacznik problemów określających cele *Programu* na lata 2013-2016, przyjęto zakres identyfikacji podstawowych zagrożeń przestrzeni kulturowej wynikających z analizy SWOT. W oparciu o wskazane wyznaczniki oraz przyjęte we wstępie założenia metodologiczne, określono cel strategiczny, cele priorytetowe oraz kierunki działań umożliwiające realizację *Programu*. Konstrukcja celów odnosi się do następujących obszarów ukierunkowanych na ochronę dziedzictwa kulturowego: rewitalizacja i rewaloryzacja układów urbanistycznych i ruralistycznych, opieka nad zabytkami ruchomymi, ochrona dziedzictwa archeologicznego, ochrona wartości niematerialnych, zagadnienia ochrony obszarowej. Analiza celów pozwoliła wyznaczyć zakres zadań umożliwiających bieżący monitoring i ewaluację, nadto potrzeby w zakresie kolejnych aktualizacji w odniesieniu do potrzeb ochrony dziedzictwa kulturowego w województwie lubuskim.

2. Identyfikacja zagrożeń bezpośrednich dziedzictwa kulturowego w regionie na podstawie analizy SWOT

Rozpoznanie dziedzictwa kulturowego województwa lubuskiego z uwzględnieniem stanu zachowania, dotychczasowych działań, potrzeb ochronnych, uwarunkowań prawnych, społecznych, gospodarczych, zapisów w dokumentach programowych województwa i porównanie wskazanych obszarów odniesienia do przyjętej wizji pozwala stwierdzić, że stan zachowania dziedzictwa ulega zmianom pozytywnym. Należy jednak podkreślić, że poprawa w obrębie jednych obszarów pomiaru, nie zawsze pociąga za sobą tendencje globalne, przez co inne obszary pozostają statyczne, a nawet dochodzi do zjawisk negatywnych wcześniej nienotowanych. Ten ostatni aspekt odzwierciedlają zjawiska bieżące, wynikające bądź z zaniedbań w obrębie części działań, bądź też agresywnych procesów modernizacyjnych, urbanizacyjnych, które pociągają za sobą szereg konsekwencji. Wśród zjawisk pozytywnych należy wymienić wyraźnie zwiększoną aktywność organów ochrony zabytków w zakresie działań inwentaryzacyjnych, popularyzatorskich, naukowo-badawczych. W ciągu okresu obowiązywania założeń programowych na lata 2009-2012 szereg obiektów zostało wpisanych do rejestru ochrony zabytków, dodatkowo zrealizowano wiele działań bezpośrednich, ukierunkowanych na prace konserwatorskie, zabezpieczenia. Wśród pozytywnych zjawisk w zakresie ochrony dziedzictwa kulturowego wymienić należy aktywność samorządów podejmujących działania głównie w postaci remontów obiektów o charakterze zabytkowym, zauważalna jest stopniowa poprawa ogólnej estetyki otoczenia, zarówno w obrębie zespołów urbanistycznych oraz wsi. Analiza dotychczasowych działań pozwala zaobserwować stałą tendencję w zakresie uwzględniania ochrony dziedzictwa kulturowego (szeroko rozumianej), w obrębie budżetów poszczególnych szczebli samorządowych. Charakter wsparcia ma zróżnicowany poziom oraz przeznaczenie - od działań pośrednich, popularyzatorskich, wydawniczych po konkretne realizacje bezpośrednie. Wyraźnie zwiększona pozostaje aktywność właścicieli oraz aktywność społeczna w formie pośredniej i bezpośredniej.

Mimo to realizowane działania nie wyczerpują potrzeb i możliwości w zakresie ochrony dziedzictwa kulturowego - szczególnie na tle istniejących założeń programowych, przewidujących znacznie dalej idącą poprawę ogólnego stanu zachowania i postrzegania dziedzictwa kulturowego. W obrębie organów ochrony zabytków, mimo licznie podejmowanych działań wyraźną potrzebą pozostaje rozbudowanie współpracy w obrębie zróżnicowanych instytucji zainteresowanych ochroną dziedzictwa kulturowego, a także zintensyfikowanie współpracy w wymiarze społecznym. Aspekt społeczny określa dodatkowo potrzeby edukacyjne, promocyjne. Głównym problemem związanym z działaniem samorządów pozostaje brak realizacji w zakresie ochrony obszarowej - zgodnych ze współczesnymi tendencjami ochrony zabytków¹⁶. Należy tu wyraźnie wskazać na brak odpowiedniego planowania uwzględniającego ochronę dziedzictwa kulturowego w postaci planów zagospodarowania przestrzennego, programów opieki nad zabytkami, korzystania z takich narzędzi ustawowych jak ustanowienia pomników historii, parków kulturowych, wreszcie działań lokalnych ukierunkowanych na realizację szlaków historycznych, które mogłyby przyczynić się do popularyzacji szeregu obiektów. Wnioski takie obok odrębnych diagnoz, wynikają również z realizacji założeń *Programu* na lata 2009-2012¹⁷. Należy w tym miejscu wskazać, że wobec potrzeby ochrony obszarowej całych zespołów oraz pojedynczych obiektów, działania w wymiarze lokalnym stoją nierzadko w sprzeczności z bieżącymi potrzebami modernizacyjnymi i urbanizacyjnymi. Podejmowaniu ochrony nie sprzyjają dominu-

¹⁶ O ochronie otoczenia obszarów o wysokich wartościach kulturowych i przyrodniczych wzmiankuje się w Strategii rozwoju województwa lubuskiego przyjętej w dniu 19 listopada 2012 roku, s. 26.

¹⁷ Niniejszy wniosek wypływa jednoznacznie z poziomu realizacji założeń *Programu* na lata 2009-2012 w zakresie wskazanych propozycji parków kulturowych oraz pomników historii. Założenia realizacji ochrony obszarów o wysokich walorach kulturowych zostały włączone do *Planu zagospodarowania przestrzennego województwa lubuskiego*, nadto wskazane w obrębie *Programu* na lata 2009-2012 propozycje parków kulturowych, propozycje szlaków turystycznych oraz wykaz zatytułowany: *Najcenniejsze zabytki województwa lubuskiego i ich ranga*, zostały bezpośrednio włączone do uchwalonego w dniu 21 marca 2012 roku *Zmiany planu zagospodarowania przestrzennego województwa lubuskiego*, uchwała nr XXII/191/12, s. 226-236.

jące względy ekonomiczne, które wobec potrzeb ochrony określonych założeń i obiektów musiałyby ustępować. Ten stan wynika zaś z miejsca dziedzictwa kulturowego w ogólnej świadomości, tym niemniej prowadzi do rażących przekształceń, nierzadko trwale eliminując jeszcze zachowane walory pierwotne.

Wzorem stosowanych rozwiązań metodologicznych w zakresie programowania działań ukierunkowanych na ochronę dziedzictwa kulturowego,¹⁸ przyjęto model obejmujący: zagrożenia systemowe, zagrożenia krajobrazu kulturowego, zagrożenia układów przestrzennych, zagrożenia pojedynczych zespołów lub obiektów zabytkowych, zagrożenia dziedzictwa archeologicznego, zagrożenia zabytków ruchomych nadto wskazano obszary potencjalnych konfliktów.

II zagrożenia systemowe o charakterze obiektywnym

- brak miejscowych planów zagospodarowania;
- brak programów opieki nad zabytkami na poziomie lokalnym;
- brak egzekwowania przepisów w zakresie potrzeby realizacji miejscowych planów zagospodarowania;
- brak ochrony obszarowej;
- nieuwzględnianie dziedzictwa kulturowego w planach inwestycyjnych;
- słaby poziom edukacji ukierunkowanej na budowanie postaw wobec dziedzictwa kulturowego;
- niski poziom współpracy między instytucjami i społecznościami lokalnymi;
- brak skoordynowanej współpracy międzyinstytucjonalnej w zakresie ochrony dziedzictwa kulturowego;
- niska świadomość i aktywność społeczna w zakresie rozwoju inicjatyw lokalnych;
- niski poziom identyfikacji regionalnej, charakterystyczny dla społeczności „postmigracyjnych”, co wpływa na niski poziom dostrzegania wartości niematerialnych;
- brak lokalnych tradycji;
- wysoki poziom zniszczenia obiektów zabytkowych, spowodowany sytuacją społeczno-gospodarczą do 1989 roku;
- niski poziom rozpoznania dziedzictwa kulturowego w wymiarze ponadlokalnym;
- niski poziom finansowania instytucji statutowo zajmujących się ochroną dziedzictwa kulturowego;
- brak środków finansowych umożliwiających realizację wkładów własnych w ramach finansowania ochrony zabytków z programów krajowych i wspólnotowych.

III zagrożenia krajobrazu kulturowego

- realizacja inwestycji bez uwzględnienia wartości i cech krajobrazu;
- procesy urbanizacyjne i modernizacyjne nieuwzględniające cech kulturowych obszaru oraz wartości i kształtu istniejących założeń i krajobrazu;
- intensywne gospodarowanie w obrębie rolnictwa i leśnictwa (monokultury, usuwanie za-
drzewień śródpolnych dla poszerzenia areału upraw, co sprzyja przyspieszonym procesom
erozji gleby oraz ubytkom cennej fauny);
- zły poziom oceny wartości środowiska naturalnego i kulturowego - brak systematycznych
analiz;
- zmiany struktury społecznej warunkujące zmiany gospodarowania;
- lokalizacje specyficznych form działalności gospodarczej (odkrywki, fermy wiatrowe, obiekty
telekomunikacyjne, przemysłowe), bez uwzględnienia należytych stref buforowych;
- lokalizowanie powierzchni reklamowych;

¹⁸ Por. np. *Program opieki nad zabytkami województwa mazowieckiego na lata 2012-2015*, Warszawa 2011, s. 5-7 [www.mazovia.pl, dostęp: 25. 11. 2012 roku].

f) zagrożenia układów przestrzennych

- nieprzestrzeganie pierwotnego układu i linii zabudowy;
- lokalizacja obiektów architektury nienawiązującej formą do rozwiązań pierwotnych;
- zmiany pierwotnej funkcji elementów układów przestrzennych (ruch kołowy w obrębie założeń staromiejskich, parkingi);
- brak ochrony obszarowej wokół założeń przestrzennych;

g) zagrożenia pojedynczych zespołów lub obiektów zabytkowych nieruchomych

- złożona sytuacja prawno-właściwościowa;
- wtórne parcelacje zespołów rezydencjonalnych i folwarcznych;
- liczna grupa obiektów nieużytkowanych;
- użytkowanie obiektów niezgodnie z przeznaczeniem;
- brak działań profilaktycznych
- problemy finansowania prac remontowych;
- realizacja prac remontowych bez uwzględnienia podstawowych zasad ochrony wartości historyczno-kulturowych, nadto nieprzestrzeganie zaleceń konserwatorskich;
- wprowadzanie rozwiązań energetycznych z pominięciem wartości i cech budowli;
- realizacja prac remontowych bez należytego rozpoznania potrzeb - działania doraźne;
- dewastacja otoczenia bezpośredniego (np. usuwanie zieleni lub niekontrolowany wzrost zieleni) i pośredniego (lokalizacja obiektów zakłócających wartości otoczenia);
- zjawiska niepożądane (zależne i niezależne) - kradzieże, dewastacje, pożary, zalania.

h) zagrożenia dziedzictwa archeologicznego

- brak realizacji lub realizacje niewystarczające nadzorów archeologicznych przy inwestycjach;
- intensywna gospodarka rolna;
- niekontrolowane poszukiwania z wykorzystaniem elektronicznego sprzętu penetrującego;
- kolekcjonerstwo prywatne;
- nielegalny handel zabytkami;
- niski poziom liczbowy opracowania zabytków archeologicznych rozpoznanych w wyniku badań i nadzorów;
- niski poziom liczbowy wpisów do rejestru ochrony zabytków obiektów przestrzennych oraz niewystarczający poziom ewidencji obiektów archeologicznych;
- lokalizacja specyficznych działów gospodarki (intensywna eksploatacja złóż kruszyw);
- niska świadomość społeczna w zakresie dziedzictwa archeologicznego;
- zniszczenia naturalne w wyniku procesów erozyjnych gleby, powodzie;
- niski poziom popularyzacji w formie publikacji, przedsięwzięć medialnych itp.

i) zagrożenia zabytków ruchomych

- brak wyczerpującego rozpoznania zasobów;
- niewystarczający poziom oraz zła jakość prac konserwatorskich;
- brak zabezpieczeń antywłamaniowych;
- prywatne kolekcjonerstwo i nielegalny rynek dzieł sztuki.

g) obszary potencjalnych konfliktów

- potrzeby inwestycyjne oraz presja czynników ekonomicznych, sprzyjające poprawie warunków socjalnych, życiowych, cywilizacyjnych, a obecność obiektów lub zespołów o charakterze zabytkowym;
- brak wystarczających konsultacji społecznych w obrębie inwestycji strategicznych - wielkoobszarowych, a uwarunkowania społeczne, kulturowe, tożsamość społeczności lokalnych, względy estetyczne, etyczne;
- realizacja działań z zakresu opieki nad dziedzictwem kulturowym, a koszty takich działań oraz poziom partycypacji finansowej organów o charakterze państwowym i samorządowym, nadto normy prawne regulujące zakres i możliwości finansowania;
- zasada poszanowania własności prywatnej, a norma prawna określająca dostęp do dziedzictwa kulturowego w celach naukowych, nadto publiczny dostęp do dziedzictwa kulturowego jako elementu określającego wartości niematerialne;
- brak rozwiązań kompromisowych w zakresie potrzeb ochronnych obiektów zabytkowych, a zagadnieniami ochrony wartości środowiska naturalnego (na terenie województwa lubuskiego wymownym przykładem tego konfliktu pozostają obiekty Międzyrzeckiego Rejonu Umocnionego, gdzie mieszczą się rezerwy nietoperzy). Inne przykłady dotyczą wież kościelnych zasiedlanych przez cenne gatunki ptactwa oraz nietoperzy. Należy wskazać tu również na problem zieleni (zwłaszcza niektórych gatunków), mogącej obok wartości kulturowych, pozostawać nierzadko także w konflikcie z obiektami architektury.

Analiza monitoringu dotychczasowej realizacji *Programu* oraz obszarów zagrożeń bezpośrednich pozwala na wskazanie też stanowiących podstawę dla określenia celów strategicznych, priorytetowych oraz kierunków działań *Programu* na lata 2013-2016:

- województwo lubuskie dysponuje zapleczem umożliwiającym realizację podstawowej ochrony dziedzictwa kulturowego w obrębie możliwości prawnych i organizacyjnych;
 - podstawowym mankamentem pozostaje brak konsekwencji działań w odniesieniu do możliwości prawno-organizacyjnych i skoordynowanych instytucjonalnie, ukierunkowanych na realizację zadań ochronnych wśród różnych podmiotów zainteresowanych analizowaną problematyką;
- ochrona dóbr kultury jest procesem złożonym, wykraczającym poza kompetencje organów ustawowych, które potrzebują wsparcia w działaniach ochronnych ze strony różnych podmiotów o charakterze publicznym i prywatnym;
- istotnym elementem przyczyniającym się do zwiększenia skuteczności ochrony dóbr kultury powinna być wyście tych zagadnień poza sferę wiedzy naukowej i specjalistycznej;
- specyficzne uwarunkowania historyczne i społeczne województwa lubuskiego wymagają działań w zakresie zmiany postaw, budowania wzajemnych więzi i odpowiedzialności;
 - istnieje potrzeba promocji problematyki ochrony dziedzictwa kulturowego w wymiarze prawnym, finansowym, gospodarczym, społecznym, wreszcie organizacyjnym;
- istnieje potrzeba wykorzystywania dostępnych narzędzi oraz potrzeba bieżącego definiowania i reagowania na zmiany w zakresie problematyki ochrony dziedzictwa kulturowego;

W obrębie podstawowych kierunków działań związanych z ochroną dziedzictwa kulturowego należy wskazać na następujące kategorie interwencji o charakterze ogólnym:

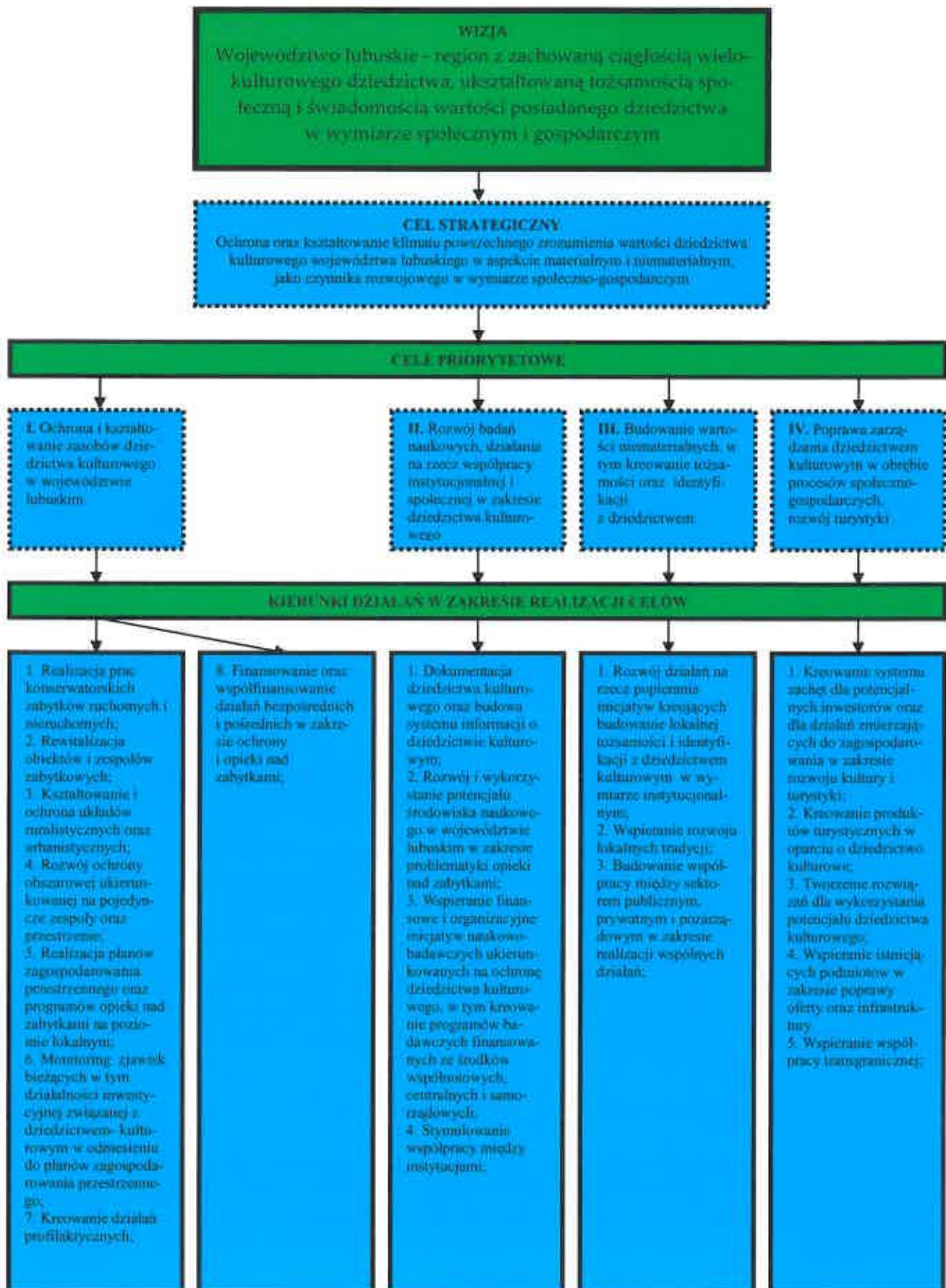
- **aktywizacja oraz kreowanie inicjatyw społecznych** - jako czynnik pobudzający potrzebę uczestnictwa w działaniach na rzecz upodmiotowienia dziedzictwa kulturowego w wymiarze społeczno-gospodarczym;
- **kreowanie narzędzi prawnych** - jako czynnik poprawiający jakość oraz możliwości ochrony;
- **kreowanie narzędzi finansowych** - jako czynnik umożliwiający realizację działań bezpośrednich i pośrednich;
- **badania i inwentaryzacja** - jako czynnik sprzyjający rozpoznaniu dziedzictwa;
- **konserwacja, rekonstrukcja i rewitalizacja** - jako czynniki poprawiające rzeczywisty stan dziedzictwa;
- **działania profilaktyczne** - jako czynnik zapobiegający degradacji;
- **działania edukacyjne** - jako czynnik uwrażliwiający na dziedzictwo;
- **działania promocyjne** - jako czynnik popularyzujący dziedzictwo;
- **budowanie interdyscyplinarnej współpracy** - jako czynnik wzmacniający narzędzia i środki ochrony.

3. Podstawowe oraz potencjalne podmioty współpracy w realizacji celów Programu

Realizacja założeń, określonych w obrębie celów, zgodnie ze wskazanymi tezami, będzie wymagała zaangażowania różnych instytucji i podmiotów, ponadto charakter poszczególnych zadań wyznacza konieczność konstruowania działań zespolonych, określających zróżnicowane potrzeby obiektywne i specyficzne dla wybranych zjawisk. Program przewiduje w obrębie założeń metodologicznych koordynację działań. Konieczna jest rzeczywista realizacja założeń dokumentów programowych w oparciu o narzędzia monitoringu i ewaluacji, pogłębiona między poszczególnymi instytucjami wymiana doświadczeń i rozpoznanie potrzeb oraz możliwości współpracy. Podstawowym podmiotem realizacji celów na szczeblu samorządowym zgodnie z *Ustawą o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami* pozostaje Samorząd Województwa Lubuskiego (kolor niebieski). Udział pozostałych wymienionych w obrębie założeń realizacji celów, stanowi określenie adresatów oraz podmiotów potencjalnej współpracy w odniesieniu do celów priorytetowych i wyznaczonych kierunków działań (kolor żółty).

POTENCJALNE PODMIOTY REALIZACJI CELÓW	SYMBOL PODMIOTU
Samorząd województwa lubuskiego	A
Samorzady powiatowe i gminne	B
Lubuski Wojewódzki Konserwator Zabytków	C
Muzea	D
Instytucje naukowe, w tym Uniwersytet Zielonogórski, Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa w Sulechowie, Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa w Gorzowie Wlkp., Collegium Polonicum w Słubicach	E
Agencje rządowe działające na terenie województwa - Agencja Nieruchomości Rolnych, Agencja Restrukturyzacji i Modernizacji Rolnictwa	F
Regionalna Dyrekcja Lasów Państwowych w Szczecinie, Regionalna Dyrekcja Lasów Państwowych w Zielonej Górze	G
Inne instytucje realizujące zadania kulturalne, edukacyjne, naukowe - np. biblioteki, archiwa państwowe, ośrodki metodyczne	H
Organizacje pozarządowe	I
Podmioty prywatne, w tym właściciele i użytkownicy zabytków	J

X. STRUKTURA CELÓW PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI WOJEWÓDZTWA LUBUSKIEGO

XI. CELE, KIERUNKI I ZADANIA OPIEKI NAD ZABYTKAMI W WOJEWÓDZTWIE LUBUSKIM

I. Założenia strategii ochrony dziedzictwa kulturowego województwa lubuskiego

Celem *Programu* na lata 2013-2016 jako dokumentu kontynuującego założenia z lat 2009-2012 jest realizacja wizji określającej założenia w zakresie ochrony, rewaloryzacji i lepszego wykorzystania regionalnych zasobów dziedzictwa kulturowego województwa lubuskiego. Realizacja przyjętych celów wymagać będzie przede wszystkim skutecznej polityki monitorowania założeń programowych, a także w porównaniu do wcześniejszych działań, zwiększonej i zarazem realnej współpracy w obrębie instytucji i osób związanych z ochroną zabytków. Przyjęte cele w zakresie ochrony wynikają zarówno z potrzeb praktycznych ochrony bezpośredniej i pośredniej, jak też założeń prawnych oraz dokumentów o charakterze programowym na szczeblu krajowym i samorządowym. Istotnym elementem realizacji celów pozostaje konieczność zmiany systemowej podejścia do dziedzictwa kulturowego jako dobra wspólnego.

CEL STRATEGICZNY: Ochrona oraz kształtowanie klimatu powszechnego zrozumienia wartości dziedzictwa kulturowego województwa lubuskiego w aspekcie materialnym i niematerialnym, jako czynnika rozwojowego w wymiarze społeczno-gospodarczym

CELE PRIORYTETOWE:

1. Ochrona i kształtowanie zasobów dziedzictwa kulturowego w województwie lubuskim

Kierunki działań:

1. Realizacja prac konserwatorskich zabytków ruchomych i nieruchomych:

- przygotowanie przy współpracy władz samorządowych województwa, organów ochrony zabytków oraz właścicieli zabytków, raportu w zakresie najważniejszych potrzeb konserwatorskich na terenie województwa lubuskiego w odniesieniu do nieruchomości, zabytków ruchomych, dziedzictwa archeologicznego;
- aktywne wspieranie (finansowe, prawne) przez samorząd oraz organy ochrony zabytków działań konserwatorskich różnorodnych obiektów zabytkowych realizowanych przez właścicieli i użytkowników zabytków;
- współpraca z organami samorządowymi i prywatnymi w zakresie dozoru jakości robót konserwatorskich i budowlanych w obrębie obiektów nie będących w rejestrze zabytków, a pozostających w obrębie szerszych układów o wartościach zabytkowych, kulturowych, w tym analiza realizacji wybranych programów oraz działań (np. usuwanie azbestu, termoizolacja, powierzchnie reklamowe itp.);
- promocja prac konserwatorskich (media, wykłady itp) w społecznościach lokalnych, jako wyraz stałej polityki władz samorządowych, organów ochrony zabytków, właścicieli zabytków w zakresie kreowania wartości oraz potrzeb ochrony dziedzictwa kulturowego w wymiarze lokalnym;

2. Rewitalizacja obiektów i zespołów zabytkowych:

- opracowanie przy współpracy władz samorządowych województwa, organów ochrony zabytków oraz właścicieli zabytków i innych podmiotów, katalogu obszarów zagrożonych (w formie przewodnika interaktywnego), wymagających działań rewitalizacyjnych i

rewaloryzacyjnych z uwzględnieniem przedsięwzięć z zakresu budownictwa, planowania przestrzennego, ekonomii i polityki społecznej;

- promocja „rewitalizacji” jako narzędzia zagospodarowania założeń lub fragmentów założeń urbanistycznych i ruralistycznych;

3. Kształtowanie i ochrona układów ruralistycznych i urbanistycznych:

- konsekwentna realizacja założeń ustawowych i systemowych w zakresie ochrony układów przestrzennych;

- kreowanie w z wykorzystaniem instytucji zajmujących się gospodarką leśną i rolną, problematyki ochrony krajobrazu kulturowego, w tym dziedzictwa archeologicznego;

- działania na rzecz poprawy estetyki układów przestrzennych;

4. Rozwój ochrony obszarowej ukierunkowanej na pojedyncze zespoły oraz przestrzenie:

- promowanie i zachęcanie do realizacji narzędzi ochrony ustawowej w postaci powoływania parków kulturowych, zabiegania o wpis na listę pomników historii;

- realizacji lokalnych przedsięwzięć w formie ustalania szlaków turystycznych jako rozwiązań sprzyjających ochronie i popularyzowaniu przestrzeni itp;

5. Realizacja planów zagospodarowania przestrzennego oraz programów opieki nad zabytkami na poziomie lokalnym:

- wsparcie merytoryczne przy udziale władz samorządowych województwa oraz organów ochrony zabytków w zakresie realizacji lokalnego programowania, w tym w zakresie ochrony dziedzictwa kulturowego;

- koordynacja programowania na szczeblu wojewódzkim oraz powiatowym i gminnym;

6. Monitoring zjawisk bieżących w tym działalności inwestycyjnej związanej z dziedzictwem-kulturowym w odniesieniu do planów zagospodarowania przestrzennego:

- bieżąca analiza zamierzeń inwestycyjnych na szczeblu lokalnym, w tym udział organów opieki nad zabytkami oraz innych instytucji w konsultacjach społecznych;

- monitoring stanu oraz jakości programowania przestrzennego na poziomie lokalnym z uwzględnieniem wartości środowiska naturalnego i kulturowego obszaru potencjalnych inwestycji;

7. Kreowanie działań profilaktycznych:

- opracowanie i promocja przy współpracy ze środowiskiem naukowym w regionie oraz organów ochrony zabytków (np. w formie publikacji lub przewodnika interaktywnego) podstawowych potrzeb, standardów oraz możliwości ich realizacji, w zakresie profilaktyki ochronnej ukierunkowanej na wszystkie rodzaje obiektów zabytkowych, w tym realizacja systemu szkoleń kierowanych do organów samorządowych oraz właścicieli i użytkowników obiektów zabytkowych w zakresie ochrony dziedzictwa kulturowego;

- realizacja działań związanych z zapobieganiem niszczeniem, kradzieżą, wspieranie działań związanych z montowaniem systemów antywłamaniowych, pożarowych, znakowanie zabytków ruchomych;

- współpraca między różnymi instytucjami na rzecz stworzenia strategii eliminowania zagrożeń bezpośrednich i pośrednich;

8. Finansowanie i współfinansowanie działań bezpośrednich i pośrednich w zakresie opieki nad zabytkami:

- promocja istniejących oraz kreowanie nowych programów umożliwiających dostęp oraz pozyskiwanie środków finansowych przeznaczonych na cele z zakresu realizacji ochrony dziedzictwa kulturowego;
- finansowanie i współfinansowanie bezpośrednie działań wokół obiektów o szczególnym znaczeniu dla dziedzictwa kulturowego regionu;
- doradztwo w zakresie pomocy prawnej i organizacyjnej;

Cel	A	B	C	D	E	F	G	H	I	J
L1	•	•	•	•						•
L2	•	•	•							•
L3	•	•	•			•	•			
L4	•		•							
L5	•	•	•							
L6	•	•	•							•
L7	•	•	•		•					•
L8	•	•	•							•

Podmioty podstawowe oraz potencjalne podmioty współpracy w zakresie realizacji celu I

II. Rozwój badań naukowych, w tym działania na rzecz współpracy instytucjonalnej i społecznej w zakresie ochrony dziedzictwa

Kierunki działań:

1. Dokumentacja dziedzictwa kulturowego oraz budowa systemu informacji o dziedzictwie kulturowym;

- kreowanie przez władze samorządowe przy współpracy z organami ochrony zabytków i środowiska naukowego działań na rzecz realizacja inwentaryzacji terenowych zabytków nieruchomych, ruchomych oraz dziedzictwa archeologicznego, (w tym dokumentacja alei przydrożnych oraz innych elementów otoczenia przyrody wokół obiektów zabytkowych);
- analiza i aktualizacja istniejącej dokumentacji zabytków;
- objęcie ewidencją pomijanych dotychczas obszarów dziedzictwa kulturowego, w tym dziedzictwa archeologicznego;
- podjęcie działań na rzecz systematycznego publikowania katalogów zabytków;

2. Rozwój i wykorzystanie potencjału środowiska naukowego w województwie lubuskim w zakresie problematyki opieki nad zabytkami:

- kreowanie współpracy między organami samorządowymi, organami ochrony zabytków oraz uczelniami wyższymi w województwie lubuskim w zakresie realizacji potrzeb ochrony dziedzictwa kulturowego;
- stworzenie w regionie stałego forum wymiany doświadczeń i transferu wiedzy o ochronie dziedzictwa kulturowego z udziałem różnych środowisk oraz potrzeb społeczno-gospodarczych w zakresie wykorzystania dziedzictwa kulturowego regionu, w tym realizacji założeń ewaluacji programu;

3. Wspieranie finansowe i organizacyjne inicjatyw naukowo-badawczych ukierunkowanych na ochronę dziedzictwa kulturowego, w tym kreowanie programów badawczych finansowanych ze środków wspólnotowych, centralnych i samorządowych:

- kreowanie specjalistycznych badań naukowych opartych o przygotowane założenia metodologiczne i edytorskie oraz ich upowszechnianie w formie przedsięwzięć wydawniczych, konferencji - ukierunkowanych na ochronę dziedzictwa kulturowego;
- włączenie środowiska naukowego do współpracy w zakresie przygotowywania dokumentów programowych, realizacji ich założeń na szczeblu samorządowym w zakresie ochrony dziedzictwa kulturowego;

4. Stymulowanie współpracy między instytucjami:

- włączenie w zakres realizacji przedsięwzięć związanych z ochroną dziedzictwa kulturowego różnych instytucji (organy ochrony zabytków, środowisko akademickie, muzea, archiwa, ośrodki metodyczne związane z systemem edukacji, samorzady, organizacje pozarządowe, podmioty prywatne);
- wykorzystywanie potencjału merytorycznego i organizacyjnego poszczególnych instytucji w zakresie ochrony dziedzictwa kulturowego;
- kreowanie wymiany doświadczeń oraz wsparcia

Cel	A	B	C	D	E	F	G	H	I	J
II.1	•	•	•	•						
II.2	•	•	•		•					
II.3	•	•	•		•					
II.4	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•

Podmioty podstawowe oraz potencjalne podmioty współpracy w zakresie realizacji celu II

III. Ochrona wartości niematerialnych, w tym kreowanie tożsamości oraz identyfikacji z dziedzictwem

Kierunki działań:

1. Rozwój działań na rzecz popierania inicjatyw kreujących budowanie lokalnej tożsamości i identyfikacji z dziedzictwem kulturowym w wymiarze instytucjonalnym i społecznym:

- wspieranie (w formie prawno-firnsowej) organizacji pozarządowych oraz innych podmiotów, w tym muzeów oraz inicjatyw prywatnych ukierunkowanych na muzealnictwo w zakresie działań kulturalnych, promocyjnych, edukacyjnych, naukowych;
- popularyzacja problematyki regionalnej, w tym inicjatyw lokalnych w mediach;
- edukacja w zakresie dziedzictwa kulturowego na poziomie szkolnictwa podstawowego, średniego i wyższego - wspieranie projektów ukierunkowanych na kreowanie regionalnych programów nauczania;
- szkolenia, prelekcje, konsultacje społeczne na poziomie lokalnym;
- organizacja imprez kulturalnych o charakterze lokalnym i regionalnym;

2. Wspieranie rozwoju lokalnych tradycji:

- budowanie systemu wsparcia dla działań lokalnych jako potencjalnych produktów turystycznych;
- wsparcie w zakresie lokalnej wytwórczości spożywczej i rękodzielniczej, promocja „zawodów zanikających”;
- promocja lokalnych produktów w mediach
- kreowanie wizerunku miejscowości za pomocą wartości kulturowych - tworzenie programów wykorzystania dziedzictwa kulturowego jako elementów identyfikacyjnych w postaci logo, cech rozpoznawczych itp.;

3. Budowanie współpracy między sektorem publicznym, prywatnym i pozarządowym w zakresie realizacji wspólnych działań:

- kreowanie mecenatu kulturowego wśród podmiotów prywatnych;
- nagradzanie wartościowych działań i przedsięwzięć realizowanych przez różne podmioty na terenie województwa lubuskiego;
- realizacja konsultacji w zakresie planowanych działań związanych z ochroną dziedzictwa kulturowego;

Cel	A	B	C	D	E	F	G	H	I	J
III.1	•	•	•	•				•	•	•
III.2	•	•							•	
III.3	•	•	•						•	•

Podmioty podstawowe oraz potencjalne podmioty współpracy w zakresie realizacji celu III

IV. Włączenie dziedzictwa kulturowego w procesy społeczno-gospodarcze, rozwój turystyki

Kierunki działań:

1. Kreowanie systemu zachęt dla potencjalnych inwestorów oraz dla działań zmierzających do zagospodarowania w zakresie rozwoju kultury i turystyki;

- budowa systemu marketingu dziedzictwa kulturowego jako potencjału turystycznego w mediach ogólnopolskich i zagranicznych;
- kreowanie rozwiązań finansowych sprzyjających włączaniu dziedzictwa kulturowego w obręb zainteresowań społeczno-gospodarczych;

- wspieranie prawno-finansowe i organizacyjne przedsięwzięć niedochodowych, realizowanych przez organizacje pozarządowe;

2. Kreowanie produktów turystycznych w oparciu o dziedzictwo kulturowe:

- udział w targach turystycznych;
- realizacja strategii rozwoju turystyki w województwie lubuskim;
- skoordynowana polityka łącząca współdziałanie różnych instytucji i podmiotów;

3. Tworzenie rozwiązań dla wykorzystania potencjału dziedzictwa kulturowego:

- uwzględnianie dziedzictwa kulturowego w obrębie planowania rozwoju powiązań komunikacyjnych w wymiarze regionalnym i transgranicznym;
- promocja współpracy w zakresie budowania wspólnego produktu turystycznego przez podmioty publiczne i prywatne;
- zachęcanie poprzez działania promocyjne do podejmowania kształcenia w zakresie turystyki oraz zarządzania dziedzictwem kulturowym (na szczeblu szkolnictwa średniego oraz wyższego);

4. Wspieranie istniejących podmiotów w zakresie poprawy oferty oraz infrastruktury:

- wsparcie placówek muzealnych oraz podmiotów prywatnych w zakresie skoordynowanej polityki promocyjnej;
- włączenie w obręb polityki gospodarczej oraz wsparcie finansowe i organizacyjne ukierunkowanej na dziedzictwo kulturowe lokalnych inicjatyw prywatnych w formie muzeów, gospodarstw agroturystycznych, lokalnych wytwórców.

5. Wspieranie współpracy transgranicznej:

- kreowanie powiązań transgranicznych i międzywojewódzkich (województwa lubuskie, zachodniopomorskie, dolnośląskie, wielkopolskie - kraje związkowe Brandenburgia, Saksonia, Meklemburgia - Pomorze Przednie) w zakresie ochrony wspólnych wartości kulturowych;
- pobudzanie współpracy na szczeblu samorządowym oraz pozarządowym, a także w obrębie podmiotów prywatnych w zakresie kreowania produktów turystyki historycznej;

Cel	A	B	C	D	E	F	G	H	I	J
IV.1	•	•							•	
IV.2	•	•								
IV.3	•	•			•					
IV.4	•	•		•					•	•
IV.5	•	•							•	•

Podmioty podstawowe oraz potencjalne podmioty współpracy w zakresie realizacji celu IV

XII. INSTRUMENTY WDRAŻANIA ORAZ MONITORING WYNIKÓW PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI WOJEWÓDZTWA LUBUSKIEGO

1. Instrumenty wdrażania Programu

Instrumenty wdrażania Programu stanowią podstawę realizacji celów w odniesieniu do możliwości wykorzystania narzędzi wynikających z ustawowych i organizacyjnych kompetencji podmiotów o charakterze podstawowym. Podmioty potencjalnej współpracy realizacji celów będą stanowiły zaplecze wsparcia w zakresie kierunków działań celów priorytetowych. Wśród podstawowych instrumentów wdrażania celów należy wymienić:

- prawno-administracyjne oraz legislacyjne, w obrębie których należy uwzględnić stosowanie założeń przepisów prawa, szczególnie *Ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami* oraz innych aktów prawnych pośrednio odnoszących się do zagadnień opieki nad zabytkami, w obrębie wszelkich działań odnoszących się bezpośrednio lub pośrednio do zagadnień opieki nad zabytkami, nadto proces tworzenia i stosowania aktów prawa miejscowego uwzględniających zagadnienia ochrony dziedzictwa kulturowego w wymiarze bezpośrednim i pośrednim;
- instrumenty finansowe, stanowiące zakres realizacji programów finansowych i wydatków środków publicznych (budżetowych), w celu poprawy jakości i stanu zachowania dziedzictwa kulturowego na terenie województwa lubuskiego w szerokim wymiarze problemowym;
- instrumenty instytucjonalne, których podstawą jest współdziałanie instytucji różnego szczebla na poziomie samorządowym oraz ustawowych organów opieki nad zabytkami na poziomie wojewódzkim w celu wypracowania wspólnych strategii działania w obrębie zagadnień ukierunkowanych na ochronę dziedzictwa kulturowego;
- instrumenty marketingowe (*Public relations*), określające proces podnoszenia świadomości oraz kreowania pozytywnej polityki (współdziałanie społeczne, nagradzanie, promocja), wokół dziedzictwa kulturowego.

2. Monitoring i ewaluacja realizacji Programu

Ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (art. 87, ust. 5 i 6), zobowiązuje Zarząd Województwa Lubuskiego do sporządzania w okresach dwuletnich sprawozdań z realizacji Programu. Wynika z tego konieczność prowadzenia monitoringu oraz ewaluacji zmian będących rezultatem realizacji przyjętych celów. Uzyskane w ten sposób dane stanowiąc będą podstawę do opracowania raportów. W odniesieniu do oceny zakresu działań ochronnych ukierunkowanych na dobra kultury oraz jakości poprawy środowiska kulturowego zaleca się prowadzenie ewaluacji splotowej¹⁹, pozwalającej określić przedmiot ewaluacji w obrębie procesów społecznych oraz komponentów pozytywnych i negatywnych w zakresie osiągniętych wyników. Tak przyjęty model będzie stanowił podstawę dla planowania zmian w obrębie realizacji Programu. W obrębie podstawowych narzędzi ewaluacji przewiduje się stosowanie następujących narzędzi analizy:

- określenie podmiotu ewaluacji (cele priorytetowe);
- konstrukcja pytań kluczowych oraz określenie systemu wartościowania;
- identyfikacja źródeł informacji dotyczących procesu ewaluacji;

¹⁹ *Ewaluacja splotowa* umożliwia diagnozowanie, prognozowanie zjawisk i tendencji oraz wyznaczanie jakości procesów i dynamiki przemian, zob. S. Ubermanowicz, *Ewaluacja splotowa - Info kultury. Skala dwuważnych ocen*, Poznań 2005.

- określenie metodologii analizy;
- harmonogram ewaluacji w cyklach dwuletnich i czteroletnich w odniesieniu do potrzeb aktualizacji programów;
- planowanie zmian w *Programie*.

W obrębie podstawowych wyznaczników umożliwiających ocenę poziomu realizacji programu należy wskazać na wartości odnoszące się do celów priorytetowych, tj.:

- ilość i charakter zrealizowanych prac konserwatorskich, rewitalizacji,
- liczba i charakter dotacji, wartość ogólna zrealizowanych działań w stosunku do okresów wcześniejszych,
- dane liczbowe odnoszące się do potrzeb (np. liczba nieruchomości wymagających określonych zabiegów itp.), w kontekście działań ochronnym,
- liczba i charakter realizowanych projektów badawczych i dokumentacyjnych,
- charakter współpracy międzyinstytucjonalnej i społecznej,
- ilość oraz charakter szkoleń, warsztatów, konkursów, nagród, działań edukacyjnych, charakter oraz ilość działań promocyjnych,
- dane dotyczące zmiany ilościowej i jakościowej stanu zagospodarowania konkretnych obiektów na cele turystyczne, gospodarcze.

Tak określone wyznaczniki odnoszące się do przyjętych celów priorytetowych pozwolą na skonstruowanie narzędzi analizy oraz określą zakres zmian wynikających z realizacji programu. Monitoring działań związanych z realizacją Programu prowadzi i sporządza ocenę Zarząd Województwa Lubuskiego. Wobec potrzeby upowszechniania problematyki ochrony zabytków oraz usprawnienia działania założeń *Programu*, rekomenduje się w odniesieniu do realizacji potrzeb monitoringu i ewaluacji *Programu*, wprowadzenie konsultacji szczegółowych jako narzędzia w odniesieniu do podmiotów ewaluacji, zgodnie z przyjętym rozwiązaniem w obrębie celów priorytetowych. Konsultacje będą uwzględniały opinię organów ochrony zabytków, środowisk naukowych, samorządów oraz osób i instytucji, w tym organizacji pozarządowych i podmiotów gospodarczych zainteresowanych realizacją *Programu*. Podobne działania powinny być realizowane w związku z aktualizacją kolejnych *Programów* czteroletnich. Proces realizacji monitoringu poprzedzi przygotowanie systemu wartościowania, identyfikację źródeł oraz przyjęcie metodologii analizy w obrębie celów operacyjnych i wartości oceny. Realizacja rozwiązań merytorycznych i metodologicznych w zakresie ewaluacji spoczywa na organach Samorządu Województwa Lubuskiego. Po analizie zebranego materiału, w tym uwzględnieniu opinii na temat realizacji *Programu*, jednostka koordynująca, w cyklu dwuletnim, przygotowuje projekt sprawozdania, który przedstawia Zarządowi Województwa. Po akceptacji przez Zarząd, sprawozdanie przedstawiane jest sejmikowi województwa. Tak przyjęte rozwiązanie przyczyni się do wzrostu możliwości realnego przełożenia założeń programu na działania praktyczne.

XIII. UWAGI W ZAKRESIE KONTYNUACJI ZAŁOŻEŃ WYNIKAJĄCYCH Z PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI WOJEWÓDZTWA LUBUSKIEGO NA LATA 2009-2012 W OKRESIE 2013-2016

Zgodnie z przyjętymi tezami określającymi konstrukcję celów operacyjnych w zakresie realizacji *Programu* na lata 2013-2016, strategia działania w obrębie *Programu* powinna obejmować przyjęte także w obrębie innych dokumentów strategicznych województwa lubuskiego (*Zmiana Planu zagospodarowania przestrzennego województwa lubuskiego*), założenia wynikające z propozycji na lata 2009-2012, jako wyraz działań konsekwentnych oraz zgodnych z innymi dokumentami programowymi województwa lubuskiego²⁰.

Wśród podstawowych wytycznych wynikających z poprzedniego okresu działania należy uwzględnić kontynuację kreowania rozwiązań ochrony obszarowej w postaci parków kulturowych (Rozdział IX, pkt 8 oraz 10 *Programu* na lata 2009-2012). Założenie to dotychczas nie zostało zrealizowane w sposób wyczerpujący, tym niemniej pozostaje zgodne z wytycznymi dla *Programu* na lata 2013-2016. Stanowi istotny czynnik w zakresie realizacji ustawowych narzędzi ochrony zabytków, zgodny ze współczesnymi tendencjami ukierunkowanymi na ochronę obszarową.

Istotnym czynnikiem pozostaje również realizacja przyjętych propozycji szlaków turystycznych, jako rozwiązań sprzyjających ochronie i popularyzacji dziedzictwa kulturowego w wymiarze regionalnym i lokalnym (Rozdział IX, pkt 9 *Programu* na lata 2009-2012).

Kontynuacji wymaga realizacja założeń ochrony zabytków zaliczanych w powszechnym odczuciu społecznym, jako najcenniejszych na terenie województwa lubuskiego (Rozdział IX, pkt 4,5 *Programu* na lata 2009-2012), wydaje się jednak, że racjonalizacji wymaga przede wszystkim lista proponowanych obiektów, które mogą pretendować do wpisu na Światową Listę dziedzictwa UNESCO oraz planowanych obiektów pretendujących do wpisu na listę pomników historii. Walory dziedzictwa kulturowego województwa lubuskiego obligują do podjęcia starań o wpisanie na listę UNESCO co najmniej jednego obiektu - zespołu pocysterskiego w Gościkowie-Paradyżu. W zakresie obiektów, które mogą pretendować do wpisu na listę pomników historii lub stwarzają podstawy dla utworzenia parków kulturowych należy wymienić:

- zespół zamkowo-muzealny z otaczającą przyrodą w Międzyrzeczu;
- zespoły urbanistyczne Łagowa, Zielonej Góry;
- zespół fortyfikacji Międzyrzeckiego Rejonu Umocnionego;
- grupa kościołów drewnianych, w Kłępsku, Chlastawie, Kosieczynie, Nowej Wiosce;
- bazylika - sanktuarium w Rokitnie.

Spśród innych obiektów o szczególnej wartości dla dziedzictwa kulturowego województwa lubuskiego, które powinny podlegać szerszej dyskusji w zakresie określenia form lepszej ochrony i promocji należy wymienić:

- katedra w Gorzowie Wielkopolskim oraz historyczna zabudowa miasta z XIX/XX wieku - tzw. „gorzowska secesja”, a także szereg cennych obiektów architektonicznych o charakterze eklektycznym;
- zespół poklasztorny franciszkanów we Wschowie;
- kościół luterański „Kripplein Christi” we Wschowie;
- kościoły farne w Babimoście, Dobiegniewie, Kożuchowie, Lubsku, Międzyrzeczu, Ośnie Lubuskim, Słońsku, Szprotawie, Świebodzinie, Wschowie i Żarach;
- ruina fary w Gubinie;

²⁰ Zob. *Zmiana Planu zagospodarowania przestrzennego województwa lubuskiego*, cz. II: Plan struktury funkcjonalnej. Kierunki polityki przestrzennej. 12: Strefa kulturowa, www.lubuskie.pl s. 226-236 [dostęp: 14. 12. 2012 roku].

- grupa kościołów „tzw. projekty typowe” Karla Friedricha Schinkla w Gliźnie, Międzyrzeczu, Osiecznicy i Rogozińcu;
- kościoły drewniane w Boryszynie i Trzebuli;
- ratusze w Bytomiu Odrzańskim, Ośnie Lubuskim, Szprotawie, Żarach;
- zespół pałacowo-parkowy Talleyrandów w Żaganiu;
- zespół zamkowo-pałacowy w Żarach;
- zespół pałacowo-parkowy w Zaborze;
- zespół pałacowo-parkowy w Dąbroszynie;
- kościoły w Broniszowie, Brzeźnicy, Niwiskach;
- zespół pałacowo-parkowy w Iłowej Żagańskiej;
- zespół pałacowo-folwarczny w Kargowej;
- zespoły urbanistyczne Kozuchowa, Wschowy, Bytomia Odrzańskiego, a także niewielkie zespoły urbanistyczne: Bledzewa, Brójec, Pszczewa, Trzciela;
- pałac w Gliźnie;
- dwór w Świdnicy;
- zamek w Siedlisku;
- zespół pałacowo-parkowy w Brodach;
- założenia sanatoryjne wraz z elementami założeń ogrodowych w Trzebiechowie i Obrzycach;
- założenia parkowe w Bukowcu i Lubnie;
- zespół fortyfikacji nowożytnych twierdzy w Kostrzynie nad Odrą z uwzględnieniem obiektów w Sarbinowie i Żabicach oraz w Gorgast przy współpracy ze stroną niemiecką.

Z uwagi na szereg uwarunkowań specyficznych oraz realizowane badania ukierunkowane na wiedzę o zabytkach w województwie lubuskim, lista ta pozostaje otwarta.

XIV. POTENCJALNE ŹRÓDŁA FINANSOWANIA REALIZACJI PROGRAMU

Zgodnie z założeniami konstytucyjnymi oraz ustawowymi, podstawą finansowania działań i programów ukierunkowanych na ochronę dziedzictwa kulturowego pozostają działania państwa, które jest zobowiązane do zapewnienia *warunków prawnych organizacyjnych i finansowych umożliwiających trwałe zachowanie zabytków oraz ich utrzymanie i zachowanie*.

W obecnych warunkach prawnych i społeczno-gospodarczych finansowanie opieki nad zabytkami może się odbywać także w oparciu o inne źródła, w tym środki o charakterze samorządowym, prywatnym oraz pozostające w ostatnich latach szczególnie istotne środki finansowe pozyskiwane w ramach uczestnictwa Polski w strukturach Wspólnoty Europejskiej.

Ogólny podział źródeł finansowania prac przy zabytkach oraz projektów związanych pośrednio z działaniami ukierunkowanymi na ochronę dziedzictwa kulturowego obejmuje:

- **środki finansowe z budżetu centralnego w ramach programu: „Kultura i Ochrona Dziedzictwa Narodowego”, przyznawane przez Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego;**
- **środki przyznawane w ramach funduszy europejskich;**
- **środki przyznawane w ramach regionalnych programów operacyjnych;**
- **środki przyznawane w ramach europejskich programów specjalnych;**
- **środki wojewódzkie przyznawane przez marszałków województw;**
- **środki pochodzące ze źródeł pozostałych szczebli samorządu;**
- **środki prywatne oraz inne.**

ni środki finansowe w ramach programów Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego

W ramach działań ministerialnych ogłaszane są priorytety w ramach których finansowane są projekty związane z ochroną dziedzictwa kulturowego. Spośród priorytetów obejmujących projekty ochrony dziedzictwa kulturowego należy wymienić przede wszystkim:

- **dziedzictwo kulturowe**, którego celem jest konserwacja i rewaloryzacja zabytków nieruchomych i ruchomych oraz ich udostępnienie;
- **wspieranie działań muzealnych**, którego celem jest ochrona zbiorów oraz zwiększenie i poprawienie jakościowe ich dostępności;
- **kultura ludowa** - wspieranie działań ukierunkowanych na ochronę aktywności i spuścizny w obrębie materialnych i niematerialnych wartości kultury ludowej;
- **ochrona zabytków archeologicznych** - finansowanie projektów umożliwiających zachowanie, badania, inwentaryzację i publikację spuścizny archeologicznej;
- **ochrona i cyfryzacja dziedzictwa kulturowego** - wspieranie działań cyfryzacji materialnej spuścizny dziedzictwa kulturowego.

Dodatkowo należy wskazać na następujące programy:

- program: **Promesa Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego**, którego celem jest pomoc w uzyskaniu środków umożliwiających pokrycie wkładu własnego w ramach zadań wymagających uzupełnienia dotacji przyznawanych z funduszy europejskich.
- program: **Kolekcje** związany z wspieraniem narodowych i regionalnych kolekcji sztuki, w tym w ramach działalności muzealniczej;
- program: **Obserwatorium kultury**, którego celem jest wspieranie działań naukowo-badawczych związanych z problematyka polityki kulturalnej.

Osobny charakter ma program **Kultura +** na lata 2011-2015, którego celem jest poprawa dostępu do kultury oraz rozbudowa infrastruktury kulturalnej na obszarach wiejskich i wiejsko-miejskich, w tym digitalizacja zasobów muzealnych, bibliotecznych, archiwalnych.

b) środki finansowe w ramach funduszy strukturalnych

- Program Operacyjny Innowacyjna Gospodarka
- Program Operacyjny Infrastruktura i Środowisko

Działanie XI.1 - Ochrona i zachowanie dziedzictwa kulturowego o znaczeniu ponadregionalnym;

Działanie XI.2 - Rozwój oraz poprawa stanu infrastruktury kultury o znaczeniu ponadregionalnym.

- Program Operacyjny Kapitał Ludzki

Priorytet 4 - Szkolnictwo wyższe i nauka;

Priorytet 7 - Promocja integracji społecznej;

Priorytet 9 - Rozwój wykształcenia i kompetencji w regionach.

Spośród innych programów europejskich należy wymienić:

- **Lubuski Regionalny Program Operacyjny (2007-2013)**, który dysponuje środkami w ramach następujących priorytetów:

- Priorytet 4 - Rozwój i modernizacja infrastruktury społecznej; działanie 4.3 Rewitalizacja zdegradowanych obszarów miejskich i wiejskich;

- Priorytet 5 - Rozwój i modernizacja infrastruktury turystycznej i kulturowej; działanie 5.1 Rozwój i modernizacja regionalnej infrastruktury turystycznej i kulturowej; działanie 5.2 Rozwój i modernizacja lokalnej infrastruktury turystycznej i kulturowej.

- **Program Operacyjny Współpracy Transgranicznej Polska-Saksonia 2007-2013**, którego celem jest tworzenie obszaru zrównoważonego rozwoju oraz obszaru wsparcia dla budowania wspólnej przestrzeni życiowej i gospodarczej;

- **Program Operacyjny Współpracy Transgranicznej Polska (Województwo Lubuskie)**

Brandenburgia 2007-2013, którego celem jest poprawa uwarunkowań infrastruktury, środowiska, wspieranie gospodarki, nauki, rozwój zasobów ludzkich i transgranicznej kooperacji;

- **Program Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2007-2013**, obejmujący m.in. problematykę jakości życia na obszarach wiejskich i różnicowanie gospodarki wiejskiej;

- **7. Program Ramowy, Program Kultura 2007-2013**, który zakłada poprawę jakości wspólnego dziedzictwa kulturowego, wzmocnienie przestrzeni kulturowej. Program przewiduje priorytety w obrębie wspierania ponadnarodowej mobilności uczestników kultury, wspieranie obiegu wytworów kultury, wspieranie dialogu.

c) pozostałe możliwości finansowania

- **Mechanizm Finansowy EOG i Norweski Mechanizm Finansowy na lata 2009-2014.**

- **Krajowe środki publiczne: budżetu państwa**, (w tym środki: Kontraktu Wojewódzkiego, Agencji i Funduszy Celowych, Programów Sektorowych i Horyzontalnych), budżetu województwa oraz budżetów jednostek samorządów terytorialnych szczebla podstawowego - powiatowego i gminnego.

- **Krajowe środki spoza sektora finansów publicznych: środki prywatne**, środki w ramach Partnerstwa Publiczno-Prywatnego, organizacji pozarządowych - stowarzyszeń, fundacji - kościelnych, prywatnych itp.

W chwili obecnej trwają negocjacje dotyczące budżetu Unii Europejskiej. Wyniki tych negocjacji określą poziom finansowania w obrębie ewentualnych programów w ramach funduszy europejskich. Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego prowadzi konsultacje w sprawie przyszłości programów Kultura, Media, Media Mundus i Europa dla Obywateli na lata 2014-2020. W związku z okresem przejściowym w zakresie poziomu finansowania ze środków wspólnotowych, zakłada się bieżący monitoring instrumentów finansowych realizacji przyjętych założeń.

